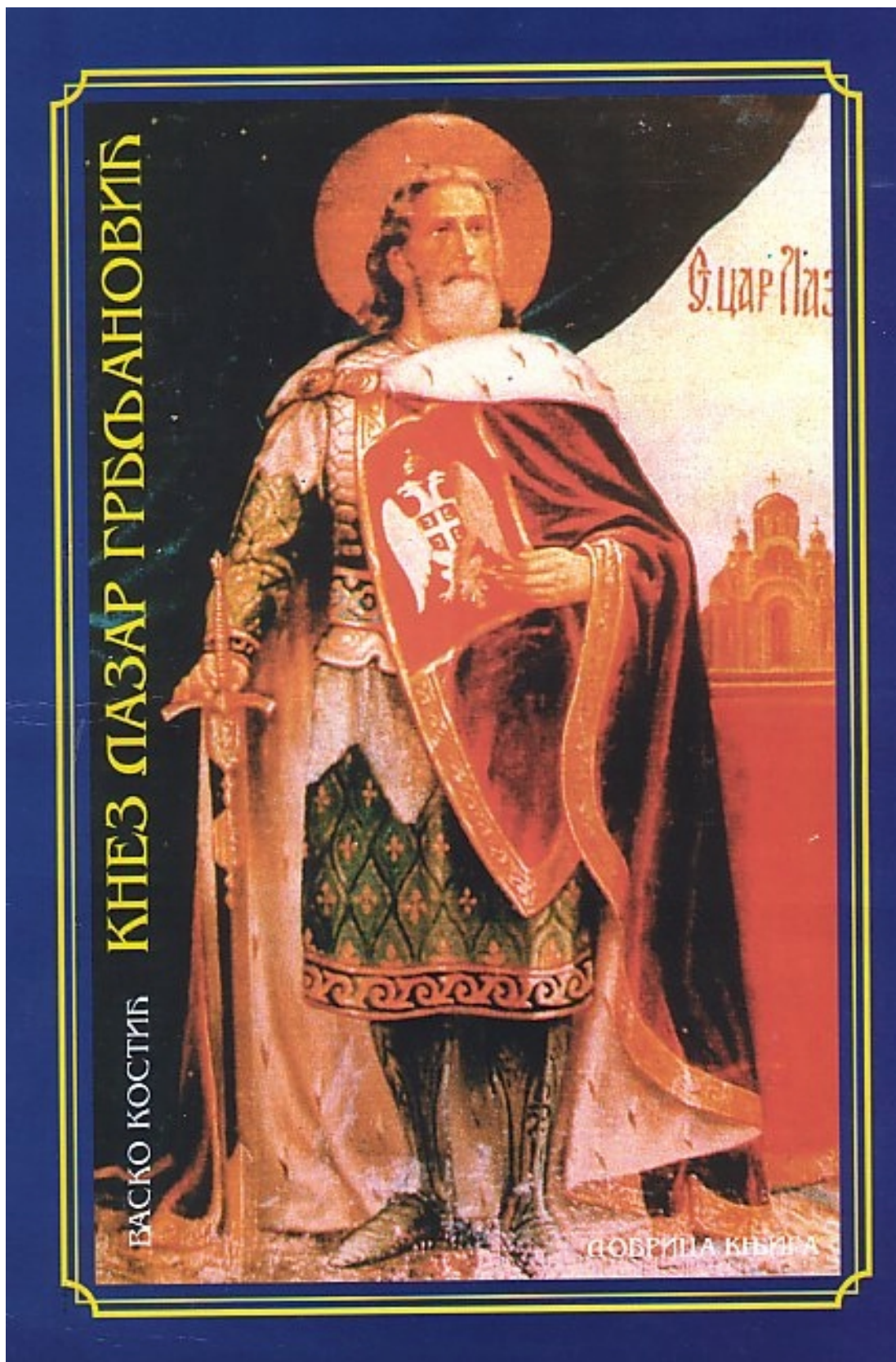

Урош Предић: Цар Лазар
(Упоредити сличност са иконом на предњим корицама)

ВАСКО КОСТИЋ ДА ЛИ ЈЕ КНЕЗ ЛАЗАР ГРБЉАНОВИЋ РОДОМ ИЗ ГРБЉА

Прилог историјским расправама

Интернет издање

2003

Прво издање **БЛАГОСЛОВИО**

Његово Високопреосвештенство

Митрополит Црногорско-приморски

Амфилохије

Стручна анализа умјесто рецензије

Вера Милосављевић

Сарадник на прикупљању грађе

Јелица Недић

На предњим корицама

Икона са иконостаса храма Свете Тројице на Превлаци

На задњим корицама

Умјетничке слике

Иван Кнежевић-Грбљанин

Стручна анализа Вере Милосављевић првог издања ове књиге,
објављена у «Књижевним новинама» бр. 1034. за 15-31. мај, Београд, 2001. (замјењује
рецензију за наредна издања).

САДРЖАЈ

УМЈЕСТО РЕЦЕНЗИЈЕ (В. Милосављевић)

Легенда о грбаљском поријеклу кнеза Лазара
Кључ за решење загонетке у Српском приморју
Политичка баријера над историјом
Наведена литература

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ

1. МАЛИ ГРБАЉ ЗАМЕТАК СРПСКОГ ЦАРСТВА

2. ПРЕДАЊА О ПОРИЈЕКЛУ ЦАРА ЛАЗАРА

- 2.1 Грбаљска легенда о кнезу Лазару (П. Ковачевић)
- 2.2 Кнез Лазар Грбљановић (В. Костић)
- 2.3 Цар Лазар Грбљановић (М. Злоковић)
- 2.4 Да ли је цар Лазар из села Побрђа? (И. Кнежевић)
- 2.5 Видовдан у Црној Гори (Ј. Бојовић)
- 2.6 Предање о поријеклу цара Лазара (В. Костић)

3. ПОЧЕТНА ДОКАЗИВАЊА

- 3.1 Гдје је рођен цар Лазар (В. Костић)
- 3.2 О поријеклу светог цара Лазара
Хребељановић или Грбљановић (Б. Бошковић)
- 3.3 Цар Лазар је Грбљановић (В. Костић)
- 3.4 Лазаревић-Хребељановић
- 3.5 Да ли је цар Лазар посјећивао свој завичај
- 3.6 Приморкиња Јела

4. СТАРИЈИ ИЗВОРИ

- 4.1 Истраживања Јована Рајића
- 4.2 Једна оцјена Рајићевих дјела
- 4.3 Истраживања С. Никетића и Ч. Мијатовића
- 4.4 Расправљања Илариона Руварца
- 4.5 Дучићев извјештај
- 4.6 Љубишино ћутање
- 4.7 Опрезност других бокелјских истраживача

5. ИСТОРИОГРАФИЈА

5.1 Становишта црногорске науке

5.2 Становишта србијанске науке

5.3 Истраживања Мирослава Пантића

5.4 Приморски српски Буквар

5.5 Историја српског народа

6. ЦРКВЕНА ЖИТИЈА СВЕТИТЕЉА

6.1 Свети великомученик Лазар кнез српски

6.2 Свети пророк Амос

6.3 Свети мученици Вит дечак, Модест и Крескентија

6.4 О «Србљаку»

6.5 Духовно озрачје (В. Ивошевић и С. Мршуља)

7. ВИДОВДАН У БОКИ

7.1 Како су уведене Видовданске светковине на Превлаци

7.2 Ко је аутор иконе цара Лазара

7.3 Видовдан у Боки 1900. године

7.4 Ужасни Видовдан 1914. године

7.5 Превлачке феште између два свјетска рата

7.6 Видовданске фешту у Грбљу

7.7 Видовданске феште у Паштровићима

7.8 Култ цара Лазара у Конавлима

7.9 Покушаји обнове Видовданских фешта на Превлаци

МНОГЕ КОСОВСКЕ ДИЛЕМЕ

КОСОВО ЈЕ У СРПСТВУ ВЕЧНО

ЗАКЉУЧЦИ

РЕАГОВАЊЕ НА УСПАВАНОСТ ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ
(2003)

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ ПОДАТАКА

О ПОРЕКЛУ КНЕЗА ЛАЗАРА

У књизи «Кнез Лазар Грбљановић» или како гласи пуни наслов
Да ли је кнез Лазар Грбљановић родом из Грбља

Прилог историјским расправама

њен писац Васко Костић покреће крупно историјско питање о презимену и пореклу српскога
светога кнеза.

Васко Костић полази од општепознатог становишта да нема поузданих историјских
извора за оно што пише у историјским књигама да се Лазар презивао Хребелановић, да је
рођен у Прилепцу код Новог Брда и да му се отац звао Прибац. Ни у народном предању нема
за то основа. Напротив, по народном предању, о којем сведочи овај аутор, кнез Лазар је
рођен у селу Побрђе у Доњем Грбљу у Боки Которској те му је отуда презиме било
Грбљановић. А Грбља је онај плодни предео од Превлаке светог Архангела Михаила, првог
седишта Зетске епископије коју је основао Свети Сава, па до испред Будве. Изразито српски
и православан, овај крај, као и цела Бока, чува трагове ране српске преднемањићке и
немањићке прошлости у историјским споменицима и у народном предању, а нарочито у
предању о Светом Сави и о светом кнезу Лазару. Међутим, по Костићевом мишљењу, период
српске владавине у Боки и Поморју се "непоштено заобилази и прећуткује" у историјској
литератури.

Васко Костић је издана знамените бокелске породице Костића из Кртола која је током
три века давала националне раднике, свештенике и писце. Његов стриц др Лазо Марков
Костић (1897-1979), професор Београдског универзитета, написао је у егзилу око стотину
драгоценних књига о српским темама. Настављајући породичну традицију чувања народног
предања и трагања за историјском истином о српском народу, Васко Костић је током
последње деценије двадесетог века објавио више од двадесет књига о прошлости Боке
Которске. Подстакао га је, каже он, онај "црв умртвљених знања из детињства" и оне
"фантастичне приче незнатних маштовитих приповједача, предања о Тројанцима, затим и о Илирима
као изворним становницима ових предјела (и то као да су они били Старосрби), предања о подвизима
и страдањима Бокела, о досељавањима и одсељавањима, о настанцима села, топонима итд."

Прво издање ове, као и претходне Костићеве књиге, која говори о култу Светог Саве у
Боки, објавио је, у оквиру библиотеке «Одглас», новосадски издавач «Добрица књига» чији
је директор и главни и одговорни уредник Добрислав Ђуровић. Исти издавач објавио је ове
године више књига Лаза М. Костића.

Легенда о грбљском пореклу кнеза Лазара

Легенда о грбљском пореклу кнеза Лазара пренесена је у Костићевој књизи онако како
су је забележили на почетку века прота Саво Накићеновић (антрополошка студија «Бока»
1913), а на крају века у листовима и ревијама: Предраг Ковачевић, Максим Злоковић, Јован
Бојовић и сам Костић. По тој легенди, записаној у неколико варијаната, Лазар је био син
сестре цара Душана која се звала Ружа и која је била удата за једног Грбљанина, Илију
Лазова. Цар Душан се приликом повратка из Дубровника (1350) задржавао у Боки. Ту је
нашао сестрића Лазара, одвео га као младића на свој двор и овај је затим стално боравио у
царској средини. После ујакове смрти био је једна од најважнијих личности на двору. Костић
каже да, осим више верзија народног предања о Душановом боравку у Боки, на њега и на
кнеза Лазара овде подсећају: често рушена и обнављана задужбина цара Душана у Грбљу,

лик (док није уништен у Првом светском рату) цара Душана у Душановим дворима - Данчуловини, икона цара Лазара на иконостасу храма Свете Тројице на Превлаци Архангела Михаила, која је репродукована и на корицама ове књиге, затим, општенародне Видовданске феште на том светилишту које је 1899. године увео протопоп Марко Костић (деда нашег писца).

Предак попа Марка, такође протопоп, Нико Костић (Гуслар), блиски сарадник светог Петра Цетињског, певао је уз гусле о тој славној прошлости Грбља. У Доњем Грбљу налазио се манастир светог пророка Амоса који се прославља у исти дан када и српски Видовдан. Пророк Амос је био крсна слава кнеза Лазара, али и других Грбљана, што историја не доводи у сумњу. Упечатљиви су и други детаљи којима аутор доказује историјску заснованост легенде. На превлачком светилишту се налази добро сачувана парапетна плоча са ликом митског вука-пса-лава "карамана". Исти лик може се видети још на неким каменим предметима у Котору, највероватније однесеним са превлачког светилишта. Лик такве животиње, у истој пози, налази се као мотив извезен на одежди цара Лазара чији се остатак чува у Музеју СПЦ у Београду.

Костић није заобишао ни легенде о Приморкињи Јели, односно о кћери кнеза Лазара Јелени, удатој за Ђурђа Страцимировића Балшића и о њеној историјској улози у животу Српског приморја. Костић сматра да је култ цара Лазара у Грбљу најдубљи и да то има своје историјске разлоге, а то је Лазарево грбљско порекло.

Костић је указао и на неке покушаје нагрђивања легенде о грбљском пореклу кнеза Лазара и на тенденциозно брисање трагова који дају историјску подлогу легенди. Тако у Побрђу у засеоку Пешкере, где се родио кнез Лазар, остаци "Лазареве куле" касније су скраћено називани само "Кула" и "Под Кулом", слично оном како је Превлака светог Архангела Михаила прозвана "Острво цвијећа".

Васко Костић је изнео и своја запажања о култу кнеза Лазара међу римокатолицима којих у оним пределима има доста и то како о ширењу тако и о сузбијању тога култа на тој страни. Посебно је интересантно његово указивање на празновање римокатоличког свеца, мученика Вита дечака (рођеног на Сицилији) на Видовдан, односно на дан пророка Амоса и светог мученика цара Лазара и свих српских мученика. Подсетимо да је и Србин са Косова, Константин Михаиловић из Островице, у својим мемоарима написаним у 15. веку у једној претежно римокатоличкој средини, у Пољској, такође поменуо празник светог Вита као дан Косовске битке. Међутим, Костић пориче могућност да се празник Видовдана може доводити у везу са именом светог Вита. Он се држи тумачења да су Срби у претхришћанском периоду славили своје божанство Вида, и да празник Видовдан отуда води порекло. Из древне српске прошлости потиче и обичај видовданских кресова, празник Видовдана се повезује у народном предању са бербом вишања, лековитог воћа препоручљивог за јачање очњег вида. Корени видовданских светковина су јако дубоки. Да се Косовски бој није десио на Видовдан, примећује Костић, ко зна да ли би дошло до излива толике снаге народног духа у косовском предању.

Чување предања је од великог значаја за идентитет народа а посебно с обзиром на стање научне вести о српским темама. Истичући значај предања за изучавање историјске прошлости, Костић се позивао на оне ауторе који су наглашавали да у легендама које живе у народу никада није све измишљено. Цитирао је историчара Риста Ковијанића, затим академика Мирослава Пантића кад овај пише о вишевековном животу легенде о кнезу Лазару и Косовском боју на подручју Дубровника и Боке Которске и о учешћу људи са тога тла, "емоционално и на најприснији начин" у неговању тих предања.

Предања су у Боки и у Српском приморју живела док су их свештеници и гуслари

усмено утискивали у народно памћење и док су писци, као што је Стефан Митров Љубиша и други, налазили у њима мотиве за своја дела. Међутим, последњих пола столећа, све до пре десетак година, о грбљској легенди и о пореклу кнеза Лазара није се писало. Обнова видовданих светковина на Превлаци 1994. године улива наду да ће и убудуће као и некада Бокељи умети да чувају успомену на своју прошлост и да тако бране свој идентитет.

Васко Костић својом књигом није само оживео бокељско предање о кнезу Лазару. Он је поставио и проблем даљег историјског изучавања прошлости на основама предања. Своју књигу је наменио пре свега омладини и широј читалачкој публици, али и науци и то као "изазов истраживачима да понуђено прихвате, или да оспоре ако је нешто могуће оспорити евентуалним јачим аргументима", - каже он у Предговору. Костић замера српској историографији што је она прећутала постојање бокељског предања о пореклу и презимену кнеза Лазара и што га је потиснула из историјске свести а да није осветлила поступак и разлоге тога потискивања. Прегледавајући историјску литературу новијих датума: «Енциклопедију Југославије», вишетомну «Историју Црне Горе» (1970) научни зборник «О кнезу Лазару» (1975), вишетомну «Историју српског народа» у издању СКЗ из осамдесетих година, Костић се чуди зашто ни у једном од тих издања нема помена о постојању бокељског предања о пореклу кнеза, Лазара и нигде се не наводи да су многи домаћи и страни писци Лазарево презиме писали као Грбљановић (Гребљановић, Гребелановић) а не Хребелановић.

Родоначелник критичке историјске школе у Срба Иларион Руварац указао је да је Лазарево презиме као Грбљановић први записао гроф Ђорђе Бранковић (1645-1711) у своме делу «Славеносербске хронике». Сам Руварац, међутим, каже да је још Јаков Лукаретић у својим «Аналима Дубровника» (1605) писао Гребелановић, а то је било читав век пре Бранковића. Са позивом на Лукаретића тако је писао и чувени француски византолог Дифрен (Диканж). Све је то наведено у Руваревој књизи «О кнезу Лазару» (1887:15). Историјски писци у 18. веку, Павле Јулинац и Јован Рајић (сем кад цитира друге ауторе) писали су као Бранковић. Грбљановић су писали и Сима Милутиновић Сарајлија и Јован Стерија Поповић. Тако је писао и Његош и Стефан Митров Љубиша. Тако су писали и други писци у 19. веку: Димитрије Милачић, Чедомиљ Мијатовић, па и Јосип Ђелчић у књизи о Далмацији, на италијанском језику. Тако је писао српски лист «Дубровник» који је излазио у Дубровнику. Тако су писали и неки други аутори које Костић не помиње: Архимандрит Манастира Високи Дечани Хаџи Серафим Ристић у књизи «Плач Старе Србије» (1864, 1998:11) затим, Милош С. Милојевић који је писао Грбљановић не само уз Лазарево име, него и уз име кнегиње Милице и деспота Стефана Лазаревића (1872, 11:101-102).

Костић је приметио да од старијих историјских писаца владика Василије Петровић, писац «Историје о Црној Гори» (1754.) није никако помињао Лазарево презиме, а само име кнеза поменуо је 20 пута и више пута поменуо је Грбљ. Иначе, извесни Костићеви пропусти у навођењу литературе (у случају Бранковића, Рајића итд.) не оштећују битније његову књигу и дају се лако исправити. (Било би добро да је мање коректорских грешака у првом издању.)

Недоумице у погледу Лазаревог презимена потичу највише отуда што оно није записано у раним канонским списима, како би се то могло очекивати с обзиром на веома рану канонизацију кнеза после његове погибје. Лазарево презиме је први забележио Дубровчанин Мавро Орбин у својој историјској књизи на италијанском језику «Краљевство Словена» (1601) и то као Хребелановић. Овај аутор је много утицао не само на обликовање косовске легенде на подручју Дубровника и Боке Которске него и на каснију историјску литературу. Многи су од њега преузимали и преписивали.

У Орбиновој књизи дата је прва свеобухватна историја Срба. Мада је писао на

италијанском језику, Орбин није био странац. Ни о његовом пореклу и месту рођења нема поузданих историјских извора. Али има историјских трагова који указују да је рођен у Котору и да му се отац звао Никола. Међутим, што се Лазаревог презимена тиче, у литератури се боље од Орбинове примила верзија забележена код другог Дубровчанина, Орбиновог савременика, већ поменутог Јакова Лукарчевића. Костићева истраживања показују да се та друга верзија, писана у три облика као: Гребелановић, Гребљановић и Грбљановић, сретала у литератури чешће него презиме Хребелановић све док Иларион Руварац није, ослонивши се на Мавра Орбина, арбитарно пресудио, јер поузданих историјских извора о томе нема, да као презиме Лазарево треба писати Хребелановић. Каснија српска историографија испоштовала је Руварчев став и никада није озбиљно отворила питање које се неодољиво намеће: који је начин писања Лазаревог презимена исправнији и зашто је толико велики број српских писаца, и то не макар којих, писао Грбљановић.

Кључ за решење загонетке - у Српском приморју

Треба имати на уму да је Орбин писао презиме Хребелановић и уз име Лазаревог оца за кога каже да се звао Прибац. Лазар, дакле, није добио презиме по оцу. А ако није по оцу, по коме је онда? Историчари (Руварац, Јиречек итд.) сматрају да је Лазар добио презиме по деди. Иларион Руварац, међутим, наглашава да историја зна веома мало о Лазаревом оцу Прибцу (бележено и као Примац), али да о деди Хребелану не зна баш ништа. Од Руварца до данас у том погледу ништа се није изменило. Зато има места питању: није ли деда Хребелан измишљен да би се осмислило презиме Хребелановић?

Данашњи историчари од ауторитета доказују да су презимена, сем у случају династија (Немањићи, Бранковићи) добијана по оцу а не по деди или старијем претку (Вук Бранковић би по деди био Младеновић, каже Раде Михаљчић, 1989:17-18). Намеће се и питање: чиме се истакао тај непознати Хреља или Хребелан, наводни Лазарев деда, да би унук са владарском титулом по њему добио презиме? Друго могуће питање је зашто Орбин није назвао Лазара по оцу, рецимо, Прибчевић и зашто неко други ни пре ни после њега није тако поступио?

На основу свега овога чини се да презиме Хребелановић можда и није изведено по очинству? Има доста примера да су историјске личности називане и по крају из којег су потекле. Наследник Светога Саве на српском архиепископском трону звао се Арсеније Сремац, по свом родном крају. Патријарх Пајсије је назван Јањевац, по Јањеву. Има и других примера. Али, посебно индикативно је питање како је Орбин дошао до Лазаревог презимена? И није ли до њега дошао баш зато што је живео на подручју Дубровника, близу Боке Которске где се чувала успомена на Лазара као Грбљанина и на овај начин, додавањем презимена Грбљановић у његово име?

Али, рећи ће се, Орбин не пише Грбљановић него Хребелановић. Ономастичким истраживањима требало би утврдити могу ли се Хребелановић и Гребелановић, односно Грбљановић, узети као верзије једног те истог имена (о чему се и Руварац овлаш упитао). Разлика у писању и изговору је мала и тако карактеристична да би се то могло примити и као исто презиме у различитом облику. Познати су примери у руском језику: уместо Хегел пише се и изговара Гегел, уместо Херцен - Герцен, уместо Хитлер - Гитљер. Требало би потражити најстарије записе имена Грбаљ: да се оно није писало можда и као Гербаљ, па је Гер прешло у Гре у презимену Гребљановић? И није ли писац, или чак можда и словослагач, будући латинског образовања, могао закључити да Гре треба претворити у Хре?

Пажњу ономастичара заслужило би и име Прибац/Примац. Да није ту било неке лигатуре и може ли се оно прочитати и као Приморац? Ако може да се мисли у овом правцу и ако би наука дала аргументе за овакву интерпретацију, онда ће се морати рећи да је Орбин

заслужан не само за то што је први забележио презиме кнеза Лазара него и за то што је тиме дао основу за доказивање његовог грбљског порекла. Ништа природније од тога ако је већ био земљак Лазарев, баш као и Васко Костић. У том случају историја не би морала да буде у колизији са предањем. Предање, које је касније забележено и објављено јавило би се тада као потврда историји. Једно је неизвесно: о Лазаревом завичају тешко се може уопште расправљати ако се заобиђе Српско приморје пошто и историјски запис и предање отуда потичу.

Међутим, преко питања порекла и презимена светог кнеза упорно се прелази ћутке или "муком" како би рекао Руварац и како је он то и учинио поводом писања Стефана Митрова Љубише. Љубиша је био из Паштровића, није дакле Грбљанин, али отац и мајка су му били родом из Грбља. Он се традицији Грбља одужио путописом «Бока» у којем је написао и ову реченицу: "Кажу да се у Грбљу родио Лазар Грбљановић, последњи цар српски..."

Љубишин текст је објављен у београдском листу «Отаџбина», а на њега је реаговао Иларион Руварац у «Гласнику Српског ученог друштва» 1879. (стр. 202) написавши да ће преко ове Љубишине реченице прећи муком. Овим је Руварац, сматра Костић, обесхрабрио све друге да мисле и пишу као Љубиша, а и да о томе уопште расправљају. Костић не каже да Љубиша није доживео да прочита Руварчеву критику пошто је умро годину дана раније, сломљен после једне политичке афере у којој је, вештим рукама властодржаца и простодушношћу српског политичког света, био дисквалификован као председник Далматинског сабора. Кажу да је, како пише Анте Петровић (ПКЈИФ, 1925) заједно са неколицином посланика у Сабору, углавном италијанске народности, примио неке паре од продаје концесије за изградњу железнице. Да је дуже поживео, можда би Љубиши и опростили те паре, али тешко да би му од српских непријатеља могла бити опроштена или заборављена прича "Проклети кам" у којој је описао како су Млечани у 15. веку, преко поткупљених Срба, у један једини дан отровали 70 православних калуђера у манастиру Архангела Михаила на Превлаци и бомбардовањем са својих лађа разорили сам манастир.

У својим делима Љубиша је необично непосредно приказивао механизме којима су туђински господари немилосрдно растројавали српски народ. Љубиша је био заслужан и за оснивање Српске православне епархије дубровачко-бококоторске.

Руварчево ограђивање од Љубише, у првој години после пишчеве смрти и после Берлинског конгреса, можда и није независно од политике. Четири деценије после Љубише, његов земљак архимандрит Дионисије Миковић, у календару «Бока» (1909) написао је да се у Боки протеже народно предање да је цар Лазар рођен у Грбљу од сестре цара Душана и да то историјски није утврђено. Али, то је забележио један свештеник. Историчари су следили Руварца и о томе су ћутали.

Политичка баријера пред историјом

Васко Костић сматра да се српска историографија у овом питању понашала некритички и преписивачки и да је то чинила углавном из политичких разлога. Костић каже:

"По свој прилици, наука је подлегла политици. За противнике Срба који су владали Грбљем, Котором, Јужним Приморјем, као и за прекоморске моћнике, није било угодно што је највећи српски великан, јунак, мученик, посмртно проглашен за цара и светитеља, рођен у Грбљу. Изворна знања су гушена са свих страна, а измишљена су потурана."

Костић у вези с тим још помиње потхрањивање хрватских аспирација на Боку и читаво Српско поморје. А да би илустровао како је још почетком 20. века на томе терену било живо предање о српском кнезу Лазару, Костић је описао «Читанку за одрасле» из 1912. године у издању бокелског и дубровачког Просветног и привредног друштва «Српска зора», у којој је цео букварски текст, и азбучни и абecedни, дат кроз причу о Косовском боју и цитирањем народних песама преткосовског и косовског циклуса. Наравно, Лазар у тој читанци носи презиме Грбљановић.

У исто време када је пре десет година почело оживљавање легенде о грбљском пореклу кнеза Лазара, објављена је у Београду велика монографија са насловом «Лазар Хребелановић». Академик Раде Михаљчић, аутор монографије, остао је код онога што је о пореклу кнеза Лазара пре сто година написао Руварац у својој књизи «О кнезу Лазару» (1887) а то је да је Лазар рођен у Прилепцу код Новог Брда и да му је отац Прибац. Михаљчић се позвао на Руварца и није навео за то никакав нови историјски доказ. Он је монографију назвао именом и презименом светог кнеза иако је у истој књизи нагласио како је сам Руварац мислио да је најбоље презиме и не помињати него просто писати кнез Лазар (1989:18). И сви други писци српске историје и житија светих у овом веку, или су прихватили Руварчев став, углавном прећутно, или су избегавали да наводе податке о Лазаревом презимену и месту рођења.

Рекли смо да је Руварац у погледу презимена кнеза Лазара своју веру поклатио Орбину, иако је често имао примедбе на овог дубровачког историка, а нарочито на његову причу о издаји Вука Бранковића. Костић се чуди, како то да Руварац, који је доказивао Лазареву власт на Приморју и његове везе са Дубровником, како он није повезао презиме Грбљановић са Грбљем, па вели:

"Да је знао шта је мали Грбљ од давнина значио за Српство, вјероватно би га прихватио као Лазарево родно мјесто, макар и не био сигуран у то."

Костић је, исто тако, запазио како је Руварац био свестан да се име Хребелановић неће дуго задржати и да ће опет бити доста оних који ће кнеза Лазара звати Грбљановић. Наш аутор није улазио у то зашто је Руварац о овоме овако закључивао. Иако није дозвољавао предању ни да се приближи историјској науци, Руварац није потцењивао његову снагу. Руварац и данас служи као живи штит оним историчарима који не уважавају предање.

Тешко је рећи да ли ће Костићева књига подстаћи српске историчаре на нова истраживања о пореклу светог кнеза, кључне личности српске историје. Може се десити да ће то питање пре отворити странци. Учешће Срба у прошлости овога света веће је него у писању његове историје укључујући и српску. У 20. веку Срби су своју националну историју највише учили и студирали по једној књизи написаној на немачком језику и са немачког преведеној. Иако је аутор те књиге Словен, Чех Константин Јиречек, она је пре свега плод немачке историјске науке јер је и поручена, и написана и објављена у оквиру једног великог немачког пројекта са почетка 19. века који се звао «Allgemeine Staatengeschichte». Велики српски филолог Љубомир Стојановић, који је 1925. писао о Јиречековој «Историји Срба», имао је за њу само речи похвале, а критиковао је једино српски превод те књиге од историчара Јована Радонића. Он је том приликом саопштио да су за сто година, почев од 1829, Немци у оквиру овога пројекта под редакцијом више професора, објавили преко 170 књига историја разних европских држава. (ПКИФ, 1925, књига V, 297). Немци су и овим пројектом обезбедили свој утицај на обликовање историјске свести европских народа.

Срби су били и остали склони историописању. Али њихова дела остајала су расута у простору и времену, занемарена и заборављана. Оне књиге које су писали Срби, за разлику од немачких, тешко су и споро, уз велике препреке и ометања, долазиле или никада нису стигле до читалаца. Свако од тих значајних дела имало је своју посебну и обично несрећну историју, од већ три века старих «Славеносербских хроника» Ђорђа Бранковића које никада нису штампане до «Историје Срба» Владимира Ћоровића која је штампана са великим закашњењем. Не вреди се зато љутити на странце и инојезичнике што понекад изгледа да је њима више него нама стало до историјске истине о нашем народу. Али, немамо право да се љутимо, а има их доста који се љуте, ни на оне појединце мимо официјелних научних кругова у нас који, попут Васка Костића, отварају крупна историјска питања. Народу који негује култ предака, што је старо-древна етничка и религијска одлика Срба и Словена, не може се забранити да се бави својом прошлошћу.

"У народу гдје се ништа не заборавља и гдје сваки важнији догађај има свој спиритуални супстрат у пјесми или причи"

- како вели академик Ново Вуковић (1980:131), постоји објективна потреба да се и научно овлада том прошлошћу. А ми имамо, на једној страни, развијено народно предање и богату уметничку литературу, а на другој, недовољно изражену улогу Срба у обликовању научне свести о сопственој прошлости. Има један ограничавајући моменат који не даје наду да ће српски историчари похрлити да истражују порекло кнеза Лазара. Решавање загонетке порекла и имена српског кнеза води на терен Дубровника као подручје српске историје и културе и еманације српског духа иако под именом словинства. Међутим, последњих пола века у српској историографији Дубровник се тако не третира, нити у великим научним синтезама каква је «Историја српског народа» у издању СКЗ нити у систему образовања и културе, затим у савременим историјама српске књижевности, позоришта и других области стваралаштва.

Дубровник није био у саставу српске државе, осим Југославије, али јесте подручје српског језика и стваралаштва, нарочито Срба римокатолика. Мавро Орбин је о Словинима и Србима писао као о своме роду, као и Лукаревић и Гундулић и многи други. Грех је њих гурнути неком другом народу којему нису припадали. И ови стари нашинци, као и савремени Костићи, обавезују на даља и дубља истраживања народне прошлости.

Костићева књига значајан је прилог оживљавању народног предања о пореклу кнеза Лазара и показатељ о стању научне свести о овом питању. Проблем је у њој осветљен са разних страна и у широким временским оквирима. Књига је састављена од мноштва релевантних детаља повезаних основном идејом, а компонована је као драматична прича чије читање је занимљиво, узбудљиво и изнад свега корисно.

Наведена литература

Иларион Руварац, «Прилози к објашњењу извора српске историје». «Гласник српског ученог друштва», XLVII, 1879, стр. 177-218.

Иларион Руварац, «О кнезу Лазару». Нови Сад. 1887.

Хаџи Серафим Ристић. «Плач Старе Србије», Приштина 1998.

Милош С. Милојевић, «Одломци историје Срба и српских – југословенских - земаља у Турској и Аустрији», I, II, Београд 1872.

Ante Petravić, «O Stevanu M. Ljubiši i njegovoj političkoj akciji. - Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор», V, 1925. стр. 56-61.

Љубомир Стојановић, «Јиречек-Радонић. Историја Срба. - Прилози за књижевност, језик. историју и фолклор», V, 1925. стр. 279-316

Др Ново Вуковић, «Приповиједање као опсесија». Студија о Љубишином дјелу «Причања Вука Дојчевића», Цетиње 1980.

Раде Михалчић, «Лазар Хребелановић», Београд, 1989.

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ

Прво издање ове књиге, о мјесту рођења кнеза (цара) **Лазара Грбљановића** објављено је 1999. г. као допринос обиљежавању двоструког јубилеја: 670 година од Лазаревог рођења и 610 година од страдања његовог и свих осталих косовских мученика. Сада је пред читаоцима ново издање, које нема суштинских измјена, иако има поправака, допуна и скраћења. Изостављен је већи дио предговора, јер је замјењен текстом Вере Милосављевић, (умјесто рецензије) који пружа више од предговора. Друга скраћења су, изостављањем небитног и неких теже читљивих факсимила које је читаоцима боље дати у преписима, да се бар они не муче, као аутор ове књиге.

У једном малом Тивту, без за ову сврху потребних библиотека и архива, није било лако доћи до грађе, а ње је било потребно десет пута више него што је обим ове књиге. То добро знају истраживачи из властитих искустава. Било је књига и од 200 страна од којих се по ауторима, тематици и наслову могла очекивати корист. Јесте корист од сваке књиге, јер проширује општа знање и видике, али из већине тих књига ништа се није могло искористити за одгонетку поријекла кнеза Лазара. У то ће се увјерити сви који прочитају ову књигу. Било је и других бројних тешкоћа и отпора које није било лако савладати. Но, била је снажнија жеља да укажем на аргументе који иду у прилог грбљском поријеклу кнеза (цара) Лазара.

Иако сам се упустио у овај сложени посао, немам нескромне амбиције да овим ставим тачку на даља истраживања и расправе. Напротив, ову књигу сам означио као "**прилог историјским расправама**", уз изазов истраживачима да потврде или оспоре оно што ја нудим. Ово нарочито упућујем млађим истраживачима, који још нису постали сујетни и који нису много оптерећеним крутим "научно утврђеним чињеницама" у које више не би требало завијивати или их ревидовати.

Моје амбиције ће бити задовољене, као и претензије ове књиге, ако наука и политика званично прихвате непобитну чињеницу да постоје и такви аргументи, и таква литература, која указује и на грбљско поријекло цара Лазара. Ако то није прихватљиво, нека се чују разлози! И у том случају би се морало расправљати, одмјеравати аргументе, и то мултидисциплинарно. Поред историчара, имали би што да кажу и психолози, теолози, филолози, етнологзи, антрополози, археолози... У таквим расправама би се чуло више о Грбљу и Боки, па макар неко негирао нешто што је у овој књизи сабрано и понуђено. У сваком случају, све се не може оспорити. Нека остане само оно што је неспорно, па ће бити сасвим довољно.

Наредно (бр. 1) поглавље ове књиге, не односи се директно на грбљско поријекло цара Лазара, али је увод теми књиге и помаже да се лакше схвати и прихвати основна теза (макар била и хипотеза) која ће се кроз читаву књигу провлачити. То поглавље је одавно написано као засебан текст, али дуго није било услова за објављивање. Није ни понуђен онима за које се унапријед знало да га неће објавити, а други су условљавали објављивање препоруком рецензента историчара. Објелодањен је тек средином 1996. г. на страницама ревије «Бока» бр. 513. и то у рубрици «Занимљивости». (1)

Уз исправке штампарских грешака, и уз враћање неколико реченица које је редакција «Боке», изоставила скраћивањем текста, чланак је објављен крајем 1998. г. у бр. 12. «Историјских свезака» београдске едиције «Српско наслеђе». (2) То је стручна едиција историјских наука, чији Редакцијски одбор чине врхунски научници: академици

Василије Крестић, Милорад Екмечић, Драган Недељковић, затим владике Сава (Вуковић) и Лаврентије (Трифуновић), више универзитетских професора и други.

Бројке у заградама (1), (2) и т. д. означавају редне бројеве коришћених извора података, по списку на крају књиге. Странице из тих извора означене су само за оно што је посебно важно, а у осталим случајевима са тим бројкама није оптерећиван текст. Као што није оптерећиван ни фуснотама, јер оне замарају ширу читалачку публику, којој је ова књига највише намијењена. Књига може користити и науци, макар и са нижим степеном научне апаратуре. Добри стручњаци ће се лако снаћи, а преписивачи и плагијатори нека се мало намуче и тако ће бити у прилици да више науче.

МАЛИ ГРБАЉ ЗАМЕТАК СРПСКОГ ЦАРСТВА

У царском граду Котору повремено се организују предавања и научни скупови, организују се изложбе, објављују се научни радови о Боки из времена од прије и после српске владавине. Период српске владавине се непоштено заобилази и прећуткује са циљем да се са протицањем времена потопа у дубине заборава. Није тешко погодити чија је то дугорочна политика, али је тешко схватити што такву политику слијепо слиједе и они који су дужни или плаћени да младим генерација објективно преносе истину.

Велико Душаново царство није могло настати одједном и из ничега. То важи и за мањинску државу која је претходила царству. Не постоји оно што настаје из ничега. Све мора имати свој заметак, клицу, ембрион, почетак из чега изниче, развија се и надграђује. То једнако важи за биолошке организме и друштвене системе, као за грађевине, градове и државе. Заметак изниче и развија се тамо гдје има погодне услове, одговарајућу климу, не само метеоролошку него и друштвену и духовну. Сложена и за ондашње прилике гломазна конструкција Душановог царства стварана је пуна четири стољећа, од утемељења – **у Грбљу!** Да, управо у Грбљу! Није ни шала, ни грешка, иако то може изгледати неозбиљно, изазвати подсмјех, а може бити и шокантно оним који ово први пут сада чују.

У оно далеко доба, неодвојиви од Грбља крилни обухвати били су Будва са Паштровићима на Истоку, и Превлачко Светилиште са Луштитким полуострвом на Западу. **Грбаљ је био у средишту.** Проширивање је ишло даље, прво дуж обала јужно и сјеверозападно па према унутрашњости.

У новије вријеме, ослобођена од идеолошких стега, нагло се умножава научна литература о старости Срба која продире у дубоку прошлост. Недалеко од Превлаке Св. Архангела Михаила у Грбаљском пољу, налазе се тумули (Веља и Мала грудa) односно гробови непознатих владара, стари најмање два миленијума прије Христа. Баш у Грбаљском пољу! Ко може доказати да великани, у тим грудaма (хумкама) сахрањени, нису били Протосрби? У прилог тези да су ту живјели веома стари Срби, иде умножавање научне литературе према којој је српска култура, духовност, народност и државност почела од Српског поморја у чијем средишту је Бока са Будвом и Паштровићима. Односно Бока у ширем смислу. Нажалост, ни у тим дјелима се не придаје значај подручју зачећа српске државности из чега се развило српско краљевство, па царство.

Ма колика да је старост Срба, док су они били номадски народ није им била потребна ни држава, нити су знали за државне границе. Грјеше аутори који говоре о државама и краљевствима тих старих номадских народа. То су била племена и савези племена. Како су Срби били и ратнички народ, "посједи" им били тамо гдје су се привремено налазили. Када су се почели бавити земљорадњом (прије многих других народа) Срби су имали своје

посједе, али не и друге основне атрибуте државе. Нису им биле чврсто дефинисане границе, закони и све што чини државно уређење. Владари нису имали сталне престонице и утврђене дворце. То важи и за Властимира, Мутимира па чак и за Часлава, коме историографија приписује стварање прве српске државе. Професор Ристо Ковијанић је у «Которским медаљонима» (1976. г.) забиљежио да за вријеме Часлава Клонимировића у X в. (дакле прије Немањића) "Котор припада српској држави". Наравно, Ковијанић није могао мислити само на Котор. Што је са Грбљем и осталом важном околином Котора?

Стари историчари, укључујући Србима ненаклоњеног Порфирогенита, имали су у виду четири скупине Срба. Међу њима, највећи значај у свакој прилици придаван је **Јужним или Приморским Србима**. О њима се и највише знало због честих додира са медитеранским народима, од којих су попримали разне културне утицаје. Чувени француски путописац и зналац Пјер Марж, описујући Црну Гору (1912. г.), забиљежио је да су Срби баш ту основали своју прву државу и од ње се ширили према унутрашњости Балкана. Па закључује:

"Ова мала земља бијаше језгро великог Српског царства у средњем вијеку... Стара Србија се може упоредити са воћем чије језгро чињаше Црна Гора."

Уз то морамо имати у виду да је назив "Црна Гора" потекао од планинског масива повише Котора и Грбља. Опширније у ревији «Бока» о називима "Црна гора" и "Montenegro"(бр. 493.) и о називу "Karadag" (бр. 494.)

Румунски историчар свјетског гласа Никола Јорга објавио је запажену студију (1922. г.) у којој је констатовао:

"Организација Српска почела је од стране Јадранског мора, у Дукљи, инфлуенцирана у свим односима живота латинског Запада, она се фиксирала и најзад консолидовала у унутрашњем предјелу Рашке."

Нешто је морало бити и језгро Дукље. У мало каснијој студији (1924. г.) Јорга је прецизнији: "Из Котора је формирано прво краљевство Срба..." Узет је само један детаљ из ове студије чија цјелина показује да Јорга није под Котором подразумијевао само тадашње мало насеље него и околину. Зна се да је у њој најзначајнији био Грбаљ. Због пространства, природног богатства и људског (војног) потенцијала, питома и плодна Жупа са лукама на отвореном мору, била је важнија од једног забаченог емпорија. Жупа је други назив или синоним за **Грбаљ** (по народној пјесми **Србаљ**). За српске велможе Јорга каже:

"Нови назив жупана, старешина жупа, како изгледа, дошавши са Јадрана... замијенио је назив војвода."

Први српски владар који је успоставио сталну престоницу са утврђењем био је Легет Хроми или Хромил, син Крешимиров. За мјесто столовања одабрао је Превлаку Св. Архангела Михаила у средишту његових посједа. Ти посједи, осим уже превлачке околине са Луштитичким полуострвом и са Грбљем, обухватили су и Будву са Паштровићима и залеђем. Затим Рисан са Кривошијама, Драчевицу (шире подручје данашњег Херцег-Новог), Травунију (Јужна Херцеговина са Конавлима) до Дубровника и још неке Дукљанске области. Легет је на Превлаци Св. Архангела Михаила подигао (980. г.) дворац и тврђаву (каштел) гдје је са својом супругом Ловицом остао до смрти. На тој Превлаци су обоје и сахрањени. Дакле, на Превлаци Св. Архангела Михаила била је прва српска престоница и духовни центар још прије Немањића, па су јој отуд епитети: **прва, славна, света**. И Легетовим посједима у **средишту је био Грбаљ**. Ипак ни ови посједи још нису имали све атрибуте државе.

Послије Легетове смрти, синови су му владали његовим поново раздијељеним посједима. Били су у сталним међусобним сукобима док се није појавио кнез Драгомир (или Драгимир) син Хвалимиров. Он је био стриц легендарног српског владара Јована Владимира,

сина Претрислава Хвалимировог.

"Српски покрет потиче и тад из Зете, гдје је државна самосвијест србскога народа најдубље остала. Овдје је тада владала она породица којој је св. Владимир некоћ припадао."

Ово није написао Србин, ни странац наклоњен Србима, него римокатолички фратар и на Западу врло уважавани историчар, Фрањо Рачки.

Кнез Драгомир је тежио да обједини српска подручја и створи краљевство Срба. Радо је прихваћен од српског становништва у околини Котора, па је без сметњи дошао из Травуније преко Луштитског полуострва и улогорио се на Брдиштима (назив села на прилазу Превлачком Светилишту). Византијска властела емпорије Декатера није благонаклоно гледала на намјере Драгомира, али није имала моћи да му се супротстави, поред осталог и зато што је становништво околине Котора (наравно са Грбљем) подржавало Драгомира.

Уз обећање да ће добровољно прихватити Драгомира за свог владара и у славље тог догађаја, которска властела је приредила богату гозбу на острву Св. Архангела Гаврила непосредно уз Превлаку Св. Архангела Михаила. Не слутећи превару, Драгомир је дошао на гозбу са бременитом женом, двије малолетне кћери и малобројном пратњом. Како је кнез Драгомир убијен у храму Светог Гаврила, детаљније је описано на другим мјестима.*

Углавном, кнез Драгомир је мучки убијен 1018. г. на прослави светковине Сабора светог Архангела Гаврила. У насталом метежу Драгомирова породица је нашла спас у густој вегетацији, затим прихват и помоћ становника из околине, највероватније Грбљана. Мало касније исте године родило се Драгомирово посмрче, крштено именом Војислав (помиње се и као Доброслав). По «Барском родослову» (писаном 1666. г.) Војислав је одгајан прво у Босни, па у Дубровнику. Оно у "Босни" умјесто у "Боки", морала је бити преписивачка грешка, а српског оригинала нема. Приморски Срби тада још нису били у тако тијесним односима и погодним везама са Босном, да би малог Војислава тамо носили на одгајање. И зашто би то радили па вратили у Дубровник на домаку Боке и да би од Боке почињао своје ослободилачке активности?

Дилеме о томе да ли је могла бити преписивачка грешка Босна-Бока, обзиром на њихове називе почетком XI стољећа, разрјешава друга половина XVII стољећа када је писан «Барски родослов». Ма гдје да је стасавао, Војислав је стекао изврсно војничко и патриотско васпитање као да је рођени Грбљанин. Од младих дана Војислав је дизао буне и 1036. г. пао у византијско ропство. Успио је побјећи и предводити велике битке 1040. и 1042. по неким изворима и 1043. године.

Врхунски познавалац и писац историографије Боке, Јосип Ђелчић, ослонцем не само на Дукљанина него и на Диканжу, Рафаелија и Шлица, написао је:

"Византијска војска се још једном сукоби са српском фалангом недалеко од Котора, али то је било последњи пут. Побједа коју су Срби извојевали, славна у аналима тога доба, баци прву свјетлост о ваљаности српске нације. Тога дана достојна памћења нађоше смрт 40 хиљада Византијаца, међу њима седам војсковођа."

Ту је погинуо и прослављени заповједник византијске војке Курзимије са надимком "Непобједиви". Потребно је имати у виду да је Византија тада била велика свјетска сила, и једна од највећих европских сила. Војислав је ову блиставу побједу Приморских Срба извојевао уз незнатне властите губитке главном ударном снагом Грбљанима и њиховим сусједима: с једне стране данашњи Паштровићи, Побори, Маине, Брајићи, Црмничани, Зећани, а са друге стране становници околине Превлаке Св. Архангела Михаила и Западне Боке са Травунијом. И у том скупу **Грбаљ је у средишту.**

Из осталих српских крајева, неки од кнежева су били далеко, други поткупљени или на

други начин онемогућени да се придруже Војиславу. Тако је он са малим али ваљаним снагама постигао величанствен подвиг. Осветио је оца и знатно допринио остварењу очевих намјера. Владајући 25 година учврстио је посједе од Дрима до Неретве и дубоко у залеђу. До сада нико није нагласио важан податак: он је први понео надимак славе "**Стефан**", који су касније преузели многи српски владари. Гдје је била његова престоница, историографија није прецизирала. Свакако је морала бити негдје у Приморју. Најбољи услови су били на Превлаци Св. Архангела Михаила гдје је, уосталом, још од раније била престоница српских владара.

Војислав је имао сина Михаила. Гдје је он рођен? Ни то историографија није прецизирала. Припадао је Приморским Србима, па је вјероватно рођен у тадашњој престоници Приморских Срба. Михаило Војислављевић је успио средити односе са Византијом, оженио се из царске породице и почашћен је високим достојанством протоспатара (царски врховни заповједник). Његово сједиште је историографија прецизирала: "Декатер-Прапрата". Није потпуно разјашњено гдје је Прапрата, али се зна да је Декатер данашњи Котор. Михаила су 1072. г. замолили Бугари да их прихвати као своје поданике, а владао је и Македонијом. Он је 1078. г. постао први легално крунисани краљ Срба и први легално крунисани краљ међу Јужним Словенима. Претходни јужнословенски "краљеви" су били самозвани или непризнати од других држава. Михаила својатају "Montenegrini" као свог првог краља, иако тада још није било ни државе, ни нације, па чак ни појма "Montenegro" или "Црна Гора". Својатају га и Хрвати јер је, наводно, владао неком измишљеном "Црвеном Хрватском".

Приморски Срби су ипак имали прву краљевину међу Јужним Словенима, иако то ни српска историографија не наглашава. Истина, ни то још није била држава са пуним суверенитетом, али је имала знатно већи степен самосталности него неке новије "суверене" државе чији суверенитет признаје и међународна заједница.

Читав претходни текст је била само припрема за најважније у овој теми, што тек слиједи.

Када је Михаило постао крунисани краљ, дао је сину, краљевићу Бодину, на управљање **жупу Грбаљ са Будвом**. Баш тако пише у старим изворима, истраживачима добро познатим. Из овога произлази да је Грбаљ у оно доба био по нечему значајнији од Будве, као што је био значајнији и од Котора.

Историчари прописују Бодину сплеткарења и нерегуларна проширивања посједа. Као да је он у томе био изузетак? Такав је био стил понашања средњовјековних владара (и не само њих) који су уопште имали значајнијих успјеха. Када је почео ширити своје посједе уз помоћ својих првих поданика (Грбљана и њихових сусједа) користио је право јачега. Касније је примјењивао методе лукавијега. Имао их је од кога научити. Био је ожењен Јаквинтом, лукавом Латинком, кћерком Архириза, истакнутог патриција из Барија, вође норманске странке Апулије. Послије норманско-византијске битке код Драча, користећи ослабљеност Византије, Бодин је загосподарио читавом проширеном Дукљом и Рашком. То је већ била прилично пространа српска држава, чији **ембрион је био Грбаљ**.

Бодин јесте уклањао ривале, али појединце а не читаве народе. Без много крви и недужних жртава остваривао је циљеве. Ко би данас знао што је регуларно и хумано? Правом јачега, лукавијега и непоштенијега (да о хуманости и не говоримо) уклањају се читави народи. И то са много крви и разарања – у цивилизацији од које би се требало очекивати да буде на далеко вишем нивоу од оне у Бодиново доба.

За кратко вријеме, српски краљевић Бодин, унук славног владара Стефана Војислава, створио је Дукљу (да не говоримо о другим посједима) знатно пространију него што је икада

била каснија Црна Гора. Управо тада (1080. г.) напуштен је страни назив "Дукља". Замијењен је српским називом "Зета", који је означавао земљу Приморских Срба. Наредне (1081.) године умро је краљ Михаило, Бодинов отац. По начелу семиората, Михаила је регуларно наслиједио његов брат Радослав Војислављевић, који се по способностима није много прославио. Он је владао 16 година, али само формално, јер се онај Бодин, прво вођа Грбљана па свих Срба, већ 1082. г. помиње као некрунисани краљ Срба, који је о свему одлучивао.

Током своје 26 година дуге владавине Бодин је, у зависности од ситуације, ступао у савез са Византијом и окретао јој леђа. Захваљујући Јаквинтиним везама, одржавао је добре односе са Баријем и Римом. Није желио да заостаје за другима, па је успостављао државне и духовне институције, како западњачке тако и источњачке. За вријеме његове владавине, Барска епископија је (1089. г.) подигнута на ранг архиепископије и митрополије.

Уз раније поменуте земље којима је Бодин владао, потребно је поменути Травунију, коју је припојио Зети сматрајући је земљом својих предака, затим читаву Босну, а на Југу и Драчку област (данашња Албанија). Како је то обавио без много крви, значи да су му се добровољно прикључивали Срби. Практично, он је био први владар који је објединио готово све Србе у једну државу, почев (да то још једном поновимо) од оног првог малог посједа **Грбља са Будвом**.

Бодинова српска држава није била никоме потчињена. Имала је државне органе и хијерархију власти. Чувала је границе и одржавала међународне односе. Отварала је руднике, развијала трговину и саобраћај (каравански и поморски). Када су крижари пролазили кроз Дукљу (1096/97. г.) под вођством грофа Рајмунда од Тулуза, са њим се Бодин побратимио да би свој народ спасио од погрома које су крижари успут чињели. Док је Бодин живио, одржавала се и напредовала је прва српска држава, па није право што му српска историографија није дала мјесто које му припада. Отискује га од себе другима да га они својатају.

Бодин је умро 1101. г. и сахрањен је у манастиру Св. Сергија и Вакха код Скадарског језера. Отуд је касније доселио Дапко, родоначелник пола кртољских села, па они и данас славе као Крсно име Срђевдан. Дапко је прво стигао на Превлаку Св. Архангела Михаила и настанио се на Брдиштима у непосредној близини. Ту је подигао и цркву Светих мученика Сергија и Вакха, гдје је и данас гробље Светог Срђа.

Убрзо после Бодинове смрти, прва српска држава се распала на три дијела: Приморска краљевина (међу српским државама помињу је увијек на првом мјесту), Рашко жупанство и Босанска бановина. Краљевина је остала само Приморска Србија. Истакнути историчар и слависта, Словак, Павел Јосип Шафарик је 1843. г. написао:

"Од ове првобитне и старе Србије потребно је разликовати Србију која је настала тек освајањима Стефана Немање и његових насљедника."

Да се подсјетимо: Стефан Немања је 1166. г. постао велики жупан Рашки. Тек након тога почело је стварање српске државе, али не прве. Ако имамо право да осуђујемо социјалреализам зато што је из историографије брисао оно што је било раније, имамо право на осуду и других сличних поступака.

У Грбљу је рођено много истакнутих личности о којима се мало зна, јер није било пожељно да се то зна. И проф. др Лазо М. Костић рођен је у Доњем Грбљу. У једној од својих књига (19) забиљежио је за Грбаљ, што је важило од дубоких старина, као и за вријеме турске, млетачке и аустријске владавине:

"То је била највећа, најчистија и најкомпактнија српска општина... Грбаљ је кроз историју био најбунтовнији, најправославнији и најсрпскији."

Када све ово имамо у виду постаје природно што је и највећи српски великан, цар Лазар Грбљановић, поникао баш у Грбљу! Нажалост, ни то историографија не признаје, иако нема нити једног чврстог поткрепљења супротних тврдњи. Нема чак ни народних предања, осим оних добро очуваних у колективном сјећању која говоре о **грбљском поријеклу цара Лазара Грбљановића**.

* * *

Толико је било објављено (1) и (2), а додаћемо још неколико редака, јер нисмо ништа сазнали о најстаријој историји Грбља, коју би тек требало археолошки истражити. Много показатеља указује на непроцјењиво археолошко благо које се крије под земљом, од плаже Јаза на једном, до Превлачког Светилишта на другом крају Грбља.

У горњем кратком прегледу нема ни средњовјековних, ни нововјековних грбљских буна и устанака, по којима је Грбљ прослављен, јер оне нису претходиле Српском царству и цару Лазару. О овим бунама и устанцима је понешто и написано до II свјетског рата. Касније, нити је било пожељно то истицати, нити освјежавати, а поготово не глорификовати оно што се раније знало.

Енциклопедије су "наука за широку употребу" – како ћемо их назвати у једном каснијем поглављу. Широј читалачкој публици најприступачнија је (бар за сада) општа «Енциклопедија Лексикографског завода» Загреб. Објављена је у 7 томова, па има што да се чита. Ко се заинтересује да сазна нешто о Грбљу, вјероватно ће завирити у Енциклопедију. Да му помогнемо да не губи вријеме у тражењу, поготово ако у својој кућној библиотеци нема ту Енциклопедију. Све што у њој пише о Грбљу пренијећемо овдје. У трећем тому (издање 1958. г.) под одредницом "**Grbalj**" стоји дословно само ово:

"Plodna dolina u Crnoj Gori, jugoist. od Tivatskog zaljeva u Boki Kotorskoj; njom prolazi cesta u Budvu."

То је све што се из те Енциклопедије може сазнати о Грбљу и Грбљанима. Има још једна одредница, али која укратко говори само о Грбљском статусу (законику).

Ко је разочаран у загребачко издање, може завирити у тротомну Малу енциклопедију «Просвета» београдског издања. Ту се може наћи нешто више података. Под одредницом **Грбљ** стоји:

"(Доњи и Горњи Грбљ), приморска жупа у области Боке Которске, југозападно од Котора, ст. преко 6 000; плодан предео, погодан за културу суптропских биљака: маслина, средоземно воће, памук и др.; туризам."

Оваква оскудност података о Грбљу и Грбљанима (ако се не зна ништа више) може бити и неко оправдање онима који не прихватају да је тако "безначајни" крај цара Лазара завичај.

*Драгомирово убиство је први описао поп Дукљанин у «Краљевству Словена» а слично је у изворима за ову књигу под р. бр. (4) и (50).

2

ПРЕДАЊА О ПОРИЈЕКЛУ ЦАРА ЛАЗАРА

Као што се види из наслова, ријеч је о "предањима", у множини. Може се говорити и о више варијанти истог предања јер им је основна порука једнака: **Лазар Грбљановић је**

рођен у Грбљу!

Пола стољећа, почев од рата 1941. године, у Боки није било пожељно истицати цара Лазара, па према томе ни његово бокелско поријекло. Запријетила је опасност да ова предања, у колективном сјећању добро запамћена, потпуно потону у дубине заборава. Да се то не би догодило, неколико аутора је осјетило потребу да испричано преточе у записано. Радили су то независно један од другог, па се појавило онолико варијанти колико је било аутора. Чак и више, јер је било случајева да исти аутор забиљежи неколико верзија са мањим разликама. Узалудни су били покушаји да се забиљежено и објави, све до 1988. године. Друштвене промјене и нову политичку климу први је искористио Грбљанин Предраг Ковачевић, који је у листу «Бока» (3) објавио једну варијанту предања под насловом: «**Грбаљска легенда о кнезу Лазару**».

Почетком 1989. г. појавила се збирка «**Приморске легенде**», (4) коју је објавила «Универзитетска ријеч» након три године чекања на ред за објављивање. У рекламном проспекту и издавачком плану за 1988. г. била је најављена, али је тек наредне године објављена. Још прије него што је рукопис уручен овом издавачу, чекао је три године на ред за објављивање у Издавачкој дјелатности титоградске «Побједе». Сваке године је редослијед издавања помјеран на штету ове збирке због неких "важнијих књига" или бољих веза, а највјероватније због овог предања и неких светосавских легенди у тој збирци. Ово је важно само због објашњења да је предање у збирци (4) под насловом «**Кнез Лазар Грбљановић**» писано независно од легенде коју је забиљежио Ковачевић. То се може утврдити и упоређивањем текстова. Исто важи и за причу Максима Злоковића објављену у листу «Бока» (5) средином 1989. године. Има и сличности у овим текстовима, већ самим тим што им је основна порука иста, али и због тога што су подаци црпљени из сличних извора, преношени са старијих на млађе генерације. У Котору се и данас може чути прича у којој се нарочито наглашава ружноћа и дегенерисаност Лазареве мајке, коју су тобож "племенити Которани спасили од окупационе смртне пресуде". Погубљење је, наводно, наредио њен брат (у неким верзијама њен отац). Уз то и да је Лазара родила као ванбрачно дијете. Можда је та прича негдје и објављена од стране оних који је подмећу, али од њих написану ми је нисмо пронашли, осим што се може препознати у Злоковићевој причи (5) и у ономе што је под утицајем те приче написао Јован Бојовић. (6)

Ко је први, и зашто, чисто изворно предање тако запрљао, унаказио га и учинио неприхватљивим? Није тешко наслутити, али је тешко доказати. Нажалост, на ове подвале неопрезно су насједали и добронамјерни.

Појмове **предања** и **легенде** често сматрају синонимима. За ову прилику сврставамо их у двије од четири категорије, степеноване по вјеродостојности: **приче, легенде, предања** и **документација**. Ако докумената нема, мора се нечим премостити јаз незнања. Боље је и тако него да остају потпуно празне странице најважнијих података о личностима и догађајима из наше славне прошлости.

Такође и појмове **варијанте** и **верзије** језички стручњаци сматрају синонимима. Ради избјегавања забуна, овдје их употребљавамо у различитим значењима: верзију као подваријанту.

У свим варијантама и верзијама легенди и предања о поријеклу цара Лазара, два податка су подударна, ма колико им се садржај разликовао. Осим основног и најважнијег да је Лазар рођен у Грбљу, ту је и податак да је цар Душан пронашао сестрића Лазара захваљујући укусу хране коју је знала припремити само Лазарева мајка. Тај податак на први поглед нема посебног значаја, али је корисно и на то

скренути пажњу. Познато је да је Грбаљ, са својим вриједним становницима и изузетно плодним пољима од Превлаке до Јаза близу Будве, био житница читаве Боке (са Будвом и Паштровићима) и велики снабдјевач воћем и поврћем, маслиновим уљем и рибом. Мање је познато да је значајна количина тих производа извожена и у Апулију, па и даље, до Венеције, Трста и Цариграда. Жупа (Грбаљ) била је појам за храну, основу одржања живота и здравља.

Духовна култура је често везана за храну, иако то не изгледа прикладно. У склопу сваке важније или веће вјерске свечаности, уз редовно богослужење неизоставна је и "Братска трпеза" или "Трпеза љубави". Сјетимо се Христове "тајне вечере" и веома сличне Лазареве "кнежеве вечере" са својим војсковођама уочи Косовског боја. Дубље анализе ових појава, од стране стручњака разних струка и упоређивања са античком митологијом, могу дати неко објашњење, што овдје превазилази оквире теме.

Ова књига је добра прилика да се на једном мјесту нађу познатије варијанте предања о поријеклу цара Лазара. Представљене су по редосљеду објављивања, а укључен је и дио необјављеног предања из села Побрђа, према причању Ивана Кнежевића. Врло сличне приче могу се чути од старијих људи и у сусједним селима Доњег Грбља: Врановићима, Љешевићима и Богови, па и у нешто даљем селу Загори, гдје је постојао манастир Св. пророка Амоса. Било би превише да се све то овдје нађе, а и непотребно због сличности.

Када је ријеч о грбаљском предању везаном за цара Лазара, важно је подсјетити да неколико старих познатих грбаљских братстава, гаје традицију да им презимена имају везе са кнезом, баном, царем Лазаром и тиме се поносе: Кнежевић, Бан, Краљ, Краљевић, Царевић, Лазовић, Лазаревић. Из тих братстава су били многи свештеници и један владика, затим гувернадури, главари, истакнути војсковође, сликари, правници, љекари, у новије вријеме омиљени спортисти и т. д.

2.1 «Грбаљска легенда О КНЕЗУ ЛАЗАРУ»

- Дословно као што је забиљежио Предраг Ковачевић (3) –

И до данашњег дана, чува се у Грбљу стара легенда о кнезу Лазару, о његовом животу и времену. Легенда је ова:

Цар Душан имао је сестру Ружу која је била ружна жена јер је природа није обдарила женском љепотом, али је зато она била врло паметна и спретна жена. Живјела је у Душановом двору гдје су долазили многи великаши из разних крајева, из Византије, из Бугарске и осталог Душановог царства. Ту, у Душановом двору, они су расправљали многа питања од државне важности. Ружа је била присутна овим разговорима и врло често упадала би својим примједбама, што је Душану било врло непријатно. Једног дана, он се био толико наљутио да је Ружу потпуно одстранио из свог двора и запријетио да ће је строго казнити ако се опет појави.

Оставши потпуно сама и без свога дома, Ружа одлучи да промијени средину и да се удаљи од Душана. Ријешила је да крене далеко, па је кренула широким друмом који води на Јадран. Послије дужег тумарања и хода она стигне у Грбаљ, лијепо природни крај који је лоциран усред троугла између Котора, Будве и Тивта. Она заволи овај крај, ту се одомаћи, ту се уда за једног угледног сељака и у том лијепом крају она роди сина Лазара.

Као побожна жена она је често посјећивала локални манастир, па је једном ученом

калуђеру предала малог Лазара да би га упутио у основну азбуку и да би га научио читати и писати. Доцније, када се омонашила, она се потпуно посветила манастиру, тамо је живјела, чистила, плела и као добра и вриједна домаћица кувала и спремала разна јела. Калуђери су били задовољни када су добили марљиву и вриједну жену која је стално одржавала ред и чистоћу у храму и у читавом манастиру.

Овај грбљски манастир, именом Подластва, налазио се усред Грбља, недалеко од Јаза, велике и широке морске обале. Од давних времена овај манастир је био опће житије за многе калуђере који су долазили из унутрашњости да би се са Јаза укрцали на први једрењак који је пловио за Свету Гору и Јерусалим. Стари калуђери причали су да се и св. Сава укрцао и кренуо са Јаза у Хиландар, а то се види на великој слици, на лијевом зиду цркве св. Николе у Котору, гдје се св. Сава на Јазу опрашта од своје братије пред свој полазак за Хиландар.

Када је Душан завршио своју државну посјету Дубровнику, одлучио је да се преко Котора и Боке поврати у Србију. Из Котора он се прошетао до Грбља и ту је свратио у мјесни манастир Подластву гдје је морао да преноћи. Да би почастиио цареву посјету, игуман манастира Подластве, наредио је да се припреми и сервира царска вечера. Послије вечере, Душан је био расположен, па захваливши игуману за вечеру, упита га: „Је ли, оче игумане, ко је тај твој мајстор-кувар који је приготовио овакву дивну вечеру? Молим те игумане, позови га да га похвалим и да га наградим.”

Одазивајући се царском захтјеву, игуман одмах позове Ружу која дође и доведе малог Лазара држећи га за руку. Душан је био пријатно изненађен, пољуби Ружу и малог Лазара којег је преузео себи у наручје. Сјутрадан, рано ујутро, Душан захвали игуману за гостопримство, па држећи малог Лазара у наручју, крене са својом свитом пут Србије. Малог Лазара уведе у свој двор и препоручи главном надзорнику да га пази и да га даље подучава. Затим, Лазар је стално боравио у царској средини и када је одрастао, постао је врло активан и вриједан у рјешавању многих дворских и државних питања тако да је временом, нарочито послије Душанове смрти, постао једна од најважнијих личности на Душановом двору. Уочавајући страшну турску опасност која је сваког дана постајала опаснија, Лазар одлучи да ступи у оружану борбу против турских освајача.

Славeћи Видовдан, Грбљани посебно славе свету успомену на свога земљака **кнеза Лазара**, не само због тога што је **био рођени Грбљанин**, него и зато што је славно погинуо као народни борац у крвавом косовском боју. Сљедствено, кнез Лазара пошто се родио у Грбљу и као рођени Грбљанин, стекао је природно **презиме Грбљановић** а не комбиновано презиме Хребелановић.

* * *

У предњем Ковачевићевом тексту, Душанова сестра Ружа, била је "ружна жена јер је природа није обдарила женском љепотом". Осим тога, била је брбљива и током озбиљних државничких разговора, "врло често упадала би својим примједбама".

Нелогично је да сама без водича или пратње, царева сестра тумара од тадашње царске престонице у Призрену до Приморја и да дотумара баш до Грбља. Тим прије што ондашњи друмови нису били баш много широки о означени путоказима.

Друга нелогичност је да се мало дијете, које се још носи у наручју, прије тога описмењавало у манастиру.

Манастир Подластва није у центру Грбља него баш уз границу. Већ је речено да је у

Доњем Грбљу, прецизније у селу Загори, тада постојао манастир пророка Амоса. Тај манастир је за ову тему важнији и од Подластве. Овај грчки пророк био је Крсна слава старосједилаца Доњег Грбља, чија су братства углавном изумрла. Као сеоску славу још га слави Загора. Важно је истаћи да је то била Крсна слава и Лазареве породице. Од свих српских крајева, једино у Доњем Грбљу се тако славио овај светитељ. У грбљском селу Љешевићи тако се слави и грчки светац мученик Харитон.

У Грбљу постоји укоријењено вјеровање да је манастир Подластва задужбина цара Душана, коју је одлучио да подигне 1350. г. када је туда пролазио. Податак о томе, објавиле су још 1896. г. «Београдске новине». (7)

Археолошка истраживања су показала да је манастир Подластва знатно старији од цара Душана. Вјероватно је био у рушевинама кад је цар Лазар посјетио Боку, ако је истина да је он одлучио да га обнови. Дакле не првобитно изграђени него обновљени манастир на старим рушевинама, могао је бити царева задужбина. Чак ако је у то вријеме овај манастир и био у функцији, свакако је морао бити мање познат од манастира на Превлаци Св. Архангела Михаила, у којем је, управо у то вријеме, цар Душан подигао на ранг митрополије прву српско-православну Зетску епископију. Могао је цар одсјести и у манастиру мањег значаја, што не би био преседан, али Зетска митрополија и Царска лавра свакако је боље одговарала његовом царском достојанству.

2.2 « КНЕЗ ЛАЗАР ГРБЉАНОВИЋ »

- Одломци низа текстова Васка Костића -

"Од свих средњовјековних легенди нашег Приморја, вјероватно има највише варијанти легенда о грбљском поријеклу кнеза Лазара. Само у Грбљу, може се чути пет варијанти, од којих је једна развучена попут романа од Лазаревог рођења до Косовског боја. Постоје и забиљежене варијанте историчара Максима Злоковића и Предрага Ковачевића. У Кртолима је поријекло Лазарево уз гусле опјевано, али од по којег сачуваног растуреног стиха више нико не може обновити пјесму као што је некад била. Из тога се могло склопити једино ово што пружамо у прози."

* * *

То је био уводни пасус верзије објављене у збирци «Приморске легенде» (4) почетком 1989. г. (којег нема у другим верзијама). Послије овог пасуса слиједи варијанта предања Михољског збора, са мањим разликама објављена на више мјеста. Да не би готово исти текст више пута понављали, овдје ћемо пренијети само завршно објашњење испод текста предања, јер је у другим верзијама изостављено.

* * *

"Лазар Грбљановић је био у служби цара Душана а потом и Уроша до 1371. г. када је постао господар готово читаве Србије. Занимљиво је да се кнез Лазар око 1386. г. у повељама и на печатима назива "господарем Приморја", иако званична историографија оспорава његово посједовање неког дијела Приморја. У то вријеме је Зетским приморјем владао Ђурађ II Балшић. Он се управо 1386. г. оженио Јеленом, кћерком кнеза Лазара, која је најрађе боравила на Превлаци. Била је позната као "Госпођа Лена", а 1411. г. преудала се за Сандаља Хранића. И након реконструкције старог царског дворца на прилазу Превлаци Св. Архангела Михаила када је добио назив Данчуловина, остављена је успоменама на боравак цара Душана у њему. Израђен је у дворцу мозаик са ликом цара Душана. О томе је Младен Црногорчевић у «Михољском збору» записао:

"У Данчуловини је лијепо старински двор, што је најљепша грађевина на Брдима. По

дебелим, земљом затрпаним зидовима, види се да је на Данчуловини доста рано постојало неко здање... У овом двору важан је остатак лика цара Душана с натписом: «**Стеф. с'и Ду...**» "

Мање разлике исте ове варијанте предања, углавном су резултат објављивања у разним публикацијама и прилагођавања критеријумима тих публикација и њиховим читаоцима. У овој књизи су исправљене грешке које су се појавиле у тим публикацијама, како штампарске, тако и уређивачке. На примјер, када је први пут ушла у штампу ова варијанта, лектор или неко други из редакције, без договора са аутором, умјесто "Прибан", урадио је исправку "Прибац", мислећи да је тако исправније. Да се не би поновила иста грешка, у исправљеним верзијама додата је једна реченица која објашњава зашто "Прибан" а не, као у званичној историографији, "Прибац".

У ревији «Дуга» (8) објављена је ова варијанта 10. јуна 1989. под насловом: «Бокелско поријекло цара Лазара?» Почетак се разликује од текстова исте варијанте објављене у другим публикацијама па овдје преносимо само тај почетак:

"То што и Срби из Приморја својатају кнеза Лазара од давнина, не може нашкодити већ само учврстити српско-црногорску блискост. Али, без обзира на ту чињеницу, прилика је да се комплетира све што се зна и што народ вјерује о кнезу, па цару, и на крају светитељу Лазару, једнако поштованом код свих побожних Срба и других православних српског поријекла.

Лазарево поријекло није сасвим расвијетљено. Оно што официјелна историографија прихвата није засновано на чвршћим аргументима од оног што је дубоко усађено у вјеровању (или у колективном сјећању) Бокелја, по којем је цар Лазар поријеклом Бокел, прецизније Грбљанин... (овдје је изостављено позивање на Јосипа Ђелчића, јер ће о томе касније бити ријечи) ...

Многи Грбљани су били у служби цара Душана. Лазар Грбљановић се у повељама и на печатима из 1386. г. називао и "Господарем Приморја", иако се званично држи да је тада Зетским приморјем владао Ђурађ II Балшић, који се управо те године оженио Јеленом, кћерком кнеза Лазара. Она је радо боравила на Превлаци, гдје су често боравили Балшићи."

У листу «Политика» (9) објављен је на Видовдан 28. јуна 1989. готово исти текст као у «Дуги» (8), али са наднасловом «Сећање на Видовдан 1389. године» и великим насловом преко четири ступца «Легенда о бокелском пореклу цара Лазара». Разликује се само први пасус, који гласи:

"Ова година је у знаку прославе јубилеја Косовског боја, па је објављено готово све што се знало о кнезу Лазару, укључујући и легенде, изузев једне, за народ Црне Горе можда и најважније."

Идентичан текст као у «Политици» (9) објављен је и у ревији «Новости 8» (10) али не под истим насловом. Овдје је наслов: «О бокелском поријеклу цара Лазара». Обзиром на истовјетност текстова, овдје није потребно понављати ни први пасус.

Текст из «Политике» (9) поновљен је као факсимил и у другој књизи «Запретана прошлост превлаке – допуне и прилози» (11) која је објављена 1994. године.

Све је ово наведено највише ради тога да се види како је ова варијанта предања о поријеклу цара Лазара објављена уназад једне деценије на неколико мјеста. Захваљујући томе, била је приступачна најширем кругу читалаца не само у Црној Гори. На ове текстове није било, бар колико је аутору познато, негативних реаговања, јер да их је било, вјероватно ове књиге не би било. Јесте било неких реаговања на друге

текстове са аргументима о поријеклу цара Лазара, али то није тема овог поглавља о предањима и легендама. И о томе ће бити ријечи, али касније у одговарајућем поглављу.

2.3 «Шест вјекова Косовског боја

ЦАР ЛАЗАР ГРБЉАНОВИЋ»

- Дословно као што је забиљежио Максим Злоковић (5) -

Причају стари Грбљани да је честити кнез косовски главом Грбљанин и да му је из те ријечи и презиме изведено (Грбљановић, Хрбљановић, Хребљановић).

Кажу да је Силни цар Душан имао једну грбаву сестру, која је на двору у Призрену погријешила са неким дворјанином и родила дијете. Дијете је при порођају умрло, а цар наредио да му сестру казне смрћу и негдје је тајно сахране. На двору су се договорили како да изврше ово царско наређење, а да се о томе ван двора не сазна. Ту се десио и кнез града Котора, па рече великашима, да њему повјере ствар. Он поведе цареву сестру у Котор, јер широко море може сакрити све тајне. Путем му се допадне њен мудри разговор, складност и бистрина. Жао му је би да је утопи у морске дубине, како је био наумио, па одлучи да је уда за најљепшег момка из своје пратње, како и доличи царској сестри. Кад је стигао у Котор, наредио је да му дође на разговор Стефан Главатичић, најнаочитији момак из његове страже.

- Стефане, - рече му которски кнез, - знаш ли ти кога смо неки дан довели из Призрена?

- Не, честити кнеже - одговори Стефан.

- Е, слушај ме добро што ћу ти рећи – поче кнез увијајући. - Оно је сестра нашег великог и силног господара, цара Душана. Она је омрзла брату јер му је грдно згријешила, па је у гњеву наредио да јој скратимо живот. Но, ја сам одлучио да овај пут не послушам цара већ да је поклоним теби са наредбом, да је одмах сутра вјенчаш, по закону Божјем, у вашој цркви. Кад цару прође гњев, биће му мило ако чује да му је сестра у животу, а и мене и тебе ће честите учинити. Води је кући, даривам ти земљу коју ова општина посједује у вашем селу, па ради и живи. Док сам ја кнез града, неће ти ништа фалити, јер ће ти моја врата бити вазда отворена. О овоме никоме ни ријечи, ни за живу главу, јер ако се сазна оде глава и теби и мени преко которске риве у море.

Стефан мало смућен и постиђен није знао што би му одговорио. Мука је послушати, а још већа не послушати. Поче полагаано, као испод страха да говори:

- Добро, честити кнеже, али што ће рећи моја браћа, сељани и остали Грбљани, одакле ја преко ноћи постадох имућан и богат?

- Лако је за то, мој Стефане, - одговори му кнез. – Ти свакоме реци да је она моја сестра и да сам ти ја све што имаш поклатио уз њу као мираз.

Тако Стефан, и ако нерадо и невољно, пристаде. Одведе грбаву Деспу кући и сутрадан је вјенча. Кнез је испунио обећање, даровао му земљу и утврдио конфине (међе, границе). Дао му је и новаца да оправи и уреди кућу и о њему водио у свему рачуна.

Наредне године се Стефану роди здраво мушко дијете којему надједоше име Лазар.

Послије дужег низа година Силни цар Душан се враћао из Дубровника за Призрен, при чему је стигао бродом до Превлачког манастира. Ту је коначио и чекали су га спремни коњи за наставак пута. У Доњем Грбљу му спремише велики дочек. Око справљања

ручка не могу се нагодити што ће цару спремити за јело и ко ће то спремити. Знали су да је цар пријеке ћуди па су се довијали и распитивали на све стране како да му угоде. На посљетку се појави Деспа Стефанова и прихвати се да она скуха цару објед.

Дође сисли цар, сјаше са коња и сједне за постављену софру, а домаћини га почну служити јелима. Цар се зачуди кад види да је све спремљено и укусно као код њега на двору. Није вјеровао да неко може погодити његов укус, осим они који га сваког дана служе. Затражи да му кажу ко је спремао ово јело. Кад је добио одговор да је то спремала једна жена из села, цар је наредио да ту жену доведу и покажу му је. Потрчаше момци у оближњу кућу да доведу жену. Деспа се опирала али "сила Бога не моли" па мораде изаћи пред цара. Кад се пред царем појави и поклони, цар се у лицу промијени, уочи му се поглед и скоро не могаше ни ријечи проговорити. Напокон се разведри и рече:

- Откуд ти овдје? Ко те доведе?

Устаде цар и загрли је у знак благовољења. Устадоше и домаћини међу којима је био и которски кнез, који се поклони до земље и рече:

- Мој претходник прије петнаестак година доведе је из Призрена и удаде за Стефана Главатичића, најнаочитијег и најбољег ђетића грбаљског. Не хтједе извршити вашу заповјед из страха од Бога. Мислио је да је овако боље и богоугодније и да ће и вама бити милије.

Цар се мало замисли па изусти:

- Добро је урадио! Бог нека га прости. Био је душеван човјек.

Распитао се цар о свему и дознаде да Деспа има два дивна сина, као двије златне јабуке, и кћер као горску вилу. Допаде му се Стефан Главатичић. Нареди Стефану да узме жену и дјецу и најнужније, одјећу и обућу која им за пут треба и да крене за царевом пратњом у Призрен.

Стефан се брзо припреми, оседла коња и сустигне цареву пратњу у Паштровићима. Продужи са њима и срећно стиже у Призрен.

Кад се истражи траг несрећној кући Немањића, наслиједи царство Лазар Стефанов Грбљановић. Узе то презиме да би почастио општину која га је одњихала.

* * *

Ако се зна да је добронамјерни и помало наивни Злоковић, силом прилика, проводио много времена са дон Ивом Стјепчевићем, може се посумњати под чијим утицајем је настала ова верзија предања. По Злоковићу, као што се из предњег текста види,

"Цар Душан је имао једну грбаву сестру, која је на двору у Призрену погријешила са неким дворјанином и родила дијете. Дијете је на порођају умрло, а цар је наредио да му сестру казне смрћу и негдје тајно сахране."

Злоковић принцезу назива Деспом (како се ословљавају кћери цара Лазара, по чину деспота) а њеног мужа назива Стефаном Главатичићем. Након објављивања ове приче јуна 1989. трагање за подацима о овом имену и презимену није дало никакве резултате. Даље коментаре Злоковићеве приче може замијенити наредни текст о детаљима народног предања из грбаљског села Побрђа.

2.4 Да ли је цар Лазар из села Побрђа?

У селу Побрђу је свакако изворније па тиме и чистије предање, како га је запамтио мјештанин тог села Иван Кнежевић-Грбљанин, познати сликар бокелских мотива. Да временом не заборави, он је поодавно то предање и забиљежио, али га није објавио, јер су се у међувремену појавиле у штампи друге варијанте. Обзиром да су их писали историчари, он као сликар, повукао се. Ипак, помагао је у трагању за овим подацима. Препричао предање из свог села онако како га је у дјетињству слушао. Ту је и неколико занимљивих детаља, са којима је допуњена верзија Михољског збора припремљена специјално за јунски број ревије «Бока» 1998. године. (12)

У Грбљу се помиње принцезино име само Ружа, као што стоји и у грбљској легенди коју је забиљежио Предраг Ковачевић, и у предању Михољског збора. Нема говора о томе да је Ружа била ружна или грбава него само да је имала неку говорну ману. Нема ни помисли о томе да су јој "племенити" Которани спасили живот. Которско племство се није прославила добротом према Грбљанима.

У Грбљу нико не зна за Стефана Главатичића као зета цара Душана. Према изворном предању из села Побрђа, Лазарев отац је Илија Лазов из тог села, прецизније из засека Пешкере. Вјероватно је и из братства Пешкере. То братство је било познато и по добрим рибарима, па им је и по томе могло настати презиме. У Побрђу су до недавно постојале зидине које су називали "Лазарево кућиште", "Лазарева кулина" или у новије вријеме само "Кулина". Ниже ње су земље које мјештани и данас називају "Под кулином". Из давнина се памти да је Кулина припадала неком Лазару који је имао жену Мару. Њихов син Илија, уз још неке Грбљане, био је у служби Ђурашевића, витезова цара Душана. Имао је сина Лазара, званог Лазо Илин, и кћер Драгицу (или Драгињу) удату за неког српског војводу који је посјеђивао Превлаку.

Лазарев отац није могао ни слутити да ће му син постати цар. Доста је он цара служио, па свог сина за слугу није желио ни цару дати. Враћајући се жалостан кући, пао с коња и том приликом је погинуо у потоку који се и данас по томе зове "Крвава вода".

2.5 «ВИДОВДАН У ЦРНОЈ ГОРИ»

- Одломци из студије Јована Бојовића - (6)

Зидање манастира Подластва изнад Јаза код Будве који по историјским и археолошким истраживањима потиче из XV в. везано је предањем да је то задужбина цара Душана. По том предању цар Душан је имао болесну-рахитичну сестру и врло ружну и звала се по грби Грба или по ружноћи Грда. Она је дивно кувала и њена јела је Душан особито волио. Отишла је из Србије у Приморје и радила као куварица код једног богатог човјека у Грбљу. Ту се удала за његовог сина и родила мушко дијете и дала му име Лазар. Кад је цар Душан посјетио Котор и Дубровник задржао се у лову у Грбљу. Она Грба или Грда спреми за цара она јела која он воли и изнесу пред високог госта грбљски прваци. Цар се овим јелима зачуди и упита ко је то спремио и зажели да види особу ту.

Пред њега се појави Грда и приђе свом брату. Цар је био изненађен. У спомен овог сусрета подиже завјетно манастир Подластву, сестру и зета богато обдари, а малог Лазара узео на двор и постави на високи положај. То је кнез Лазар чије презиме у Грбљу изговарају **Грбљановић** и кажу да се по његовом презимену Грбаљ и назвао. Познато је да се у Грбљу и под Турцима и под Млечанима чувала православна вјера и српско

име тако да странцу који није православан и нема народно одијело него "лацманско" било је забрањено преко Грбља и проћи, а камоли боравити. Грбаљ има и свој Законик који је постао под утицајем Душановог законика који се овдје стално примјењивао...

* * *

У опширној Бојовићевој студији која говори о култу цара Лазара широм Републике Црне Горе (а не само Боке), као и обичајима везаним за тај култ, о поријеклу цара Лазара нема ни ријечи, осим горе цитираног одломка везаног за Боку. Из овога произлази да у границама данашње Црне Горе нема другог мјеста осим Грбља на које се указује као на Лазарев завичај. Нажалост, тај кратки дио текста ове опширне студије нагрђен је "Грдом" или "Грбом".

Невјероватно како је један високо угледни научник, реномирани стручњак и доказани српски патриота, могао тако насјести подвалама злонамјерних и написати:

"Цар Душан је имао болесну-рахитичну сестру и врло ружну и звала се по грби Грба или по ружноћи Грда."

Ту се препознају приче по којима је Лазару дала име мајка (а не по неприкосновеном обичају отац) и да је по њеној грби прво она добила име Грба, затим Лазар презиме Грбљановић, а онда по њему да је добио назив и његов родни крај Грбаљ. Дакле, увијек усправни Грбљани једном причицом, подваљеном и некритички објављеном, погрбавише се.

Готово за све обичаје и легенде које је сакупио Бојовић, он је навео од кога их је чуо. За ову причу није навео извор, али непосредно и прије и послје горе цитираног текста позивао се на Максима Злоковића. О томе под чијим је утицајем слично писао Злоковић, било је ријечи у почетку овог поглавља.

Познато је да се Грбаљ под тим именом помиње много раније од рођења цара Лазара, па није могао добити назив по Лазару. Могло је бити само обратно, да Лазар добије презиме по свом завичају, што није био риједак случај. Осим тога, не називају Лазара Грбљановићем само Грбљани. У Грбљу се то чак ријетко може и чути. Наредна поглавља ове књиге ће показати да је било изворно и опште проширено сазнање о Лазаревом презимену Грбљановић, које је касније, можда и намјерно извитоперено у Хребљановић или Хребелановић.

Колико логике може бити у томе да болесну, рахитичну, грбаву и грдну слушкињу ожени син њеног газде, богаташа? Није логична ни реченица да **малог** Лазара цар узме на двор и постави на **високи** положај.

Наредни текст, објављен у јунском броју ревије «Бока» 1998. г. (12) скида црни вео грдила. Враћа суштину изворном народном предању Михољског збора уз мање допуне позајмљене од, такође изворног, предања села Побрђа. Овдје је пренесен без измјена, не рачунајући малобројне штампарске грешке које су за ову прилику морале бити исправљене.

2.6 «ПРЕДАЊЕ О ПОРИЈЕКЛУ ЦАРА ЛАЗАРА» - како га је раније објављивао Васко Костић -

Као и у претходним тако и у овој години у јунском броју, ревија «Бока» допуњава

сазнања о бокелском поријеклу кнеза (посмртно цара) Лазара Грбљановића. Раније су изношени аргументи у прилог Лазаревом бокелском поријеклу, под претпоставком да је предање о томе довољно познато. Реаговања читалаца на саопштене аргументе, наметнуло је потребу да обновимо и предање. Предања су важан елеменат духовне културе Бокелја, без обзира што јој није дефинисан став науке по овом питању. Може се чути неколико варијанти овог предања. Објавили су их Предраг Ковачевић, Максим Злоковић, Јован Бојовић, у краћем облику и други, а већина аутора само помиње постојање таквих предања или легенди. Највише пута је објављена у разним публикацијама (али не и у «Боки») варијанта која се уз мање допуне сада налази и пред читаоцима «Боке».

Почев од Немањића, сви владари средњовјековне Србије повјеравали су најодговорније државне послове Бокелјима. Школовани Бокелји, познаваоци страних језика, углавном Которани, водили су финансије, администрацију, дипломатију, политику, а остали су били заповједници гардиста који су обезбјеђивали владарске дворове, важније путеве и трговачке караване.

Стефан Урош Дечански, прије него што је постао краљ Срба, управљао је Зетом, Травунијом и Грбљем. Највише повјерења је имао у Грбљане, па их је постављао на важне и повјерљиве положаје. Такав је био и положај логотета, надзорника пошта и саобраћаја. У оно вријеме одржаван је редован каравански саобраћај из унутрашњости Србије, преко Зете, Грбља и Превлачке метохије до лука на западној обали полуострва Луштице. Каравани су ишли безбједно захваљујући Грбљанима задуженим за њихову пратњу. Вођа каравана је био син Лазара Пешкере, главара села Побрђа. Нису га звали по имену него по надимку "Прибан" Грбљановић. У Грбљу је постојала титула бана коју је сваки прижељкивао. Он није могао бити бан, а "подбан" је понижавајуће, па је више волио да буде "прибан".

У доба опасности од напада на Србе удружених Бугара и Византијаца, припреман је велики караван за Приморје да се склоне и неке драгоцености. Краљ Стефан Урош је то искористио да пошаље у приморје и склони од ратне опасности кћер Ружу, која му је иначе сметала на двору. Веле да је имала говорну ману. Можда је много брбљала, што није пожељна особина дама у дворским круговима, нарочито у ратним припремама. Краљ је пришапнуо вођи каравана да се Ружу склони како зна и умије, што није подразумевало и одобрење да је убије.

Грбљановић је добро познавао прилике на двору, па је знао и за Ружине врлине, а не само за мане. Знао је да је поштена дјевојка и вриједна домаћица, а надасве ненадмашна куварица. Одлучио је да Ружу у свој Грбља склони и да је ожени. Одговарало му је да, макар и тајно, постане краљевски зет и да добије потомство које ће имати краљевске крви.

До очекиваног рата убрзо је и дошло. У одлучујућој бици код Велбужда, Бугари и Византијци су поражени захваљујући и Бокелјима. У тим биткама (1330. г.) истакао се краљевић Душан, који је већ наредне године уздигнут на престоље. Задржао је у служби храбре Бокелје, па и логотета Грбљановића, који је наставио да води караване на Приморје. То су биле прилике да посјећује породицу у којој је већ растао мали Лазар.

Краљ Душан је ширио своју државу и убрзо (1346. г.) је постао цар. Обилазећи своје царство, цар Душан је (1350. г.) посјетио и слободан град Дубровник. На повратку у Вишеград (код Призрена) довела га је дубровачка лађа до Зетске митрополије на Превлаци. Цар је том приликом посјетио и Котор, али не дубровачком лађом, јер

Дубровчани тада нису били у љубави са Которанима, својим старим ривалима.

Након другог ноћења у пријемном дворцу ове Митрополије (у народу по томе догађају названом "Душановим дворима", касније "Данчуловином") цара и његову свиту чекали су одморни коњи. У пролазу кроз Грбаљ, морали су се зауставити, јер су им гостољубиви Грбљани приредили велику гозбу. Већ код првих залогаја, цар Душан је осјетио укус хране какву му је још у родитељском дому знала припремити само сестра Ружа, за коју је мислио да више није жива. Затражио је да му прикажу жену која је знала припремити такво јело. Поговора наређењу цара Душана Силног није могло бити, па је све сазнао и први пут видео свог тада већ 21-годишњег сестрића Лазара. Озарен срећом што се све тако десило, Цар је одмах наредио да се на благородном мјесту ове гозбе подигне храм Богородице, као његова задужбина, а младог и наочитог Лазара уврстио је у своју пратњу.

* * *

Успомене на боравак цара Душана у Боки када је пронашао сестрића Лазара, нису само бројне верзије народног предања него и често рушена и обнављана задужбина цара Душана у Грбљу, лик цара Душана у Душановим дворима (Данчуловини), дивна икона цара Лазара на иконостасу храма Свете Тројице на Превлаци Архангела Михаила и општенородне Видовданске феште на том Светилишту. Увео их је поп Марко Костић 1899. г. (тадашњи парох Кртољски, претходно Доњогрбаљски) да би их користио и за преношење предања о грбаљском поријеклу цара Лазара, све до своје смрти 1932. године. Предање није морао чути у Грбљу него још раније од својих учених предака, јер је о томе уз гусле појао и протопоп Нико Гуслар (Костић) врник и блиски сарадник светог Петра Цетињског.

Нажалост, у неким варијантама предања има и злонамјерних подвала. Не од оних који су казивања записали него који су их преносили. Подвале су довеле до забуна и неприхватљивости предања. Многе подвале су тенденциозно подметнуте и у историографију Боке, а још лакше их је било протурити у усмено преношена знања. Од крупнијих подвала у неким верзијама, морамо указати на оне на које су већ насјели неопрезни, да не насједају и други.

Прва подвала је тобожња заповјест цара Душана својим вјерним часницима из редова которске властеле, да убију његову рођену сестру. Наводно, они је нису убили оглушујући се о цареву наређење. Како се то може слагати са толико истицаном ревношћу и вјерношћу цару Душану Силном? Да ли се могло и замислити одбијање извршења његовог наређења? Ако је то могуће, онда није било искрене вјерности и ревности. Откуд баш да то нареди которској властели, која није на двору имала улогу целата? Зар је за извршење такве намјере требало водити несрећницу чак на Приморје?

Ништа од тога нема у изворном предању, по којем чак цар Душан (тада још није ни био цар) није послао сестру у Приморје него краљ Стефан Урош кћер. Прозирне су намјере злобника. Требало је највећег српског владара Душана представити као округног злочинца, сестроубицу, и то не због неког њеног злочина него због "богом дане" (природне) мане. Као хумане спасиоце требало је представити римокатоличку властелу. Тако су се сами открили они који су подвалу у предање увукли.

Друга подвала је представљање цареве сестре као оличење грдила, по чему су је прекрестили у Грда или по грбавости Грба. Па још кажу да је по њој и назив Грбаљ. Значи, мајка највећег српског витеза и светитеља није Ружа него ружна. Нико није без мане, па ни Ружа, али изворно предање не каже да је ружна него да је имала говорну ману, па више истиче њене врлине.

Трећа подвала је њена тобожња ванбрачна трудноћа, чак и више пута, што се никако не би слагало са њеним грдилом.

Народно предање је толико изопачено да је морало бити доведено у питање и бокелско поријекло цара Лазара. Можда је баш то и био циљ да предање не би било сметња онима којима не сплашњавају амбиције за својатање Боке, тобожњег залива неких других светаца. Ни "veromontenegrinima" се не свиђа да је српски цар из подручја које сматрају својим приморјем. Ни у једном новијем дјелу о житијима светитеља Српске православне цркве, нема помена да би цар Лазар могао бити родом из Грбља.

Како се изборити за оно против чега су најмоћније силе: наука, политика, религија? Никако!

Ипак, народно предање о грбљском поријеклу цара Лазара Грбљановића гумица не може из људских душа избрисати.

* * *

Оно што је објављено у ревији «Бока» протеклих година у јунским (Видовданским) бројевима (13), (17) и (18) покренуло је полемике, а због њих и активности на прикупљању података за стварање ове књиге. То није могуће ускладити ни са хронолошким редом извора података или њиховог настанка, ни са редослиједом према старости аутора, али има друге предности. Широј читалачкој публици, којој је ова књига највише и намијењена, олакшава приступ проблематици. Лагано ревијално штиво пружа основу и отвара интересовање, а таква припрема омогућава праћење и тежих дијелова текста.

У разрадама и другим текстовима биће и неких понављана података. То није могуће потпуно избјећи ако се желе што вјерније пренијети раније објављени текстови или цитати, а затим на другом мјесту и допуне које са претходно објављеним морају имати неке споне. У вријеме данашњег брзог живљења, слабог стрпљења и оскудице слободног времена, увијек има читалаца који, започето читање књиге не доведу до краја чак и онда када им је тема занимљива. Потребно и о њима мислити и пружити им главне информације у почетним поглављима књиге.

Корисне су и повратне информације, јер ко чита сјети се нечега што је некад знао а није прочитао у првим текстовима, па се то може додати. Неки топоними и хидроними везани су за успомену на цара Лазара, иако то нико не би повезао док не чује приче.

На примјер, једини извор питке воде у десет села безводног Доњег Грбља је у родном селу српског цара Лазара. У тој води је мали Лазар окупан када је дошао на овај свијет. Та вода му је и очи отворила, а очњи вид се везује за Видовдан. Извор се зове Србаљ! Да ли је извор тако назван по српском цару, или се и раније тако називао, то сада више нико не зна објаснити.

Други примјер је прича о називу "Крвава вода". Поред приче да је Лазарев отац ту пао са коња и несрећно погинуо, у Грбљу се може чути и друга прича. По њој, Лазарев отац се физички успротивио да цару Душану да сина јединца, па га је царева пратња удаљила спровођењем према његовом селу. Успут се и пратњи опирао и тако погинуо, па та вода има и други још ружнији назив.

ПОЧЕТНА ДОКАЗИВАЊА

Који докази су потребни и довољни за утврђивање грбљског поријекла цара Лазара? Историјска наука тражи чврсте доказе. За неке друге науке и научне области важна су предања и легенде, али не и за историју. То би се морало уважавати да се историчари досљедно тога придржавају. Међутим, има врло сумњивих података које они прихватају као вјеродостојне, као и поткрепљених аргументима које одбацују. Често је довољно да нека уважена личност нешто напише без икаквог доказа или позива на изворе, па да се то онда преписује као доказ. Односно, да се на то позива као на вјеродостојан извор. Такав је случај и са "доказивањем" да цар Лазар није рођен у Грбљу или Приморју него у неком другом крају.

Вјероватно би могао бити довољан доказ Крштеница, односно по савременој терминологији, "Извод из матичне књиге рођених"? Да таквог документа и има, и да га је уопште могло бити из тога доба, могао је бити и фалсификован. Средњовјековне архиве обилују фалсификованим документима. Ако је такав докуменат неопходан за доказивање мјеста рођења цара Лазара, зашто није потребан и за доказивање мјеста рођења Немање, његових синова Стефана Првовјенчаног, Вукана, Светог Саве и многих других српских (и не само српских) великана и светитеља? Многима од њих, и прије и после цара Лазара, уписана су мјеста рођења без чврстих (често и без икаквих) доказа. То доводи и до оправданих приговора или оспоравања, али крута историјска наука не мијења заузета становишта.

Прикупљање грађе за ову књигу, да би се појавила за јубиларну 1999. г. започето је 1996. г. уз објављивање првих аргумената, у оној мјери колико је то било могуће по уређивачкој политици ревије «Бока» у рубрици "Занимљивости". Као што се већ дало видјети, по замишљеној концепцији ове књиге, прво представљамо (уз исправке грешака) оно што је већ објављено у публикацијама ефемерног карактера, па то надграђујемо. Оно што је већ објављено, на неки начин је већ прошло кроз јавну или друштвену верификацију.

3.1 »ГДЈЕ ЈЕ РОЂЕН ЦАР ЛАЗАР«

**- као што је објављено у јунском броју «Боке» 1996. (13)
уз мања скраћења ради избјегавања понављања -**

Разумљиво је што се око легендарних личности испредају легенде, али није оправдано да се све легенде проглашавају измишљотинама. Поготово ако су то народна предања која се упорно вјековима преносе са кољена на кољено као изузетно важна сазнања. Изврсни познавалац и легенди и историје, некадашњи директор которске гимназије, професор Ристо Ковијанић објашњавао је:

"Легенда је синтеза традиције; у извјесним случајевима она допире даље од чињеничних доказа који су избјегли или измакли историји... Легенда полази од истине, казује истину у преносном смислу, чак и онда кад пређе у митску симболику."

Легенда о грбљском поријеклу цара Лазара није прешла у митску симболику, нити је обавијена слојевима ирационалне фантазије које би било потребно разгрнути да се види истинито језгро. У неким новијим варијантама те легенде (14) има подвала да би легенда постала неприхватљива, али ни у тим варијантама се не доводи у питање

грбљско поријекло цара Лазара. Разоткривањем и уклањањем тих подвала остају реална казивања, сачувана у изворном облику у околини Превлаке.

Легенду нећемо препричавати, јер је објављена више пута из пера разних аутора, па вјерујемо да је сваки Бокел познаје, али ћемо указати на оно што иде у прилог вјеровању да је цар Лазар рођен у Грбљу. Крути историчари то не признају без Лазареве крштенице. Наука је одбацила и Прилеп, и Призрен и Вучитрн и још нека мјеста на која су без икаквих основа неки аутори указивали као на могући родни крај цара Лазара. Ни тамо нема крштенице, али ни традиције, предања, тачног мјесеца рођења, имена родитеља итд. Свега тога нема ни у околини Приштине и Новог Брда, што је наука прихватила као родни крај Лазарев. На основу чега? Одговор наука не пружа.

По свој прилици наука је подлегла политици. За противнике Срба, који су владали са Грбљем, Котором, Јужним Приморјем, као и за прекоморске моћнике није било згодно што је највећи српски великан, јунак, мученик, посмртно проглашен за цара и светитеља, рођен у Грбљу. Изворна знања су гушена са свих страна, а измишљена су протурана.

Прота Марко Костић је у младости службовао у Доњем Грбљу. Тада се интензивно бавио истраживањем прошлости и ко зна колико је пута сједио на рушевинама Лазареве куле и размишљао? Све до краја живота (1932. г.) користио је сваку прилику да истакне грбљско поријекло цара Лазара. Не као легенду него као праву истину. Преносио је оно у што је био чврсто убијеђен, без икаквих дилема и резерви. За њега је било убједљиво оно што је сазнао од мудрих старца у Грбљу и од више генерација својих предака свештеника, али и што је дознао трагајући за подацима у Хиландару, Охриду, Цариграду, Задру, Венецији, Бечу.

Све биљешке попа Марка нису сачуване, али његова тумачења нису престала да се препричавају. Он је увео свебокељске светковине Видовдана на Превлаци 28/15. јуна 1899. да би се сваке године обнављала успомена на цара Лазара и истицало његово бокелско поријекло. Тада је нагласио да је тај дан 570-та годишњица од рођења и 510-та годишњица од смрти цара Лазара, што значи да је страдао на 60-ти рођендан. Наука не зна датум Лазаревог рођења, али његови земљаци мисле да знају.

Прота Саво Накићеновић је 1913. г. забиљежио у антрополошкој студији «Бока»:

"И данас Грбљани с поносом свједоче како је кнез Лазар поријеклом и родом из њиховог племена, те се с тога и звао **Грбљановић**."

Накићеновић не каже да је то легенда, иако у другим случајевима издваја предања или легенде од историјских података. Он не каже да то Грбљани **мисле** или **тврде** него да **свједоче**. Сва би та објашњавања и свједочења била сувишна да је наука признала презиме Грбљановић као довољан доказ да цар Лазар потиче из Грбља. Зашто наша наука не уважава изворну него деформисану ријеч увезену од странаца?

Презиме **Грбљановић** је деформисано конјуктивима или незнањем језика, или тешкоћама у писању, читању и изговарању, или намјерно. Странцима је тешко изговорити ријеч са низом тврдих сугласника један до другог (г-р-б-љ...) без умекшавања убацивањем самогласника. Странцима је тешко написати и једноставнију ријеч, други назив Грбља, "Жупа", па су писали Shupa или Хурра. Што би од тога испало у обрнутом преводу на српски? Како је презиме Грбљановић деформисано, најбоље се види из дјела о Балшићима аутора Јосипа Ђелчића (Сплит, 1899.). Књига је

на италијанском језику и једно од ријетких његових дјела које није преведено на Српски. Ни то није без разлога. У тој књизи и он кнеза Лазара на највише мјеста помиње без презимена, само као conte Lazzaro. Са презименом први пут га помиње на страни 48. као **Grbljanovića**. Дословно тако, са нашим словом "џ". Затим га више пута помиње са убаченим словом "е" као **Grebljanovića** (стр. 77, 88, 89, 128, 218. и у табели родослова Балшића на крају књиге). Као Hrebljanovića поменуо га је само једном (стр. 88.) и то узгред да покаже како зна за то. Шири облик Hrebeljanović он уопште не помиње. Ђелчић није желио да много унакази оригиналност, иако је читав остали текст на италијанском језику. Вјероватно је наша наука тако поступила када је из стране литературе преузела Hrebeglianovich?

Ђелчићева књига није једини доказ да је изворно Лазарево презиме Грбљановић, али овдје простор не дозвољава расплићавање. Издвојено је само неколико података.

Прије неколико година наша средства информисања објавила су сензационалну вијест да је проф. Душан Михајловић пронашао libreto за оперу «Повратак српског царства». Писао га је Јован Стерија Поповић између 1820. и 1840. г. а чува се у одељку рукописа Матице српске. Медији су прећутали, сматрајући неважним, податак: ту се помиње кнез Лазар само као **Грбљановић**.

У дубровачким и млетачким записима помиње се српски челник, касније војвода, Хребелјан. Под условом да је то коректан превод на српски, његови потомци су могли бити Хребелјановићи. Неко је дошао на идеју да то име повеже са кнезом Лазарем, али много доцније, тек у 19. вијеку. Међутим, тај Хребелјан је био у служби Лазаревог сина Стефана између 1404. и 1432. г. када цар Лазар више није био жив. Према томе, кнез Лазар му никако није могао бити потомак. Уосталом, зар и тај Хребелјан није могао бити Грбљан? Било по рођачким везама, или по томе што су иначе Бокељи били у служби на српским дворovima.

У Душановом царству забиљежена су само три ставилца: **Милош Војновић**, син Душанове сестре Анђелије, **Душан Илијих-Врањчић**, син Душанове сестре Грубане и **Лазар Грбљановић**, коме се најчешће изоставља податак чији је син. Ставилац је високо и витешко дворско звање, које је очигледно било резервисано за најспособније Душанове сестриће. Обзиром да је имао више од три сестрића, зашто би неке од њих изоставио, а Лазара поставио, ако му и он није био сестрић?

По предању, Лазар је син Душанове сестре Руже. По званичној историографији, Лазар није у сродству са Немањићима, па ни са царем Душаном. Како је онда носио насљедну титулу кнеза, односно принца?

Историчари одбацују грбљско поријекло цара Лазара, поред осталог и зато што се он, наводно, не помиње у вези са Приморјем. А зашто га не помињу? Стицајем околности, кнез Лазар се нашао у унутрашњости, јер су га тамо везали највећи проблеми за одбрану Српства и биолошког опстанка Срба. Очигледно је у Боки у том погледу било мање опасности, што само по себи говори каква је Бока тада била. Ипак, чињенице показују, да он није заборављао ни Приморје. На примјер, када је агресивни Никола Алтомановић 1368. г. заузео области свога стрица Војислава Војиновића (поред осталог и Требиње са Конавлима и Драчевицом, односно Западном Боком, а уз то и Грбљ са Будвом) кнез Лазара се удружио са баном Твртком са којим је 1373. г. побиједио Алтомановића и подијелио његове посједе.

Није сувишно и овдје поновити што је већ речено, у повељама и печатима кнеза Лазара из 1386. г. стоји да је он и "Господар Приморја". Управо те године је кнез Лазар удао кћер Јелену за Ђурђа II Балшића. Она је радо боравила на Превлаци, гдје су често

навраћали, повремено и столовали, владари из династије Балшића, о чему је неколико важних података пружио Јосип Ђелчић у књизи "Зета и Балшићи" (20). Уз опсежнија истраживања открило би се више веза кнеза Лазара са Приморјем. А и да их нема, то није довољан доказ да он не потиче из Грбља.

Одбацивањем грбљског поријекла цара Лазара, морало му се одредити друго родно мјесто. Као најпогодније, одређено је Косово, гдје је и погинуо. Косово је сматрано колијевком српства. Новија истраживања показују да се српство ширило од Српског поморја ка унутрашњости. Колијевка српске свијести, духовности и државности је у Приморју, па цар Лазар није странац ако је у Грбљу рођен. Култ цара Лазара је у Грбљу најдубљи, а и то има своје разлоге.

Туђинске власти нису дозвољавале слављење српских националних светаца и градњу њима посвећених храмова. Грбљани су се сналазили да славе свог земљака, а да им то не чини неприлике. У Доњем Грбљу (Загора) имали су манастир пророка Амоса о којем су мало знали, али он се слави 28/15. јуна, на Видовдан! У антрополошкој студији »Бока«, (15) прота Накићеновић је забиљежио и ово:

"Предање казује како је овдје у давно доба опстојао манастир пророка Амоса, тако да су сељани некад славили као Крсно име Видовдан, што им је и данас прислужба... И данас се разазнају при сеоском путу старински темељни зидови, амо-тамо нађене су неке ћупе, а има и зденац за који кажу да потјече из доба опстанка манастира. Овдје становаху монахиње. Год. 1850. у подземној скривници нађен је пуна крчаг златног новца, што је одмах продано..."

Врло је ријетко, можда и искључиво у Доњем Грбљу, да је некоме Крсна слава пророк Амос. То је била Крсна слава и кнезу Лазару Грбљановићу! Знао је то и Радован Бећировић-Требјешки, када је опјевао Косовску битку. Објављена је у збирци «Нагоркиње» (16) и у њој стоји:

"Потрефи се Крсно име кнезу,
па окупи госте за трпезу...
Види цара Ђе сједе Милоша,
на јаде му Амос пророк доша..."

Иако нема писаних доказа, Грбљани су од старина вјеровали да је кнез Лазар навраћао у своје родно мјесто приликом посјета Подластви и Превлаци. Познато је да је кнез Лазар често обилазио српска подручја и помагао манастире. Нарочито оне у којима су била епископска сједишта. Тешко је вјеровати да није посјећивао најстарији и најславнији манастир на Превлаци у којем је била прва Зетска епископија и касније митрополија. Или да није посјетио задужбину цара Душана, манастир Подластву, који је везан за његову судбину, а називао се Господарем Приморја...

У близини остатака Лазареве куле налази се извор живе воде, једини у селима Доњег Грбља. Извор и од њега формиран поток, носе назив **"Грбаљ"**. Раније су га називали **"Србаљ"**. Учитељу Младену Црногорчевићу прво службовање је било у Доњем Грбљу. Био је упорни истраживач прошлости Превлаке и њене околине, посебно Грбља и грбљских храмова. У свом најважнијем дјелу («Михољски збор...», 1893. г.) уврстио је одломак народне пјесме «Женидба Ђурђа Црнојевића», који гласи:

"Поклони му скеле и галије,
баш од Србља па до Ребљаника.
И два кључа од два бела града:
од Скатара а и од Солила."

У фусноти Црногорчевић објашњава да **Србља** значи **Грбља**. Он је то тако написао као да не сматра грешком, јер би грешку исправио а не објашњавао. Ако то некоме изгледа неозбиљно или без научног основа, оно ипак показује како су се Грбљани осјећали. Без обзира да ли је неко Србаљ превео у Грбаљ, или обратно, остаје чињеница да су Грбљани одувјек били непоколебљиви Србљани. Солила су у пољу код Превлаке од којих се наставља Доњи Грбаљ.

То је оно што је објављено у ревији «Бока». (13) Потребно је обратити пажњу на податак о три ставилца цара Душана, не само зато што су сви Душанови сестрићи него и зато што су сви Бокељи. Херцеговски Војновићи су добро познати као савјетници цара Душана, нарочито браћа Томо и Војо. Опјевани су у народној пјесми «Женидба Душанова». У књизи «О српској општини у Трсту», архимандрит Нићифор Дучић је записао да су Војновићи били у сродству са царем Душаном, јер је за једног од њих била удата једна од Душанових сестара. Вранчићи су из некадашњег села Бијелића у Ђурашевићима (Кртоли) уз границу са Грбљем. На Превлаци је сачувана надгробна плоча Ђураша, трећег витеза у цара Душана, унука ставилца Ђураша Вранчића. Постоји и предање о његовој погибији, које је и објављено. (4)

Након што је објављен текст «Гдје је рођен цар Лазар», (13) било је али и пакосних или подругљивих примједба, углавном анонимних. Нарочито им је сметала посљедња реченица, јер им више одговара да име **Грбаљ** долази од грбавости или грдила него, не дај Боже, од **Србаљ**. Наравно, било је и похвала, подршке, па и добронамјерних критика, какву је једну објавила ревија «Бока», у наредном поглављу дословно пренесена.

3.2 «О поријеклу светог цара Лазара ХРЕБЕЉАНОВИЋ ИЛИ ГРБЉАНОВИЋ» - Дословно као што је написао Борко Бошковић (17) -

Господин Васко Костић, аутор двадесетак књига већином из историје Боке, у прошлом броју листа «Бока» подсјетио је на једну од легенди о поријеклу светог цара Лазара. На ову, по којој је рођен у Грбљу, као син једног Грбљанина и сестре цара Стефана Душана.

Сјајан потез, из више разлога, но са једном замјерком: г. Костић се понаша према једној од легенди о поријеклу светог цара Лазара као према доказаној чињеници.

На замјерке ове врсте, читалац којем је поменута легенда прирасла за срце, може револтирано да одбруси: а ти докажи да није тако!

Невоља је у томе што је више од четири деценије живота Лазара Хребељановића обавијено тамом. Прије 1371. године о њему се једва што сазнаје из поузданих извора. Зато се мало која од бројних легенди о његовом поријеклу може са сигурношћу побити.

Може, рецимо, она по којој је кнез Лазар непосредни потомак не само Немањића већ и византијске династије Палеолога. Отац кнеза Лазара, Прибац, оженио се, наводно, кћерком краља Милутина и византијске принцезе Симониде. Зна се, међутим, да у том браку краљ Милутин није имао дјеце.

Узгред буди речено, о сестри цара Душана, која је, наводно, "емигрирала" у Грбаљ, у родословима светих Немањића – нема ни помена.

Кад смо већ код цара Стефана Душана: једна легенда проглашава кнеза Лазара за његовог ванбрачног сина! Цар је, наводно, имао два сина:

"Уроша Стефана и Великог Лазара. Лазар не бјеше од законите царице рођен, већ га са неком књићином блудном роди цар Стефан."

Историја пак сматра да је кнез Лазар рођен око 1329. г. у Прилепцу, близу рударског средишта Новог Брда. Ту се налазила баштина властелинске породице Хребелјановића: "бист за отечество јего град Прилепац, отац же јего Прибац". Претпоставља се, мада о томе нема поузданих података, да се дјед кнеза Лазара звао Хребелјан. Није то, наравно, онај Хребелјан којег помиње г. Костић, постављајући успут и питање коректности превода овог имена на српски. Управо због ове изражене недоумице, треба истаћи да је лично име Хребелјан било доста често у Србији и Босни, а носили су га и племићи и обични људи. Основа имена је **хреб**, што значи стабло, пањ, дебло дрвета.

Природно, поријеклом кнеза Лазара највише су се бавили састављачи родослова и писци житија. Аутор «Житија и начелства кнежа Лазара», савременик косовских сукоба, свједочи да кнез Лазар није потомак "прежде речених царева", док му је жена била "од саме царске крв".

Исто тврди и патријарх Данило III (око 1350 - после 1396.) у «Слову о кнезу Лазару». Каже да му цар Стефан Душан "заручи блиску сродницу своју... великог кнеза Вратка кћер".

И Константин Филозоф у свом дјелу «Живот деспота Стефана Лазаревића» доноси комплетан родослов:

"Вукан, други син светог Симеона, а брат Светог Саве, велики кнез, роди сина жупана Дмитра, а у светом иночком образу Давид. Овај Давид роди Вратислава кнеза. А Вратислав роди кнеза Вратка. А Вратко роди кћер Милицу. А ова постаде супруга великог кнеза Лазара..."

Дакле, кнез Лазар се везује за Немањиће искључиво преко своје жене Милице, кћерке кнеза Вратка, потомка Немањиног сина Вукана.

Ваља нагласити да је савременике узнемиравало сазнање да је изумрла светородна династија. Завладао је страх да је то казна Божја, наговјештај пропасти Српске државе, и тражила се личност достојна Божје благодети коју су завриједили Немањићи. Састављачи кулних списа видјели су је у кнезу Лазару. Зато и признање аутора родослова да кнез Лазар нема Немањићке крви, и њихово упињање да продуже светородну лозу, истичући да кнежева жена Милица води поријекло од Немањиног сина Вукана - посебно добија на тежини.

Наравно, слажем се са г. Костићем да

"Није оправдано да се све легенде проглашавају измишљотинама. Поготово ако су то народна предања, која се упорно вјековима преносе са кољена на кољено као изузетно важна сазнања."

Зато сам слободан предложити г. Костићу и Уредништву, организовање научног скупа на ову тему. Увјерен сам да би се Српска академија наука и Српска православна црква радо прихватили покровитељства, а историчари радо одазвали. А Котор је, као град Немањића и најглавнија лука Немањићке Србије, право мјесто за овакве разговоре."

* * *

Ревија «Бока», која је објавила ово реаговање (17), и претходни текст (16) на што је реаговање успиједило, није ни историјски, ни политички, ни вјерски, ни полемички

часопис, да би трпио даље расправе по овом питању. Осим тога «Бока» је мјесечник који нередовно излази, а бави се и многим другим темама. Зато је требало чекати читаву годину дана за нову прилику, до наредног јунског (видовданског) броја ревије, да се још нешто дода у прилог тези коју заступамо. То вријеме је било потребно и да се виде реаговања научних институција на предлог за организовање научног скупа по овом изазову. Нажалост, од тих институција није било апсолутно никаквих реаговања. Стиче се утисак, или потпуне незаинтересованости за ову проблематику, или да те институције уопште не прате регионалне публикације. Можда је грешка и предлагача, који је предлог за научни скуп адресирао на Костића и Уредништво «Боке», а не директно на надлежне научне институције.

Ово реаговање је ипак добро дошло, јер је пружио и неке историографске податке, да их не морамо посебно наводити. Они су, бар што се тиче Лазаревог поријекла, оскуднији и сумњивији од народних предања у Боки. Уз све податке у реаговању, ипак није доведено у питање Лазарево грбљско поријекло. Чак и да је све у овом реаговању непобитно, Лазар је могао бити рођен у Грбљу. Изгледа да проблем за рјешење загонетке остаје само у ономе што је и у наслову овог реаговања (17): Да ли је изворно Лазарево презиме **Хребелановић** (по пању) или **Грбљановић** (по Грбљу)?

3.3 «ЦАР ЛАЗАР ЈЕ ГРБЉАНОВИЋ!» **- Као што је написано годину дана касније (18) -**

Ривија «Бока» годину дана раније (бр. 511.) поводом Видовдана, објавила је прилог «Гдје је рођен цар Лазар?». Пружен је низ аргумената из којих недвојбено произлази да је рођен у Грбљу! То није ново откриће него само подсјећање на оно што Грбљ памти од Лазаревог рођења до наших дана, и на што су многи учени људи одавно указивали. Тај прилог није прошао без разних, па и жучних, реаговања иако је само указивао на чињенице од раније познате. Нажалост, не и признате. Једни су подржавали, други негирали, а највише читалаца је остало у недоумици, попут прилога којег је објавила «Бока» (бр. 512.). Нико није пружио контрааргументе, па је прозвана и наука да се умијеша. Судићи по њеном неодазиву, она за ово уопште није заинтересована. Много жучи кукавички су просипали злобни и неуки анонимци, али њихове подлости не заслужују освртање. Међутим, било је и добронамјерних епонимних који, ослоном на ауторитет енциклопедија и званичне историографије сугеришу да "не изврћемо оно што је наука дефинитивно утврдила: кнез Лазар је Хребелановић или Хребљановић, а никако **Грбљановић!**"

Историографија би била сумњива наука кад би њене поставке биле недодирљиве догме, затворене за критичка преиспитивања. Лазар, који ће постати српски кнез, па највећи српски херој и мученик, посмртно проглашен светитељем и царем, од рођења је имао презиме по завичају **ГРБЉАНОВИЋ!** Исто као и многе друге истакнуте личности: Вита **Которанин**, Бајо **Пивљанин**, Младен **Црногорчевић**, Душан **Баранин**, Зорица **Шумадинац**, Момчило **Крајишник**, и тако у недоглед. Ако умјесто српског **Грбљановић** користимо страно **Hrebeglianovich**, зашто умјесто, на пр. **Шашкијевић** (некадашњи командант Арсенала у Тивту) не би писали **Sciascichievich**, и читали како је написано: **Сциасписхиевицх?**

Сумњичави приговарају да се хватамо за случајни изузетак гдје је Лазар поменут као Грбљановић. Заборавили су, или нису никад ни знали, да се у обимном косовском циклусу народних епских пјесама, углавном помиње "Цар Лазар" без презимена, и да сви наши старији извори, укључујући и владику Рада, Лазара помињу као Грбљановића, а ради лакшег изговарања или римовања, односно уклапања у стихове, и

као Гербљановића или Гребљановића. Ко и зашто је то фалсификовао, наука је дужна да утврди, осуди и исправи. Не би био јединствен случај да је и сама наука фалсификатор, а томе се могу супротставити само докази у непобитним факсимилима или цитатима. Све остало би било узалудно траћење времена и скупог новинског простора, као што искуства показују.

Почећемо са одломком једног од старијих штампаних записа о овоме. Написао га је Димитрије Милачић 1825. а објављен је 1835. г. у «Грлици».

"Но кад Србљи окрунише **Лазара Гребљановића** великијем и самодржавнијем књазом Српскијем тадар и ове двие Зете припадоше књ Лазаревои страни, али на таки начин да с њима управљају свои књажеви – Балс или Баош..."

Сима Милутиновић, Његошев учитељ, написао је око 1825. г. спјев «**СРЕТ**», који у оригиналу овако почиње:

"Силнога је пухором Душана,
Негда циглог` Марсу соперника,
Ускиплиелим с` **Гербліановић`** к`рвљу..."

То је М. Ђ. Миличевић превео на савремени језик и објавио 1896. г. у «Србском магазину», овако:

"Силнога је пухором Душана,
Негда циглог Марсу супарника,
Ускипјелим с **Грбљановић** крвљу..."

Као што се види, Милачић је написао **Гребљановић**, Миличевић је пермутовао слова "р" и "е" па је испало **Гербліановић**, а Милутиновић је то превео на савремени језик као **Грбљановић**, што није само превод него враћање на изворно и недеформисано.

Да је Сима Милутиновић знао да цару Лазару није случајно презиме-име Грбљановић него по завичају, свједочи и његов спјев из 1835. г. «**Дика Црногорска**». Већ у почетном дијелу спјева, кроз уста Баоше, о Грбљу, Његошев учитељ, поред осталог пише:

"Неприспјели бранити га крвљу!
Не одбранит' себ' и цара свога,
Постојбина Грбљана Лазара,
Не одбранит' породи и завичај
Од туђега, те од турска бића."

Ту се потпуно нормално помиње цар Лазар **Грбљанин**, као да су сувишна свака објашњења. У том дугом спјеву још на неколико мјеста се наслућује Лазарево грбљско поријекло, а нигдје се не помиње као Хребљановић или Хребљановић.

У "**Сербском љетопису**" за 1843. г. Матице српске на стр. 156. је текст под насловом "Књазеви Црне Горе из Фамилије Церноевића". Као што се види, и код Црнојевића је "е" између почетних сугласника, што указује да је то било уобичајено, а не само у случају Грбљановића. У том тексту стоји да се Ђорђе Балшић "ожени с кћерју Лазара **Грбљановића**".

Велики владика Раде, објавио је 1851. г. драму «Лажни цар Шћепан Мали», чији је почетак:

"Весели се праху Немањића,
Немањића и **Гребљановића...**"

Сачуван је и оригинал Његошевог рукописа чији је факсимил објављен у првом издању ове књиге (стр. 54). Сачуван је и рукопис libreta за оперу «Повратак српског царства» Јована Стерије Поповића (помињан у ревији «Бока» бр. 511.) који се чува у Рукописном одјељењу Матице српске у Новом Саду под ознаком М. 9. 467. Међу лицима је и **Лазар Гребљановић**. И тај факсимил је објављен у првом издању ове књиге (стр. 54).

Има дјела писаних на италијанском језику гдје се кнез Лазар на више мјеста помиње као **Grebļjanović**, са нашим "lj" i "ć". На пример, у књизи (107) из 1884. г. «Canti popolari erici SERBI»:

У објашњењима пјесме "Edificazione di Scodra"

Стр. 17. "La maggior parte dei principi serbi, a capo Lazaro **Grebļjanović**, non volle riconoscerlo par sovrano..."

У објашњењима пјесме "Lazaro e Miliza"

Стр. 39. "Lazaro **Grebļjanović** venne eletto imperatore della Serbia nell' assemblea di Peć nel 1377..."

У објашњењима пјесме "Morte di Marco"

Стр. 87. "...Lazaro **Grebļjanović**, principe del Sirmio." И т. д.

У листу «Дубровник» бр. 28. од 1893. г. овакав је опис:

"Кренеш ли с убавог Херцеговога, грађевине Српскога краља Стефана, колијевке оног српског јунака и мученика војводе Лазара, главног града српске Херцеговине, до Рисна честитог чувара српскијех светиња; преко Котора, који је толико драг био Цару Душану, гдје је и своје дворе сградио, до **Грбља**, гдје се родио кнез Лазар, Српски цар, који је погинуо славно..."

Проф. Јосипа Ђелчића је 1899. објавио књигу: «La Zedda e La Dinastia del Balšidi» («Зета и династија Балшића»)

Иако је читав текст књиге на италијанском, први помен Лазара је **GRBLJANOVIĆ**, а затим више пута **GREBLJANOVIĆ**. И проф. Ђелчић је поштовао оригиналност презимена, па као његови претходници није мијењао ни слова "lj" и "ć" којих италијански правопис нема. Из укупног текста Ђелчићеве обимне књиге од 340 страна густог слога, очигледно је да он није прихватио презиме Хребљановић, иако се у овој књизи он није бавио поријеклом цара Лазара. У то се може увјерити свако ко прочита књигу (20).

Да се колебљивци определијеле, у првом издању ове књиге објављено је неколико факсимила одломака из књиге проф. Ђелчића. Због слабе читљивости, још и на страном језику, факсимили ће остати само у првом издању, а овдје су скраћени цитати у препису:

Стр. 48. "Rivolse allora l'animoa Lazzaro **Grbljanović**..."

Стр. 77. "...dalla fredda accoglienza di Lazzaro **Grebļjanović**..."

Стр. 77. "... e dei paesi Danubiani Lazzaro **Grebljanović**..."

Стр. 88. "Era costui il conte Lazzaro **Grebljanović**..."

Стр. 89. "Il conte Lazzaro **Grebljanović** era, quindi il potente..."

Стр. 128. "Il conte Lazzaro **Grebljanović** aveva trovato..."

Стр. 218. "...i conti Stefano e Vlko di Lazzaro **Grebljanović**..."

3.4 Лазаревић-Хребелановић

Између два свјетска рата у САД се научним радом истакао кнез (princ) **Eugen Lazar de Czernucki Лазаревић-Хребелановић**. Познат је у америчким научним круговима, а нарочито међу емиграцијом поријеклом не само из Југославије него и из других Балканских земаља. У београдској Народној библиотеци чувају се три његове обимне књиге, (укупно на око 1.000 страна). У Војвођанском музеју у Новом Саду се налази и дио његове документације (преписке) у заоставштини Јелице Беловић Бернадзиновске.

Упркос томе, он је нашој јавности остао непознат. Нема му помена ни у предратном «Свезнању», ни у каснијим југословенским енциклопедијама. Његове књиге су писане на енглеском језику. Колико су оне данас актуелне, и колико су биле актуелне онда када су писане, то свакако припада некоме другоме да оцјењује. Овдје нам је важно његово име, презиме и оно што он зна о свом поријеклу. Ипак ћемо без скраћивања предочити два писма у преводима да би и они који до сада нису чули за њега, знали о коме се ради.

"Avenija Kingsbridge 3120.

Њујорк, 21. јула 1927.

Драги др Радосављевићу,

Можете ли да дођете и проведете поподне са нама у суботу – то јест прекосутра, 23. јула? Мара ће доћи до Вас у један сат. Неће бити "краставаца" у сировом стању, па не треба да се плашите.

Мара ми је поменула намјеру да идете на камповање током викенда и да сте ме позвали да Вам се придружим. Не знам да ли ћу моћи да Вам се придружим – прво, сувише сам стар за било какав већи физички напор, и друго, патим од поленског катара носа, па зато морам да размислим прије него што одлучим.

Много Вам хвала на Ваше писмо и госпође Баловић. Ја сасвим добро могу да читам њен рукопис, па труд да се препише било би заиста непотребно губљење времена. Веома добро ми је познато да у предањима постоје многе приче, попут оне која каже да деспот Стефан Високи није умро 1427. г. као што казује Константин Филозоф, и да није сахрањен у Манасији већ је побјегао из Србије и отишао у Украјину (Сјеверну Молдавију) гдје се поново оженио, имао дјecu и гдје је умро. Та област је убрзо постала посјед литванских великих војвода и ујединила се са Литванијом. Сва та предања су веома занимљива и уопштено говорећи имају извјесну историјску основу. Али та основа је готово у свим случајевима веома замагљена, па та историјска основа, макар и тако мала попут миша, обично добија веома романтичну ноту, претварајући тог миша у мастодонта преисторијских димензија. Ја само знам да је мање-више историјски заснована чињеница да **Хребелановићи потичу из Зете или Приморја**, а да Хранићи или Хранушићи (у Венецији названи Косача) потичу од истог племена и да су Хранићи себе такође називали "из Сокола". Мислим да све остало спада у романтику. Можда је постојала веза са Немањинима, као што казује предање. Али докази су непоуздани. Уз најбоље жеље од Маре и мене."

(Потпис Лазаревић-Хребелјановић)

У првом издању ове књиге на стр. 60. је и факсимил предњег писма у оригиналу на енглеском језику, па ако баш неко жели да провјерава, тамо ће то пронаћи. Овдје је довољан превод.

Из овог писма се види да се ради о тада (1927. г.) већ старом човјеку, али и који добро познаје народна предања. Чак их и не назива легендама. Читав текст је на енглеском језику, осим назива **Zeta** и **Primorje**. Све је он могао прихватити као романтику, осим чињенице да **Хребелјановићи потичу из Зете или из Приморја**.

На маргини је кратка рукописна забиљешка Јелице Беловић-Бернадзиновске. Забиљешка је прилично нечитка, осим почетка који нам ипак нешто значи иако ништа не рјешава. Напротив, додатно компликује проблем, али и наводи на шири размишљања:

"Сестра цара Душана Грба, Херба удала се за једног... (нечитко) ... у Зети, њен је син Лазар ... (нечитко) ... по традицији."

Херба је страни израз који значи "биљка" (отуд хербаријум). У преводу би било лијепо српско женско име Биља или Биљана, а не ружно име Грба, које нико нормалан не би дао свом дјетету. Ако би једну кћер због неког разлога тако и нагрдио, не би двије и то истим именом краћег и дужег облика. Као што се раније могло видјети, двије цареве сестре се помињу сличним ружним именима: једна Грба, а друга Грбана. Херби (по украсном биљу) ближе је име Ружа него Грба. Утолико прије јер се помиње Херба, а не Хреба. Хреба се да лакше извитоперити у Грба, него Херба.

Даља преписка нам овдје није важна, али због високог научног нивоа на којем је вођена, предочавамо како је поступио др Радисављевић:

**"Њујоршки универзитет
Педагошка школа
Трг Вашингтон, источни дио, Њујорк**

Наш драги проф. Џенкс,

Недавно сам се срео са кнезом Лазаревићем-Хребелјановићем и рекао ми је да је разговарао са Вама. Заиста вјерујем да он има кључ за Балканску унију. Тај кључ је ненасилан, племенит и неопходан као парче хљеба за јадни европски регион који је био мјесто *rondes-vous*-а многих глупих битака. Недавно ми је пришла једна група разумних и промућурних Југословена због зајма од \$ 2.000.000.- за експлоатацију старих и густих црногорских шума,* али вјерујем да је његова "мисија" већа од тога. Он је рекао да... (нечитко)... и вјерујте ми, ја желим да се његов план реализује што је прије могуће, јер је добар за све хришћане.

С поштовањем,

Пол Р. Радосављевић

*Мислим да наш Универзитетски комитет за стране... (нејасно)...може најефикасније искористити тај велики...(нејасно)... племенити план.

Avenija Kingsbridge 3120

3.5 Да ли је цар Лазар посјећивао свој завичај

Једно од негативних реаговања на прилоге у ревији «Бока» о грбальском поријеклу цара Лазара (12), (13) и (18), била је тврдња да он, наводно, није никад посјетио Грбаль, или уопште Боку. Да му је то родни крај, вукла би га носталгија и сигурно би посјећивао свој завичај.

Претходна реченица јесте умјесна, али то је једини и не јако убједљив аргуменат. Ко може са сигурношћу знати да цар Лазар никад није посјетио Боку, односно Грбаль? Кажу да нема писмених трагова - доказа. Таквих доказа нема ни да га није посјећивао. Како би их и било, кад је већи дио његовог живота обавијен потпуном тамом. Нема документа ни да се родио (крштенице или "родног листа"), а он се ипак родио и живио 60 година. То што нема документа ("путних налога") гдје је све путовао, не значи да је само на једном мјесту боравио. Осим тога, манастирске архиве Превлаке и Грбља из оног доба су уништене. Да су сачуване па да у њима нема помена о Лазару, тек онда би било све јасно, па ове расправе не би ни било.

Ако нема писаних доказа, има више од једног аргумента за оправданост тврдње да је цар Лазар посјећивао Приморје:

1. Тешко је повјеровати да било који од српских (и не само српских) владара није био заинтересован за Српско поморје, па макар му завичај и не био у Приморју. Поготово кад је у питању Бока, бисер Јадрана и главна лука Немањиха.
2. Цар Лазар није остао познат као стационирани владар, који се није мицао из своје престонице. Српски владари су били познати по томе што су често обилазили своје посједе, јер им је то био најбољи начин да их одрже. Нарочито у времену тенденције расула српских земаља, после смрти цара Душана.
3. Зна се, а видјеће се то касније из извора који ће бити и цитирани, да је цар Лазар посјећивао, не само подручја којима је владао него и нека ван српских земаља. Обилазио је 1373. г. Свету Гору и Јерусалим. За ту годину постоје и писани докази, што не значи да је тамо био једино те године. Већ тај податак доказује колико је био покретан. Одакле је кренуо на то путовање? Тамо се путује бродом, па одакле би кренуо ако не из Приморја? Много раније је и Свети Сава полазио на таква путовања из Боке, по једним изворима са Превлаке Светог Архангела Михаила, а по другим са жала Јаза, недалеко од манастира Подластва. Превлака је на једном, а Јаз на другом крају Грбља. Што је логичније него да је истим путем ишао и цар Лазар, који је у много чему слиједио Светог Саву?
4. Цар Душан је имао много више приморја од цара Лазара и стабилнију власт, а ипак је налазио времена да посјећује Боку у којој је имао и свој двор. Цар Лазар је слиједио, не само Светог Саву него и цара Душана.
5. У Боки је и за вријеме цара Лазара опстојала једна од најважнијих српско-православних митрополија, на Превлаци, а у Грбљу мушки манастир Подластва и женски манастир пророка Амаса (у Загори). Познато је да је цар Лазар обилазио и помагао цркве и манастире, укључујући и Хилендар, а градио је и своје задужбине. Василије Марковић (21) набројао на шест страница велики број цркава и манастира које је цар Лазар градио или помагао, у својој држави и ван ње. Како би могао заобићи веома важна Светилишта у Боки, па чак и да му ту није био завичај?
6. На Превлачком Светилишту се налази добро сачувана чувена парапетна плоча давно

срушеног старог храма са ликом митског вука-пса-лава, "карамана". Исти лик је на још неким деловима камене пластике у Котору, највјероватније однесених са Превлачког Светилишта. Може се видјети још понегдје у Приморју, али не тако добро сачуван. Лик такве животиње, у истој пози као и на чувеној превлачкој парпетној плочи (19), извезен је као мотив и на одежди цара Лазара (11), чији се остатак чува у музеју Српско-православне цркве у Београду. Гдје је цар Лазар могао видјети тај лик и да му се толико допадне да би га, извезеног у више примјерака, носио на својој царској одежди?

Лик карамана са Лазареве одежде приказан је на стр. 63. првог издања ове књиге, па овдје није неопходан.

3.6 Приморкиња Јела

Један од доказа да је цар Лазар био емотивно везан за Приморје, и важан аргуменат да га је посјећивао, издвојили смо посебно.

Јелена, трећа кћер кнеза Лазара рођена је око 1370. године. Од малена је вољела море, што значи да је и као дијете долазила у Приморје, вјероватно у очевој пратњи. Тако се у Приморју око 1388. г и удала. Ко о Јелени нешто више зна, поготово ко зна да је она била најмилија кћер Лазарева и да је боравила на Приморју, тешко ће вјеровати да је отац није нити једном посјетио. Управо зато што је била стално везана за Српско приморје, као да су јој ту коријени, заслужује да јој овдје посветимо посебну пажњу. Нажалост, од када је у Приморју постало непожељно помињати српског великана цара Лазара, то је важило и за његову Јелену, јер је била једна од највећих Српкиња средњег вијека.

У табели родослова Балшића, (20), Јосип Ђелчић је записао:

"Giorgio II Stračimirov (владао 1385-1405.) con Despa (Elena) del conte Lazzaro **Grebļjanović**, sposa in secondi volti di Sandalj Hranić."

Дакле, Ђурађ Балшић, син Страцимиров, ожењен Јеленом од кнеза Лазара **Грбљановића**, па је до удаје и она била Грбљановић.

Јелена Грбљановић је била, како је више извора описује, дивна као **бајна вила**. Обзиром да је углавном боравила у Приморју, могла је бити **приморкиња вила**, па је по томе усвојен пригодан наслов овом поглављу **Приморкиња Јела**. Осим по љепоти, мудрости и храбрости (што се код жена ријетко нађе заједно), Јелена Грбљановић је била позната и по високом достојанству, као принцеза, грофица, племенита и сл. Често је истицано њено високо господство са одговарајућим епитетима писаним великим почетним словом: Госпођа Јела, Госпа Јела или Госпа Лена, Signora Lela, Despa Elena, Monna Elle, Contesa Elena, Јела Баошићка (по томе је име бокелском насељу Баошићи у Боки). Др Миодраг Пурковић, у нашој земљи је мало познат јер се научним стваралаштвом прочуо у Лондону. Написао је и књигу «Кћери кнеза Лазара» (22) у којој је највише простора и похвала посветио је Јелени, а одмах на почетку је забиљежио:

"Јела је једна од најсимпатичнијих жена српске историје и остаје заиста незаборавна по напорима, борбености и одлучности. Показала је не само много пркоса него и несаломљиве воље и упорности у борби с јачим од себе..."

Јеленина личност је толико занијела Чедомиља Мијатовића да је са много лирике извајао њен лик у својој академској бесједи, која је објављена 1895. године (23).

Прва обавјештења о госпођи Јели допрла су из Дубровника и о томе постоје подаци у Дубровачком архиву. То је разумљиво ако знамо да је тај архив најбоље сачуван. Да није манастир Архангела Михаила на Превлаци разорен и спаљен, као и грбаљски манастири Мале Госпоине у Подласти и пророка Амоса у Загори, као и готово сва документација од преко 60 грбаљских цркава, без сумње би се нашло ту довољно података па дилема не би било.

Почетком 1392. г. када је Балшићима запријетила опасност од турске најезде, њен муж Ђурађ је намјеравао да је склони у Дубровник гдје би била најбезбједнија. Дубровчани су са великим задовољством одлучили да тој дивној жени пруже гостопримство. Одредили су јој стан какав доличи принцези и одлучили да снесу трошкове исхране ње и њене пратње. Те године 1. јуна Дубровчани су послали гајету (мањи брод) да доведе Јелине ствари и пратњу, али она није желила да се склони а да остави мужа и народ у невољи. То је било нешто мање од три године од погибије њеног оца, па је прижељкивала освету, без обзира на неравноправан однос снага. Крајем септембра опет је договорен њен одлазак на презими у Дубровнику, али је она и то одбила. Тек четири године касније, у новембру 1396. затражила је од Дубровчана бригантин (већи брод од гајете) да би је превезао из Улциња за Дубровник. Ни тада није намјеравала да остане у Дубровнику него само да се састане са Сандаљем Хранићем, који се те године сукобио са Балшићима. Дубровчани су избјегли да се мијешају па су Јели послали учтиво извињење. Сви ти и други подаци могу се наћи код Мијатовића (23) и код Пурковића (22).

Све вијести о Јели су са релација Дубровник-Улцињ. У средишту те релације је Грбаљ. Из Пурковићевог текста (стр. 88.) позивом на Јоргу, види се да је она понекад ишла и копненим путем у Дубровник, "преко Конавала и Цавтата" у пратњи "два дубровачка племића". Наравно, није пјешачила, нити се возила. Тада су коњи били једино друмско превозно средство. У документу не стоји одакле је кренула. Вјероватно из Боке? Улцињ је прилично далеко за такав начин путовања када је у питању жена. Лакше би јој било пловити бродом. Ако је и ишла копном чак из Улциња, морала је добрим дијелом пута (20 км) пролазити кроз Грбаљ. И још толико кроз Михољску метохију, имовину превлачке митрополије, преко Луштитског полуострва, куда је иначе био стари каравански пут највише коришћен у доба Немањића.

Готово сви Балшићи су радо боравили на Превлаци Св. Архангела Михаила, а неки су ту повремено и столовали. Ту су се и лијечили, што се види по дубровачким списима, јер су Дубровчани слали љекаре на Превлаку да их лијече. О томе је доста писао Ђелчић (20). То свједоче и архивски списи бискупија Котора и Дубровника, на основу којих је дон Иво Стјепчевић забиљежио (99):

"Јура II умрије год. 1403. а наслиједи га син Балша III који потакнут од мајке Елене, провали у Которску околину."

Дакле, подстакнут од принцезе Јелене. Главна околина Котора је Грбаљ и Превлака са својом метохијом (Луштитско полуострво). Стјепчевић име да оригинала Giorgio тенденциозно преводи у Јура, умјесто Ђорђо, а владавину Балшића сматра окупацијом:

"Пошто је подручје превлачког манастира за цијело вријеме постојања, осим доба окупације Балшића, припадало Котору..."

"Концем августа 1366. шаљу Дубровчани посланика у Будву и наређују му да отале пише Јури

Балшићу 'ако се налази на отоку св. Миховила близу Котора'. Очит је доказ, да је Јура поново био заузео Луштицу... Балшићи радо бораве на Превлаци, што је очито доказ да метрополита стоји с њима у пријатељским одношајима..."

"На Превлаци лежи год. 1381. болестан Балша II."

Што је природније него да је Јелена и у Боки радо боравила и да је ту и оца дочекивала, макар и ријетко?

Под разним притисцима, али и из прагматичних разлога, Балшићи су 29. јануара 1369. прешли у римокатоличку вјеру. То није утицало да и даље не остану добри Срби – Србокатолици. Било је то готово двије деценије прије Јеленине удаје. Доласком у католичку породицу, Јелена не само да није промијенила вјеру него је утицала на мужа да, као Србин, више цијени православље. Свог јединца сина Балшу III, васпитавала потпуно је у православном духу. То се види и из њиховог односа према православним светилиштима и задужбинарству. Између осталог и манастир Прасквицу у Паштровићима.

Јела је остала удовица почетком априла 1403. што значи да је тада имала око 33 године. Син јој је био малољетан, па је умјесто њега она владала. Прва јој је замисао била да поврати области које су запосјели Млечани. Схвативши да Млечани имају намјеру да се још проширују, а не да одступају, одлучила је 1404. г. да дигне устанак. Када је то сазнао млетачки капетан Скадра Donato da Porto, по кондитиеру Antoniu Sklavo поручио је Јели: "Госпођо, Госпођо, пази што радиш!" Увређена пркосна Јела одмах је од дуждевог двора затражила објашњење смисла тих ријечи. Млечани су је убјеђивали да је цијене као великог пријатеља и да само желе да тако и остане, "нуђаше јој што није ни тражила" – како би рекао Његош. Али јој нису понудили оно што је тражила: слободу српских крајева. Устанак није остао само у Јелиним плановима. Већ првих дана 1405. букнуо је устанак у Зети, па у Скадру одакле је млетачки кнез једва извукао живу главу, па у Дривасту који је признао за господара Јелиног сина Баошу (Балшу). Очекивала је помоћ од Дубровника, барем у оружју ако изостане помоћ у људству и бродовљу, али су се они вјешто извукли да се не замјере Венецији. О томе су писали Љубић («Листине»), Јорга («Notes et extraits») и други.

Везу са Дубровником је одржавала преко свог вјерног савјетника Туторме који је био из околине Превлаке. У селу Гошићи на Луштитком полуострву још постоје развалине познате као "кућишта Тутормића". Још је живо и народно предање "Преварени бан Туторман" из Гошића који је насјео "поштењу" дубровачких банкара. Објављено је као легенда 1989. иако је спорадично помињано и раније. (4) Све то индиректно указује на везе Приморкиње Јеле не само са Дубровником него и са Превлаком о њеном околином.

И без помоћи Дубровника, и било које друге државе, ослонцем само на свој народ који је њу обожавао, пуних 5 година је водила неравноправну борбу са Млетачком државом, која је тада била у успону као једна од највећих сила Европе. Одважна Јела се истовремено опирала и Турцима, који су вребали прилику да искористе њену невољу. Одбијала је и Дубровачкој и Млетачкој републици примамљиве понуде које мало која жена не би објеручке прихватила: за доживотни безбрижни боравак у рајским условима раскошних двораца. То доказује да је више мислила на свој народ него на себе и да јој је пред очима лебдио дух неумрлог оца, Лазара Грбљановића.

Под тешким условима Јела је ратовала ради одбране српског народа, његове земље и његовог приморја. Оно што је Ватикан постигао католичењем Балшића, Јела је вратила

на своје мјесто. Није чудо ако се зна чија је кћер била. Њена заслуга за спас Српства и православља у Приморју је далеко већа него што јој историографија признаје. Довољно је анализирати вјерску и политичку ситуацију каква је била и њено вријеме, нарочито од када су Балшини прешли у римокатоличку вјеру, па схватити размјере Јелиних заслуга. Како нису помагале ни јаке снаге, ни уцјене, Млечани су истовремено и ратовали и покушавали преговарати. На преговорима у зиму 1406/7. г. Јелини посланици су, по њеној жељи, условљавали споразум враћањем "Дриваста и Будве са околином". Најближа околина Будве је Грбаљ. "**Будва са околином**", - то много подсјећа на оно "**Грбаљ са Будвом**". Умјесто Будве, нудили су јој хиљаду дуката, што је Јела одбила и тако преговоре разбила. Зашто јој је било нарочито стало до ова два предјела? У Дривасту јој је мужу био завичај. Није ли тражила и завичај свога оца Лазара кога никад није заборављала?

Крајем 1411. г. још увијек лијепа Јелена, привлачна не само због физичке љепоте, удала се за свог бившег непријатеља Сандаља Хранића, који је раније у неколико наврата освајао Будву са околином. Истраживачи се углавном нису упуштали у анализирања да ли се 40-то годишња удовица заљубила у Сандаља или је брак склопљен ради обједињавања и спаса Српства и православља? И зашто је Сандаљ узео жену старију од себе која му није могла рађати дјецу?

Тада је Јела свесрдно помагала православне цркве у околини Будве. А како је сина васпитавала, говори Василије Марковић (позивом на Јастребова). За Балшиће је написао (21):

"Најправославнији од њих био је посљедњи члан ове династије, Балша III, али он је био, по матери, унук кнеза Лазара. Он је и једини, који је, колико знамо, подигао један православни манастир у Зети (Праскавицу)".

Податак је оскудан па тражи објашњења. Балша III је син Ђурађа (или Ђорђа) Балшића и Јелене кћери кнеза Лазара. Праскавица није у Зети (у ужем смислу) него на Српском приморју, повише бајноликог Милочера и острва Свети Стефан. Манастир св. Николе у Праскавици је заснован почетком 1413. када је Јела била у пуној снази, непосредно по удаји за Сандаља Хранића. Оставила је да то буде задужбина њеног јединца, јер је за себе 1435. г. када је и по други пут остала удовица, подигла другу задужбину на мирнијем мјесту. Умрла је почетком марта 1443. а сахрањена је у њеној задужбини храму Пресвете Богородице на острвцу Бешки на Скадарском језеру.

На завршетку Јелине биографије, Пурковић је написао (22):

"Живот јој је био пун борбе и рано је почела да живи од успомена. Међу успоменама најдража и срцу најмилија била јој је успомена на оца, кога је често помињала и чијим се именом поносила..."

То име је Лазар Грбљановић!

Послије овога читаоцима ће бити јасније зашто је кћер и љубимица цара Лазара, остала у најбољој успомени колективног сјећања Бокелја, нарочито оних који нешто знају из своје прошлости. Постаје јасније и зашто је њен помен био неизоставан у овој књизи. Не воле је једино они који не воле ни цара Лазара, и за које су Балшићи окупатори. Боље је тако, јер је бар неће присвојити као што присвајају друге великане који њима ни по чему не припадају.

Један од најстаријих извора који говоре о српским великанима, свакако је дјело светог архиепископа Данила II, «Живот краљева и архиепископа српских». (24)

Има аутора који се, пишући о кнезу Лазару, позивају и на Данила II. Ваљда да би појачали снагу својих аргумената? Међутим, Данило II је био савременик кнеза Лазара и од њега по годинама старији. Данило II је умро 1338. г. а Лазар је постао кнез 1370. или 1372. г. у зависности које изворе уважимо. Истина, Данило II је поменуо три пута име Лазарево, сва три пута на једној (290.) страници, али се то односило на вријеме када Лазар још није био српски владар. Ту се ни једном рјечју не помиње Лазарево мјесто рођења и име његових родитеља. Ипак смо и овај извор морали поменути, барем да се зна да ту нема оно што нас за нашу тему посебно интересује. Да га нисмо поменули неко би могао приговорити (или помислити) да смо то намјерно урадили, јер не знају да ли иде у прилог тези о грбаљском поријеклу цара Лазара. Нити јој иде у прилог, нити против ње.

Више би имало смисла позивати се на дјела архиепископа Данила III који је најзаслужнији за величање светитеља и цара Лазара. Он је први написао службу светом цару Лазару. И Данило III, на којег се позвао Борко Бошковић (17), био је савременик цара Лазара, али млађи од њега. Умро је 1398. г. односно 60 година после смрти Данила II, или 9 година после Лазаревог страдања. Нажалост, ни он није оставио ништа написано о мјесту рођења и родитељима Лазаревим.

Из краја XIII и почетка XIV стољећа постоје још само три краћа житија светог кнеза Лазара непознатих аутора (25) и (26):

«Прилошко житије кнеза Лазара»,

«Житије кнеза Лазара» и

«Житије и начелство кнеза Лазара».

Постоје и двије старе похвале биографског облика. Прва је врло позната у научним и црквеним круговима и много хваљена. Увезена је на покрову за мошти "Лазарева од монахиње Јефимије". Друга је сачувана као похвална бесједа која је неком приликом читана. Ни у једној од ових житија и похвала нема података који би овдје могли оснажити или обезвриједити тезу о грбаљском поријеклу цара Лазара. Могу се наћи подаци о Лазаревом боравку на царском двору, о његовим особинама, каријери, браку, о биткама, нарочито о Косовском боју, о његовом потомству и т. д. али ништа о рођењу и најмлађем дјетињству. (25) и (26)

Од поменутих радова непознатих аутора, па до почетка XVII стољећа нема других потпунијих житија кнеза Лазара.

Мавро Орбини, или како га још називају Мавроурбин, дубровачки бенедиктинац, није писао житије светог цара Лазара, али га је на више мјеста помињао у свом дјелу «Краљевство Словена» објављено 1601. године. (97) Ни он не пружа податке о Лазаревом поријеклу, али помиње име Прибац за Лазаревог оца, не пружајући никакве доказе да му је то право име.

Касније ће Иларион Руварац много расправљати о Орбинијевом писању. Кроз ту

расправу ћемо се упознати у оном дијелу који се односи на име Лазаревог оца. У друге Руварчеве расправе о Орбинијевом дјелу овдје се не можемо упуштати. Довољно је поменути општу оцјену савремене науке да су многи подаци, које Орбини пружа, непоуздани, недоказани, а неки и потпуно произвољни. Слична оцјена се налази и у свакој енциклопедији, како београдског тако и загребачког издања, у што се свако може увјерити. Према томе, такав може бити и податак о Прибцу као Лазаревом оцу.

Као извор значајнијих старијих података о српским владарима, неки истраживачи уважавају животно дјело грофа Ђорђа Бранковића. Други га омаловажавају. То је «Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије», писана крајем XVII и почетком XVIII стољећа. (27)

Овдје нам нису много битна разна гледишта о научној ваљаности животног дјела Ђорђа Бранковића, јер ни он ништа не говори о рођењу и родитељима кнеза Лазара. Ипак се о њему мора нешто знати. Био је гроф, о чему постоје докази (31), иако му ту титулу Руварац оспорава (35). Био је и дипломата и историчар. Његова породица гаји традицију да потичу од династије из које је и Вук Бранковић. Старији брат му је био ердељски митрополит Сава, који је Ђорђа и школовао. Од цара Леополда је добио баронску, а 1688. г. и грофовску титулу. Само годину дана касније је ухапшен због планова за стварање Илирске државе. У Будиму је 1691. г. изабран за деспота, али је Беч одбио да га пусти из затвора, гдје је остао све до смрти 1711. године. У тамници је завршио своје велико животно дјело у пет књига, «Славеносербске хронике», које су знатно утицале за буђење националне свијести и развитак српске историографије. Толико се о њему морало рећи, јер су се многи каснији историчари окомили на њега, иако су користили и само надграђивали оно што је он започео. Вјероватно је имао неког разлога што је заобишао Лазарево поријекло?

Његова хроника о Лазару почиње од године 6880. по старом рачунању времена, што одговара 1372. г. од рођења Христовог. Празнина остаје до те године.

Ево тог почетка:

6880. односно 1372. "Словени и Срби Илирика уздигоше кнеза Лазара да буде деспот, и би велики самодржац."

6881. односно 1373. "Кнез Лазар је отишао у Јерусалим и на Свету Гору."

6885. односно 1377. "Велики самодржац кнез Лазар, оженивши се, узео је жену од рода великог самодршца Немање Хомилата, именом Милицу..."

И тако даље, ниже се хронологија о Лазаревим синовима, кћерима, зетовима, па о Косовском боју и погибији Лазаревој.

4.1 Истраживања Јована Рајића

Ни дјела архимандрита Јована Рајића не цијене једнако сви каснији истраживачи. Ипак, нико не спори да је он био најученији српски калуђер свог доба. Неко не спори и да има пропусти у његовим дјелима, али он је дао велики допринос историографији, на основу сазнања до којих је тада могао доћи. Неки подаци су свакако изворнији, па тиме и тачнији, него каснији ревидовани подаци, прилагођени приликама, или схватању онога ко Рајића критикује да би своја схватања наметнуо и другима. За нашу тему је он веома

важан, јер јасно и гласно истиче изворно Лазарево презиме **Грбљановић**. И не само Лазарево презиме, него читаве династије, јер је у множини. Поготово за његове синове, па зашто не и за кћери? То се види већ из самог наслова Рајићеве књиге у два дијела: «**Мрњавчевићи и Грбљановићи**», (28) и (29). Факсимил корица на којима управо тако пише дат је на 71. страни првог издања књиге о грбљском поријеклу кнеза Лазара.

Нема податка које године је Рајићева књига објављена, али је морала бити писана прије 1801. г. јер је те године Јован Рајић умро. Из садржаја се види да је писана за вријеме постојања Млетачке Републике. Књига садржи укупно 126 страна, са мноштвом података, па је право чудо што је наука потпуно игнорише. Све југословенске енциклопедије, и оне из СФРЈ, дају простор Рајићу, доносе његове слике и набрајају његова дјела, али о овој књизи са презименом **Грбљановић** нема ни помена. Просто се намеће сумња да је управо презиме Грбљановић један од разлога игнорисању. Можда је главни разлог? Није једини, јер је Рајићево дјело отворило низ дилема и задало мука науци: Ко је стварни Лазарев отац? Да ли је Косовска битка била већи пораз за Турке него за Србе? Да ли је цар Лазар погинуо у директној борби, или је заробљен па погубљен? И тако даље.

Рајић није писао измишљене податке. Истина, није радио са научном апаратуром као што се то данас ради. Радио је као што су радили и други истраживачи у његово вријеме. Нема фуснота у дну страница, нити пописа коришћене литературе на крају књиге, али се кроз редовни текст позивао на многе ауторе и документе: Мавроурбин, Дифрен, Бранковић, Леоник, Арсеније III, Леунклавије, Варух, Витезовић, Туберон, Швантер, Туроц, Ревајија, Иштванфија, Бонфиније, затим на «Цароставник», Апоникову повијест, Левитске књиге и т. д.

Осим домаћих, Рајић је користио и француске, латинске, грчке и турске изворе. Као и већина других аутора, и он Лазара најчешће помиње само по имену, или са титулом уз име, али на неколико мјеста му помиње и презиме: углавном **Грбљановић**, а једино када се позива на другога, цитира **Гребљановић** или **Хреблановић**.

Позивом на друге ауторе, помиње и Лазаревог оца именом Прибац, али не једино тим именом. Уопште не помиње Прилепац као Лазарево родно мјесто. Помиње Прилеп (што није исти град) и то као Лазареву отаџбину, а не родни град. Прилеп је у Македонији, око 80 км. јужно од Скопља, а Ново Брдо (гдје кажу да је био Прилепац) је 70 км. сјеверно од Скопља. Раздаљина од 150 км. ваздушне линије није била мала за ондашње путеве и превозна средства. Ево тих мјеста у Рајићевој књизи:

Стр. 20. "Лазар, а по некима Елеазар (Лаоник, књ. I, стр. 34. С.) **Гребљановић**, катунар од Витанице и Косорића..."

Стр. 21. и 22. Речи онога летописа овако гласе: „Лазар се звао по имену свог оца Лазара **Гребљановића**, од степена благороднога и велмушкога бољарства.”"

У првом издању књиге о Лазаревом грбљском поријеклу, на стр. 72-73. дат је шири извод Рајићевих полемика са другим истраживачима, а овдје је то изостављено јер се не помиње Лазарево презиме, а може се прочитати у оригиналу јер те Рајићеве књиге нису ријеткост.

Рајић се није упуштао у анализирања откуд презиме **Грбљановић** или **Хребљановић** и што је изворније или правилније. Али, чим је за наслов књиге прихватио **Грбљановићи**, јасно је за што се определијели. За разлику од неких других истраживача (Руварца, на примјер) који пошто-пото намећу своја гледишта, без устручавања да и

грубо вријеђају оне који на други начин размишљају, Рајић оставља свакоме да мисли како га је воља.

Даљи текст Рајићеве књиге је такође интересантан, можда баш зато што га званична наука омаловажава, али се односи на Лазареву биографију доста одмакну од рођења, па превазилази оквире наше теме. На нешто из тога ћемо ипак указати, јер би могло бити занимљиво широј јавности за неке друге теме, заборављене а од недавно поново актуелизоване. На примјер, Дардани су Раси, а Раси су Срби, па према том извору Дардани су само један од назива за старе Србе. У опису кнежеве вечере, Рајић чак и цитира Швантера (том II стр. 222. и 223.):

Стр. 55. "Кад је на сутрашњи дан битка предстојала, Лазар, цар Дарданима (Расима) сазове своје велмуже на вечеру..."

Важан нам је и Рајићев помен пророка Амоса:

Стр. 63. "Страшна ова битка, која скоро од векова није чувена, а уједно са Лазаревом смрти последњи пад српскога скиптра, случи се, како сви историци сведоче, дана 15. јунија 1389. године, на дан **пророка Амоса.**"

Затим, за догађаје послје Косовског боја, позивом на Лаоника, Рајић помиње још једно име за Србе:

Стр. 92. "Муса позва себи у помоћ Даке (Влахе) и Тривале (Србе) и Лазарева сина Стефана."

Исте податке о Лазаревом поријеклу, као у књизи «Мрњавчевићи и Грбљановићи», садржи и Рајићево дјело «Историја разних словенских народа», објављено 1794. г. у Бечу. (26)

Глава I књиге VIII овог Рајићевог дјела говори о родословљу кнегиње Милице и кнеза Лазара. Ту је много више података о Милице него о Лазару. Дате су и табеле родословља. Табела VI се односи на дом Бранковића. По женској линији почиње од кнеза Лазара који је и ту презименом **Гребљановић**. Факсимил почетка табеле је на стр. 74. првог издања књиге о Лазаревом грбљанском поријеклу, а овдје је из техничких разлога изостављен. Широј читалачкој публици није ни потребан.

4.2 Једна оцјена Рајићевих дјела

Када је (1997. г.) рад на књизи о грбљанском поријеклу цара Лазара већ био у току, објављен је Зборник радова «Јован Рајић – живот и дело». (32)

Могла се очекивати значајна помоћ од овог Зборника у одгонетању нејасноћа и контрадикторности у Рајићевим дјелима. Има тога доста у том Зборнику, али о свему другом осим о загонетном поријеклу цара Лазара. Једино нам може мало помоћи рад Мирјане Бошков «Цароставник Јована Рајића» (32) и то само као оцјена Рајићевог дјела, али и да се схвате тешкоће у одгонетању загонетки.

Стр. 55. "Мада је то дело изузетно значајно у стварању наше савремене историографије, књижевности, па и националне самосвести, наука још није разоткрила све темеље на којима оно почива, није препознала грађу од које је оно саздано. Све док се то не учини неће бити могуће,

поготово не у појединостима, оцењивати праву меру личног доприноса нашег историографа приказивању и осмишљавању историјских збивања..."

Стр. 56. "После проучавања једног Илариона Руварца или Николе Радојчића, који је и сам Руварчевим следом ишао, а обојица су неоспорно много труда и знања у ту врсту посла уложила, сматра се да је проблем Рајићевих извора у основи решен. Нису, међутим, препознати конкретни примери рукописних дела којима се наш историчар служио. Може се, дакле, запазити да је околност што су се утврђивањем Рајићевих извора превасходно бавили историчари без учешћа филолога у највећој мери утицала на то да се у поступку утврђивања порекла неког његовог податка заустављало и пре но што би се установио конкретни кодекс у коме га је он својевремено пронашао. Истраженост грађе, наше рукописне заоставштине у целини, није баш погодовала, а не погодује још увек, научним амбицијама таквог филолошког типа..."

Стр. 57. "Разочаран што у њима није нашао очекивани извор нових историјских података, Иларион Руварац – мада је сам оставио драгоцену запажања управо о "Рајићевом Цароставнику" – свакако је задуго отклонио интересовање од хронографа као и историографских дела, а оно за њих са књижевноисторијског становишта и тако готово да код нас није ни постојало."

Стр. 58. "Уз чињенице да ни једним од познатих српских рукописа хронографа није било могуће „покрити” Рајићеве цитате „цароставника”, откриће да ни у једном од њих нема свих спољашњих ознака организације текста које се садрже у референцама из његове Историје, додатно отежава идентификовање Рајићевог хронографског извора, али нас приближава идеји да их је било више.

Сакупљање релевантне грађе ишло је, треба признати, врло тешко и споро. Рукописи хронографа растурени су на све стране. То је, по свој прилици, и објашњење што они до сада нису на задовољавајући начин били проучени. Редак је пример истраживача који је истовремено пред собом имао више њихових рукописа, поготово оних који припадају различитим редакцијама. Мени је пошло за руком да сакупим грађу, по правилу и снимке, из свих познатих рукописа. То истичем, јер је то она околност која у највећој мери пружа веродостојност мојим закључцима. Нажалост, и то такође треба рећи, до таквог систематског прикупљања хронографа дошло је ипак сувише касно, јер су и неки од оних што су у литератури забиљежени у међувремену нетрагом нестали..."

Ту не завршава студија Мирјане Бошков, али што се даље развија све мање има додирних тачака са нашом темом. Додуше, са нашом темом немају директне везе ни цитирани одломци, али они откривају тешкоће ове врсте истраживања. Самим тим, исцртавају довољно велики упитник да се морају довести у сумњу досадашња тумачења о поријеклу кнеза Лазара. У сваком случају, приче о Прилепцу, Прилепу, Прибцу и т. д. тешко је прихватити као утврђене чињенице. Једино на тај начин разне претпоставке могу постати равноправне, а од количине и убједљивости аргумената, зависиће што ће бити прихватљивије, не само за науку него и за ширу читалачку публику.

4.3 Истраживања С. Никетића и Ч. Мијатовића

Међу старијим изворима у којима има података и о кнезу Лазару, јесте дјело из 1870. г. Светозара Никетића «Историјски развитак српске цркве». (33) Ни у овом дјелу, о мјесту Лазаревог рођења, родитељима и презимену нема ни помена. Он се помиње само као "кнез Лазар". У првом издању књиге о Лазаревом грбљском поријеклу, преузети су и неки подаци из Никетићевог дјела, али се они не односе на Лазарево поријекло па

је овдје довољно да се зна да је консултовано и Рајићево дјело.

Чедомиљ Мијатовић је био запажени научник, заступљен и у енциклопедијама, али његово дјело «Цар Урош и краљ Вукашин». (34) објављено 1872. г. наука је потиснула у заборав. Мало ко се на то дјело позива, и уопште осврће, а у енциклопедијама га не помињу међу осталим Мијатовићевим дјелима. Вјероватно зато што ствара збрку око Лазаревог поријекла и његових родитеља? Овдје таква збрка може бити и корисна, јер наговјештава због чега истраживачи бијеже од проблема Лазаревог поријекла.

Стр. 151. "За једну кћер Милутина краља, летописци неки тврде да се удала за кнеза Приба (оца Лазарева)."

Стр. 157. Међу властелом која је мачем и мишицом својом ширила међе Душановог царства, имао је један, који је и стасом и лицем за чудо наличио на цара.

На овом мјесту је сигнатура која упућује на фусноту:

"Лазареву оцу „име беше Прибец. Егоже приблиз биваше љубовију цароу Стефану Душану, и лицем и вузрастом обоих еднолични бејахоу!" Родословие сербскии цареи Гл. XXI, 252. Ове се речи по моме схватању односе на Приба, а не на самог Лазара, како г. Срећковић мисли у примедби к томе месту."

Да неко не помисли да је штампарска грешка: у првом помену Лазаревог оца име му је Приб, а у другом Прибец.

Слиједи наставак од мјеста прекида фуснотом:

Стр. 157. "О Душану знамо да је био необично стасит и дичан. Сироммах Мезијер описује га као каквог дива. Вели да је био телом већи од свију људи на свету свога времена и страшан у лицу. (Гласник XXI, 283.). Судећи по живописима који су се сачували, знамо да је био сивих очију и орловскога носа. Да је у широким прсима његовим куцало велико једно, јуначко срце. То је записано на делима његовим... остало је записано да је цар Душан био у срдачном пријатељству с властелином својим Прибцем **Гребостреком**. Године 1340. ми га налазимо поред Душана као његова логотета. (Пуцића спом. Дубр. арх. II, 47.). Тронушац шта више тврди да су они били у блискоме сродству, почем је кћи краља Милутина а тетка Душанова (по деду али не и по старој мајци) била жена Прибова."

Ту је опет сигнатура која упућује на фусноту:

"А втораја (кћи краља Милутина) по отцје (удаве се) за војеводу Прибца **Греблановића** архимаршала Милутинова, от нејаже родилсја Лазар. (Глава V, 60.)"

Стр. 158. "Било како му драго, - било из личног пријатељства, било из сродничких призрења, или и из једног и другог, - свакако Душан је примио у свој двор сина Прибовог, Лазара..."

Стр. 159. "Лазар је у двору цареву господски однегован. Његова се васпитаност огледа у целом његовом потоњем делању. Његова државничка мудрост, његово јунаштво, све је то у царевом двору под непосредним утицајем царевим усађено у душу младог **Греблановића**..."

Стр. 160. "Душан се постарао да на време Лазара ожени. Кад је дошло време женидби Лазаревој, стари Приб као да је већ мртав био. Иначе би пре његова дужност била да потражи сину друга и себи пријатеља."

Као што се дало видјети, име Лазаревог оца се помиње као Прибац, Прибец, Приб, а презиме **Гребострек, Греблановић и Грбљановић**. Као Хребљановић или Хребљановић, уопште се не помиње, као што се не помиње ни мјесто Лазаревог рођења.

4.4 Расправљања Илариона Руварца

Наслов овог поглавља је такав јер сам Руварац своје велико дјело на 425 страна, сматра **расправљањем**. Објављено је 1887. г. а носи пуни наслов: **«О КНЕЗУ ЛАЗАРУ расправља Иларион Руварац, архимандрит»**. (35)

Међутим, прије осврта на ово главно Руварчево дјело, морамо се осврнути на његова два краћа прилога. (36) и (37)

Нешто више од једне деценије прије Руварчевог главног дјела, 1874. г. објављена су његова **«ПОВЕСНА СЛОВА о кнезу Лазару, деспоту Стефану Бранковићу и кнезу Стефану Штиљановићу»**. (36)

У овом старијем дјелу, Руварац је смјестио податке о кнезу Лазару на свега 7 страна. У уводу Руварац објашњава:

"Повест о животу, страдању и преносу тела св. кнеза Лазара исписана је из порушеног и доста оштећеног рукописа Карловачке патријаршијске библиотеке, у ком су разна слова св. отаца и познијих црквених писаца... Четрдесето и последње слово ово је о кнезу Лазару. У рукопису нема никаквог записа или белешке, из које би се што о преписачу и времену његову дознати могло; но мислим да рукопис неће бити старији од XVI века."

Руварац напомиње да је ово трећа верзија у којој има понешто из прве и друге верзије, и додаје:

Ја сам та оба места изоставио и приопштујем само оно што је у тој повести друкчије него у првој и другој версији.

Архимандрита Руварца, због начина његовог писања, савременији владика Николај назива "јаросним архимандритом". (40)

Колико је Руварац добро реконструисао тешко оштећени рукопис, није лако процијенити. Углавном, у овом његовом раду нема помена о мјесту Лазаревог рођења, ни о његовом презимену. Има само кратка цртица да је, наводно, "кнезу Лазару био родитељ велики слуга царев Прибац."

Други Руварчев, још краћи прилог на 3 странице, везан за поријекло кнеза Лазара, објављен је 1879. г. у **«Прилошцима к објашњењу извора српске историје»**. (37)

Прилог овако почиње:

"У домаћим изворима за повесницу нашу: житијама, летописима и цароставницима, каже се за кнеза Лазара да му је отацство било град Прилепац а отац Прибац..."

Пролепац и Прибац заиста се фино слажу, а у стиху се и римују. Затим Руварац

наводи неколико извора који су несигурни, и ни један није старији од XIX вијека. Осим њих, један издваја као најважнији, јер му посвећује посебну пажњу и из њега нешто цитира:

"Хилендарски по Рајићеву рукопису и Ark. III, 16 стоји место „**Прилепц**” погрешно „**приљц**, **прилец**, Прилаз”; а у Пајсијевој животу цара Уроша стоји опет мјесто „**прибц**” Примац."

(Оно што је овдје масним словима, и оно што је великим и малим словима, исто је као код Руварца).

Дакле, и Прилепац, и Прилепц, и приљц, и прилец и Прилаз и Примац. Руварац цитира и Пајсија откуд је Лазар и какав му је живот био. Овдје је битно само ово:

"...бјеше њему отечество от града при..ца и отца ему примац."

Као што се види, овдје је за оца "примац", а име града није ни Руварац могао прочитати, осим првих и посљедњих слова. Оба имена су са малим почетним словом. Руварац се ипак определијелио за име града Прилепац, а колико је о њему знао сам је признао:

"О граду Прилепцу не знам ништа опредељено казати; може бити да је то онај град Прилепац, који г. Милићевић на стр. 658. спомиње. За оца пак Лазаревог, Прибца, каже се у животу Лазаревог или повестном слову о кнезу Лазару (Летопис 1874. II, 110.) да је био велики слуга цара Стефана."

У фусноти, позивом на Јована Оливера, Руварац објашњава да "велики слуга" не означава послугу него повјерљиво лице, неко више достојанство, као велики приврженик или војвода. То асоцира на титулу "Прибан" из грбљског предања. Можда су то и степени напредовања од нижег слуге до војводе? Руварац наставља:

"С тим се лепо слаже Орбини: Il Conte Lazaro fu figliolo di Pribaz – che fu gentil uomo et Barone nel tempo del imperatore Stefano."

Мавро Орбини, као што је већ речено, дубровачки бенедиктинац, писац «Царства Словена» на италијанском језику «Il Regno degli Slavi» објављеног 1601. г. сматран је непоузданим историчарем. Многе несигурне податке некритички је прихватао као чињенице. Уосталом, тако су радили и други ондашњи историчари. Каснији наши летописи преузели су име Прибац за Лазаревог оца од Орбинија. И Руварац то прихвата (37):

"Кад дакле летописи, житија и цароставници наши сагласно с Орбином кажу, да је отац кнеза Лазара био властелин Прибац, то и критика здрава не може ништа против тога имати, и мора противно томе умовање Мајковљево (стр. 86.) просто одбацити. Но кад је Прибац, велики слуга цара Стефана, био отац Лазару, откуд је онда то да сви писци наши, почињући од првог кроничара, самозваног деспота Бранковића па до најновијих Вукића-Бранковића, називају кнеза Лазара **Гребљановићем** или **Грбљановићем**?

„Сенже кнез Лазар – пише кроничар наш на стр. 374. – нарицаеми именем оца својего, син бјев Лазара Гребљановића, благороднаго и велможнаго бољарина степенем” - и на другом месту – **„Лазар син Гребљановић”**. Из кронике те прешло је презиме то преко „извода” рукописних, преко Јулинца и Рајића у све наше списе и књиге, само што су познији писци мислили да могу и смеду из првобитног **„Гребљановића”** направити **„Гребљановића”** а из овога опет истесати **„Грбљановића”** као што данас на пр. Ч. Мијатовић, а по њему и Калан, пишу.

Откуда је дакле оно „Гребелановић” Бранковићеве кронике? У преведеном горе месту из Орбина ја сам изоставио једну реч, јер тамо стоји управ овако: „**Il conte Lazaro fu figliolo di Pribac Chrebelanovich, che fu etc.** или као што Дифрен по Орбину вели: „**Pribazius Chrebelanovichius nobilis ac baro Rasciensis, Lazari prim Servis despoto pater.**” *Fam. Byz.* 333.”

Руварац пита откуда је Бранковићу оно Гребелановић, али не пита откуда Орбинију оно Хребелановић. Руварац не објашњава зашто је у првом цитирању Орбинија изоставио презиме, али се види да је желио доказати погрешност читања „Chre...” Једни то читају као „Гре...”, други као „Кре...”, а Руварац сматра да је исправно „Хре...”:

"Отац Лазарев звао се дакле по Орбину, Прибац Хребелановић, или Прибац, отац Лазарев био је син „Хребелана” и по томе се Лазар (ако се баш по сасвим непознатом деду свом називати мора) по деду свом назвати може Лазар Хребелановић, али никако ни Гребелановић ни Гребљановић ни Грбљановић ни Гербљановић, као што га је бесмртни песник Србијанке назвао.

„Хребелан” и „Хребелановић” позната су имена у нашим старим листинама (в. Даничићев речник).

После Орбиновог „Царства Славена” изашли су Лукарије и анали Дубровачки, у којима на стр. 58. пише: - **racommando** – цар Стефан - **La Bosna a Lazaro Grebeglianovich**. Очевидно је, да је овде погрешно напечатано „Grebeglianovich” место Chrebeglianovich или Hrebeglianovich, и за чудо је, да су познији писци претпоставили Лукаријевог Гребелановића Орбиновом Хребелановићу.

Но први кроничар наш није знао за Лукарија и за Дифрена; бар се из кронике његове не види да их је употребио, па откуд њему „Гребелановић”? На приговор тај одговорићу аналогијом. "

Још у два пасуса Руварац даје примјере како се у старим листинама бркају и, по његовом мишљењу, погрешно преводе, нека друга имена. На примјер, из 1427. г. Херман и Герман. У Босни се 1432-1439. г. помиље кнез **Иваниш Хребелановић**, а 1459. г. и неки **Вук Гребљановић**. Као што видимо, све је то било у XV стољећу, а не у ранијем добу, за живота кнеза Лазара.

Записи су на основу онога што се чуло. Ко данас може доказати да се почетак презимена изговарао као Гр или Хр, односно Гер или Хер? У оно доба није било правописа по Вуку: "пиши како говориш". А када се чита како је написано, ко може знати да ли је тако и изговарано?

Иза овог слиједи Руварчев текст који разјашњава зашто се С. М. Љубиша устручавао да даље разрађује приповјетку о грбљанском поријеклу цара Лазара. Но о томе доцније, у поглављу: «Љубишино ћутање».

Овај прилог Руварац завршава пасусом:

"О Прибцу, отцу кнеза Лазара и великом слуги цара Стефана врло мало зна историја наша, а о Прибчевом отцу „Хребелану” не зна баш ништа. Према томе најбоље ће бити оставити се и „Хребелановића” и „Гребљановића” и „Грбљановића”, па са старим писцима нашим, с певцима и народом нашим светог кнеза Лазара звати просто „кнезом Лазаром”.

Руварац, као да под "народом нашим" не подразумијева Грбљане и остале Бокелје. Управо из тог народа, а не неког одређеног историчара или књижевника, произлази убјеђење да је цар Лазар рођен у Грбљу. Као што се дало видјети, а потврдиће се то и у

наредном излагању, управо најстарији писци називају кнеза Лазара Грбљановићем, и то са више сигурности него што то Руварац одбија.

Руварчево главно дјело (35) крупан је допринос разјашњавању многих нејасноћа из живота кнеза Лазара, али које ни поред овога нису сасвим разјашњење. Велика је корист и сабирање на једном мјесту свих података о кнезу Лазару до којих се могло доћи у његово вријеме, крајем XIX стољећа. Оставио је он и друга, за оно доба значајна дјела, па преиспитивање једног спорног питања никако не значи омаловажавање његове личности или умањивање важности његових цјелокупних дјела.

Ни Руварац није дао научну апаратуру на начин како се то данас ради, али је у склопу текста наводио изворе. Многе ауторе и документе је и цитирао, не само на српском и старосрпском него и на латинском, италијанском, њемачком, француском и турском језику. Расправљао је готово о свему из живота и дјеловања цара Лазара, што је важније и што је могло бити спорно, изузев о ономе што нас овдје највише интересује.

Са тим је само почео своја расправљања, овако (35):

Стр. 3. "Лазар се родио око 1329. год. у граду Прилепцу код Новог брда. Отац његов, Прибац Хребљановић, велики слуга цара Стефана (1346. – 1355.) имао је осим Лазара још две кћери..."

Ништа више нема о Лазаревом мјесту рођења и његовим родитељима. Даљи текст се односи на Лазареве сестре, а затим на његову даљу биографију која почиње реченицом:

Стр. 3. "Лазар је млад доведен на двор цару Стефану, који га је око год. 1353. оженио Милицом..."

Све друго превазилази оквири наше теме. За ове оскудне податке о мјесту Лазаревог рођења, које ће многи касније преписивати као неспорне доказе да је то баш тако, Руварац у овом свом главном дјелу, није пружио никакав доказ, ни извор, нити било какав наговјештај да их је негдје пронашао. Његов стил писања је веома опширан, полемичан, са честим и непотребним понављањима и дигресијама, тако да замара обичног читаоца, али користи истраживачима.

Највише полемише, од почетка до краја књиге, са Пантом Срећковићем, Рајићем, Орбинијем, Рачким, Јиричком, Шафариком, Витезовићем, Мијатовићем, Милојевићем, Павловићем, Дучићем, Ковачевићем, Јордановим, Јастребовим, Пајсијем, Ритером, Дифреном, Лукаревићем, Новаковићем, Валтровићем, Рупчићем, Енгелом, Тубероном, Виланом, Милетићем, Медаковићем, Крстићем, Бошковићем, Кошутићем, Божићем, Ђурковићем, Гилфердингом, Клајићем, Хамером и другима. Ни са једним од њих није расправљао о Лазаревом рођењу и презимену, јер се ни они у ту проблематику нису упуштали. Позивао се и на велики број архивских записа, неке од њих и цитирао, али ни ту нема ништа значајно за нашу тему.

Осим горе цитиране прве реченице текста, тек на 7-мој страници, Руварац се враћа на питање Лазаревог рођења, али само на доказивање године рођења, што уопште није спорно. Није спорно ни по ономе што пише у записима, па чак и ни по једној од варијанти бокелских предања. Управо зато, што се у свим тим варијантама предања поклапа и вријеме и мјесто Лазаревог рођења, упркос другим разликама, морало се узети у обзир и мјесто рођења по предању.

Ипак, корисно је пренијети што Руварац о томе пише, јер одражава и његову несигурност у властите тврдње:

Стр. 7. "Но може когод испрека попреко ме погледати и запитати, да ли ја имам за тврђење

своје, по ком се кнез Лазар родио око 1329. год. други какав ослонац, какву стару белешку, на темељу које могу тако што тврдити, или је оно само онако од ока речено и претпостављено? Имам неког ослонаца за то своје тврђење у некој рогобатној и сасвим у оријенталној похвали кнезу Лазару. Похвалу је саставио год. 1420. неки Светогорац по имену „Епактит Антоније Рафаил"... а ја мислим, да то у обичној прози значи, да је Лазар променио светом кад му је било 60 година. Ја нагађајући тако мислим, а други, на пример г. Панта Срећковић, зацело ће место то друкчије разумети. Хтеће па ће и разумети друкчије. Нека му је просто – а ја стојим при том, да се кнез Лазар родио око год. 1329. а оженио око 1353. год.

Дакле, разумјеће и тумачити како се коме свиђа. Осим у првој на почетку цитираној реченици, Руварац више нигдје не помиње Лазарево мјесто рођења. Помиње Лазара по имену готово на свакој страници, на неким страницама и по више пута, али најчешће само као "Лазар" или "кнез Лазар". Понегдје са титулом принц, капетан, витез, војвода, гроф, конте, ријеђе краљ и цар, у зависности од извора које је користио. Презиме му је максимално избјегавао. Помиње га толико ријетко да можемо сваки такав случај цитирати, а да не преоптеретимо текст.

Стр. 11. "Лазар је био син Прибца **Хребельановића**, а нити му је отац био цар Стефан, као што Цароставник бенета, нити пак Деспот Иваниш, као што г. Иван Павловић у Гласнику књ. LVII 129. на основу натписа на гробу Иваниша Алтомановића у Дечанима сасвим озбиљно тврди. Ја сам из натписа тога (Miklosich Mon. Serb. p. 250.) већ извео да је једна од сестара Лазаревих била за Алтоманом, сином деспота Иваниша..."

Руварац даље нашироко доказује да Лазар није ни ванбрачни син цара Стефана, ни Иваниша Алтомановића, као што неки тврде. То нам овдје није спорно. Међутим, ако тако документовано и аргументовано оспорава туђе, морао се потрудити да на исти начин докаже своје тврдње. Да је могао, сигурно би то и урадио. И даље:

Стр. 15. "Лукаревић пише на стр. 58.: e racomando la Bosna a Lazaro **Grebeglianovich**, katunar di Viteoniza e Kosorrichi, che poi fu Conte di Servia. А Дифрен још јасније говори овако: Lazarus, a Luccaro et aliis **Grebeglianovich**, katunar de Vitanniza et de Kosorichi..."

Стр. 16. "Лукаревић... а после њега или за њим ...учени Француз Дифрен кажу и тврде, да је Лазар **Грбљановић** већ од год. 1350. био постављен генералисимом или главнокомандујућим Civil und Militar гувернером у Босни..."

Стр. 21. "...e raccomandando la Bosnia a Lazaro **Grebeglianovich**, che poi fu Conte di Servia."

Као се види, у страним изворима је Лазарево презиме **Grebeglianović**, што Руварац преводи на скраћенији облик **Грбљановић**, иако неће да зна за то презиме?

Стр. 75. "...зашто је кнез Лазар, син Припца **Хребельановића**, дао своју најстарију кћер Мару Вуку (Лазару) Бранковићу за жену."

Овдје је Руварац поменуо Лазара са презименом Хребельановић, само зато да не би било забуне са Вуком Бранковићем, коме је друго или крштено име било Лазар.

Стр. 81. Цитира Рајића: "...књаз Лазар **Гребельановић** иакоже из житија его показуется. Затим додаје: ако је хтео у ноти тој рећи, да је цар Стефан по Лаониковим речима да Подунавље у државу Лазару **Гребельановићу**, а не Вуку Бранковићу..."

Стр. 82. Цитира Енгела: "Dies war vielmehr, sagt Raitsch, der Knez Lazar **Grebeglianovitch**."

Послије овога, дуго нема помена Лазаревог презимена ни у једном облику. То је све у

предугом Руварчевом расправљању о кнезу Лазару, што се могло наћи о Лазаревим родитељима, његовом презимену и родном мјесту. Али, овдје је важно и што Руварац пише о везама кнеза Лазара са Приморјем.

Стр. 212. "Поменух горе повељу, којом је „самодржавни по милости божијој Стефан кнез Лазар и господин” потврдио прострагме и законе, што су Дубровчанима прва господа српска и цар Стефан записали. И у тој повељи, писаној 9. јануара 6895. – 1387. г. у славном граду господства му, у Крушевцу, пише кнез Лазар... поред осталог... и за **тргове приморске, који су у владању господства ми, и сланице**, куде су били тргове у прве госпде и сланице у цара Стефана, тудези да су и сада..."

Стр. 213. "На печату Лазарева Раваничке хрисовуље гласи натпис: „...**благверни кнез Лазар всои србскои и поморие земли**”. Г. М. Валтровић приметио је у старинару II 123. и то да у других Лазаревих титула и потписа не спомиње се „поморје”. Примедба та, као што видисмо, не стоји; и ако се кнез Лазар у ранијим својим повељама од г. 1380. и 1381. не зове господином „поморју”, али у повељи од год. 1387. не само да се тако пише већ и одређује у погледу „**поморја**” и „**поморских тргова и сланица**”, **које су биле у његовом владању...**"

Стр. 214. "Кад се дакле кнез Лазар назива у повељи својој од 9. јан. 1387. **господин поморју и одређује у њој у погледу поморја, које је у његовом владању, и у погледу тргова поморских и сланица**, шта се онда из те Лазарева повеље мора извести? Не мора ли се извести то, да се Ђурађ Страцимировић Балшић, који се у почетку год. 1386. (а тада је преузео владу у Зети после смрти стрица Балше Балшића, који је у јесен год. 1385. погинуо у боју с Турцима на Војуши у Албанији) пише и назива самодрживим господином свој **зетској и поморској земљи**, још те исте 1386. год. **покорио српском** господару кнезу **Лазару и признао га за старијега**, или да је кнез Лазар могао у почетку год. 1387. кад је може бити баш тим поводом потврђивао Дубровчанима старе њихове привилегије, могао рећи: „**у приморју, у владању господства ми**”..."

Стр. 215. "Кнез Лазар даде Ђурђу Страцимировићу кћер своју Јелену за жену. Година њиховога венчања до данас се није нашла нигде забележена, али је сва прилика да је то било те исте 1386. или најдаље 1387. год.

Да није кнез Лазар дао г. 1386. кћер своју Јелену Ђурђу зетском под условом да га призна за свога господара или да му бар уступи део од приморја? Ја не знам како да друкчије изјасним себи оно „**господин поморију**” и оне одредбе у погледу **поморских тргова и сланица** у повељи кнеза Лазара од 9. јануара 1387. год."

Није могло бити говора само о "дијелу" приморја јер се говори о "свим" српским земљама и Поморјем, као што и сам Руварац каже на наредној страни.

Стр. 216. "Дакле исте године, које је и поменута горе повеља кнеза Лазара издана, и у којој се кнез Лазар назива **господин српској земљи и поморију** – каже, да држи у власти својој **све српске земље пакже и поморскије** и да живећи тако у јединству и љубави побеђују врагове своје."

Стр. 218. "Лазар је био самодржавни господин све српске земље, или су га за таквог бар зетови његови Вук Бранковић и Ђурађ Страцимировић признавали, ако је сваки од њих и имао своју државу и у њој заповедао."

Дуго је владало увјерење да је Вук Бранковић издао кнеза Лазара у Косовском боју. Има тумачења и да је и Ђурађ Страцимиров Балшић на неки начин био издајник, јер није стигао на вријеме. Можда душу гријеше они који тврде да су оба зета Лазарева били издајници?

(У првом издању књиге о Лазаревом грбаљском поријеклу, на овом мјесту су дилеме око Ђурђевог издаје, а овдје је то изостављено јер је дато у посебном поглављу «Многе

косовске дилеме» на крају овог издања.)

То је све (ваљда је и довољно) о доказивању да је кнез Лазар био заинтересован за Приморје и да је владао над тим подручјем у којем му је, по свему судећи, био и завичај. Кад је то Руварац већ знао, и доказивао, чудно је да то није повезао са Лазаревим презименом Грбљановић. Грбаљ у овом дјелу уопште није помињао. Да је знао што је мали Грбаљ од давнина значао за Српство, вјероватно би га прихватио као Лазарево родно мјесто, макар и не био сигуран у то. Као што се дало видјети, уопште није био сигуран ни да је Лазару родно мјесто Прилепац, а то је ипак из неких разлога подржао. Који су то разлози? Одговора за сада нема.

Руварац је расправљао и о раније помињаном податку по којем је Лазар титулисан "**краљем Дарданаца**". По све чешћим новијим расправама, Дарданци су један од назива за Србе. По старијим теоријама, Дарданци су Илири. По новијим расправама и Илири су само један од назива за Србе, највише везан за Приморске Србе. У сваком случају, најпознатији илирски владарски пар, Аргон и Теута, владали из своје престонице у Боки.

Историчарима су познати подаци, да су Дарданци дали у доба раног хришћанства најмање два цара великог Римског царства: Клаудије II и Константин. Помињу се и још неки цареви родом са Балкана, али је у науци још спорно да ли су и они Дарданци? Да ли је то тако намјерно давно забиљежено да се зна да су Срби и Дарданци исти народ? Руварац то не коментарише, јер се усредредио на даљи расплет догађаја: кнежева вечера, издаја, ток Косовске битке итд. Како ко кога назива, то Руварац само региструје. Ево што је о томе он забиљежио:

Стр. 258. "Caeterum cum postero die pugna esset ineunda, **Lazarus, Dardanorum rex**, duces suos - ad coenam vocat...

Лазар дакле, краљ дардански, у очи самог дана кад ће бити бој, позове своје војводе на вечеру..."

Руварац се нарочито окомио и на Пантелију-Панту, Срећковића, па и о њему морамо бар нешто рећи. Био је универзитетски професор и историчар. Године 1885. објављена је његова опширнија «Расправа о цару Урошу» (41). Осим ње, написао је «Историју српског народа», «Преглед историјских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку» и низ других значајних дјела.

У тим дјелима на више мјеста помиње и кнеза Лазара, његове титуле и његово потомство, али тамо нема помена о мјесту Лазаревог рођења и о његовим родитељима. Ипак ћемо узети и један његов цитат из тог дијела Расправе (41):

Стр. 324. "Најпре је, дакле, над српским, грчким и западним странама био владајући цар Урош. Његово су царство поделили Лазар и Вукашин, па је Вукашин био владајући краљ на земљама српским, грчким и западним, а кнез је Лазар владајући кнез Подунавља, али је Вукашин владалац Србљем, Грчком и западним странама."

А онда, у вези са Влатком Хранићем (Вуковићем) Руварац нам открива његово схватање о сувишности истраживања правих презимена. А за утврђивање неких истина баш то је важно:

Стр. 346. "...да се муче с истраживањем правога његовога презимена, које је истраживање права бесмислица, као што год је беспослица расправљати и претресати, да ли је старо правије Кобилић или новије Обилић и да ли треба писати **Хребељановић**, или **Гребељановић** или

Грбљановић; најпосле, пиши и доказуј ти, колико ти је воља, да војводи Влатку не приличи и не припада презиме Хранић, да су Милоша од краја XV па до половине прошлога века сви без разлике и без изузетка називали Кобилићем или Кобиловићем, и да „**Грбљановић**” не ваља, опет ће зато и одсада бити доста њих, који ће Влатка звати Хранићем, а кнеза Лазара **Грбљановићем**...”

За Руварца презиме Грбљановић једноставно "не ваља", али не доказује, нити објашњава зашто му се не свиђа. Права презимена заиста нису важна за неке теме и за нека истраживања, а за нешто друго могу бити кључ за ријешење проблема. Ако нису ни за што важна, зашто онда Руварац намеће презиме Хребелановић? Он то не објашњава, иако је свјестан да се то неће дуго одржати, што јасно произлази из последње реченице горњег цитата.

Било је и других српских владара које историчари готово никада не помињу са презименом. Најкарактеристичнији примјер је цар Душан. Према томе, не би било ништа необично да то важи и за цара Лазара, али у том случају не би требало наметати ни презиме Хребелановић.

Руварац помиње на још једном мјесту Приштину и Ново брдо, али не као родно мјесто кнеза Лазара. Он полемише о томе да ли су после 4. децембра 1371. почела Лазарева освајања од краљевића, Марка, Андрије, Иваниша и Митраша. Прво помиње, "Приштину и Ново брдо са многим другим околним местима", а затим Призрен, Пореч, Кичево, Скопље, Прилеп, Охрид и Костур.

4.5 Дучићев извјештај

Архимандрит Нићифор Дучић поднио је 1883. Г. «Одбору за историјске и државне науке Српског ученог друштва» Извјештај о поријеклу цара Лазара Хребелановића. (38)

Судећи по аутору и наслову Извјештаја, и коме је упућен, морало би се очекивати разрјешење загонетке. Или бар охрабрење за наставак истраживања. Извјештај није дуг, па га можемо пренијети без скраћења и правописних интервенција:

"У расправи од 20 и неколика ретка тумачи Иван Павловић запис „о Пореклу кнеза Лазара” који се налази на гробу Иваниша Алтоманића у Дечанима. Из тог записа, који је штампан у „Дјечанском првијенцу” и у „Monum. Serbica”, дознаје се: да је Иваниш Алтоманић унук деспота Иваниша, син Алтоманов, а кнеза Лазара анепсеј.

Зна се, како се у нашим домаћим летописима и листинама **различно и нејасно спомиње поријекло кнеза Лазара**. Архимандрит Руварац расправљао је врло добро о презимену и поријеклу Лазареву у XLVII Гласнику. А сада Иван Павловић тврди на супрот у расправи мање од 30 редака, да је кнез Лазар: син деспота Иваниша; и да му је Алтоман рођени брат. Ту своју тврдњу оснива на поменутом запису у грчкој ријечи „анепсиос”. – Из записа се види: да је Иваниш Алтоманић, заиста „анепсеј” кнеза Лазара; али, по мојем мишљењу, мучно је категорично тврдити још сад по томе једноме запису, да је кнез Лазар: син деспота Иваниша и Алтоманов рођени брат. За то треба још и других доказа. Нема сумње, да је Иваниш Алтоманић, сродник Лазарев. Али настаје питање: је ли му сродник по поријеклу, или по одиви?

Кад се на ово питање одговори с историјским поузданијим доказима, а не с претпоставкама, тада ће ствар бити јасна. И ову Павловићеву расправу, ако се тако може казати, о поријеклу

Лазареву сматрам за ипотезу. Ну, нијесам противан, да се прими штампа у друштвеном органу; јер се тијем покрећу друга истраживања, што је свакако корисно за нашу народну историју. **А о поријеклу Лазареву послѣје Руварчеве расправе нема се шта расправљати.**"

Дакле, са високог црквеног мјеста стављена је тачка и нема се шта даље расправљати о Лазаревом поријеклу. Слично Руварцу и Н. Дучић обесхрабрује сваки покушај утврђивања истине?

Руварчеве опширне Расправе су објављене послѣје Павловићевог "открића", па се Руварац у својим Расправама жестоко окомио на Павловића. Али само у доказивању да деспот Иваниш није могао бити отац кнезу Лазару. О томе гдје је Лазар рођен и како му је право (или правилно написано) презиме, у овом неспоразуму нема ни ријечи. Исто као у предњем цитираном Извјештају, који је по наслову обећавао много више, а није пружио ништа, ни за ни против онога што нам је овдје важно.

У расправи о Иванишу Алтомановићу као "анепсеју" кнеза Лазара, ваља подсјетити на предање села Побрђа које говори да се "једина" Лазарева сестра Драгица (или Драгиња) удала за неког великаша који је посјећивао Превлаку, али не памте ко је тај. Колективно сјећање не зна ни за другу Лазареву сестру. Вјероватно зато што се није удала за великаша?

Међутим, Руварац (35) на самом почетку своје расправе (стр. 3.) каже да се једна Лазарева сестра удала за челника Мусу, а друга за Алтомана, сина деспота Иваниша. Имена тих Лазаревих сестара се не помињу у нама доступној литератури. Из више извора знамо да су Алтоман и Алтомановићи били везани за Превлаку и да су по Боки водили борбе. Нарочито на подручју Михољског збора и Грбља.

4.6 Љубишино ћутање

Они који оспоравају могућност да је Грбаљ завичај цара Лазара, позивају се на Стјепана М. Љубишу. Након прилога у ревији »Бока« (13) и (18) о грбаљском поријеклу цара Лазара, и о томе да се он презивао Грбљановић, постављана су питања у смислу:

"Ако је тако, зашто Љубиша о овако важном питању није у својим приповјеткама написао ни ријечи? Ако то нису измишљотине новијег времена, како да он за то није знао? Ако Љубиша заиста није описивао измишљотине него стварне догађаје, али у свом стилу, како је могао занемарити нешто тако важно за Боку?"

Заиста су у праву они који тврде да Љубиша у својим приповјеткама није ништа написао о грбаљском поријеклу цара Лазара. Није описао ни предање, ни написао приповјетку. Зашто? Само би он могао пружити одговор - да је жив! Врло је вјероватно, јер постоје неки наговјештаји, да је о томе нешто и написао, али није објавио. И ту се намеће питање: зашто?

Љубишине «Приповијести црногорске и приморске» (55) доживјеле су много издања и то код разних издавача. Постале су и обавезна школска лектира. Многи издавачи и приређивачи су се обогатили на рачун несрећног Љубише, који је умро у великом

сиромаштву. Али, мало је оних (част изузецима) који нису по својој вољи вршили избор штива како се њима свиђа. Тако је из низа издања Љубишиних Приповијести избачена најважнија његова приповјетка «Проклети кам». Вјероватно зато што садржи и предање о тровању 70 превлачких монаха, а то није пожељно помињати.

У готово свим школским и градским библиотекама у Боки могу се наћи нека од ових издања Љубишиних дјела:

«Стјепан Митров Љубиша», велики (енциклопедијски) формат на 254 стране, издање «Југословенске књиге» (88),

«Пучко краснорјечје», издање «Графичког завода» (89),

«Приповетке» (6 приповијести 18 других текстова), издање «Матице српске» (90),

«Кањош Мацедоновић и друге приповијести», издање «Веселин Маслеша» (91),

«Приповијести», издање «Рад» (92),

«Сабрана дјела», издање ЦАНУ (93),

«Кањош Мацедоновић» и још 6 текстова, школска лектира (94)

Нигдје ни у једној од тих књига нема ни ријечи о грбаљском поријеклу цара или кнеза Лазара. Нема ни Љубишиног лијепог текста «Бока», који је писан као путопис. Чак ни у Сабраним дјелима, Критичко издање ЦАНУ у 5 томова. (93)

Има га, и то је први по реду, у Љубишиној збирци «Приповијести црногорске и приморске» (95) у издању Српске књижевне задруге 1924. г. (коло XXVII, бр. 177.) Поновљено је под истим насловом у издању Просвете, Београд, 1968. (55)

Ова издања је теже наћи у школским и другим библиотекама Боке. Путописни есеј «Бока» објављена је први пут 1875. г. у београдској «Отаџбини». Описивање Грбља, Љубиша овако почиње:

"Кад се попнеш на прво ждријело повише Котора, међу те двије тврђице, видиш под собом Дугу гору гдје се протеже право, као уз туњу, са Солила на Јаз, пак дијели доњи Грбаљ од горњег па пада у море, гдје својим њедрима начиња Бигово да је мрнару тихо пристаниште у уток. Кажу да се у **Грбљу** родио **Лазар Грбљановић**, последњи цар српски..."

Управо тако је написао Љубиша, са наглашавањем оног што је и овдје масним словима да се у **Грбљу** родио **Лазар Грбљановић**!

Према томе, Љубиша ипак није прећутао да каже оно што је сазнао. Међутим, Илариона Руварца то је згрозило (37):

"Преко грбаљског казивања које Ст. Љубиша у «Отаџбини» књ. 3. стр. 13. спомиње (**„кажу да се у Грбљу родио Лазар Грбљановић последњи цар србски”**) прећи ћу муком."

Патриотски часопис «Отаџбина» излазио је 1875-1892. г. као врло значајан часопис Срба. Ако је од те Љубишине реченица Руварца ухватила мука, ипак је није морао с гађењем потпуно одбацити тако да је у свом каснијем обимном дјелу о кнезу Лазару уопште и не помене. Ако би оно "муком" требало читати са дугим "у" па да значи мучањем, ћутањем, односно прећутно, могао је објаснити разлог. Утолико прије што је на дуго и на широко расправљао о мање спорним и мање важним појединостима. Љубиша није могао знати што је Руварац написао о његовој биљешци да се говори о

Грбљу као о родном мјесту Лазаревом, јер је умро 1878 а тај Руварчев рад (32) објављен је 1879. односно само годину дана касније. Међутим, Руварчев рад «Повесна слова о кнезу Лазару» (31) објављен је 1874. г. а годину дана касније (1875.) објављен је Љубишин путописни есеј, можда и као тихи одговор или приговор Руварцу о поријеклу кнеза Лазара? Вјероватно је Руварац прекорио Љубишу и прије објављивања свог гнушања? Одбијајући на непримјерен начин Љубишину, не тврдњу него само чињеницу да се "о томе говори", Руварац је не само обесхрабрио Љубишу него је одбио и друге да о томе расправљају. Поготово оне који су знали и за Дучићев извјештај.

Када се зна колико је било спречавања да се објављују «Проклети кам» и «Бока» мора се помислити да је Љубиша писао више и о грбљском поријеклу цара Лазара. Сам је написао како је чуо да се "о томе говори", па је то могао опширније и препричати, као што је и друго мање важно препричавао. Да ли је он то нудио па нико није објавио, или од зебње од реаговања није никоме понудио, то сада не можемо знати. Али знамо да му је «Проклети кам» дошао главе. Исконструисана оптужба о проневијери новца не може проћи ако се зна за Љубишино сиромаштво и да ништа, осим дугова, није оставио насљедницима. А зна се на основу докумената. Поред осталог, то свједочи и записник которског Добротворног друштва "Свети Ђорђе" са сједнице од 21. 03. 1881. (у архиву Друштва спис бр. 16.) чији закључак по тачци VII гласи:

"Исти Предјесник обавјешћује присутне како је обитељ пок. Љубише у жалостном и невољном економичном стању те предлаже да би јој серужила једна новчана помоћ, које присутни примише и одлучише да се даду фиорина 5 (пет)."

Из овог текста се ни види о којем Љубиши је ријеч, али се види из Благајничког дневника да је ријеч о породици Стјепана Митрова Љубише, који је умро 11. 11. 1878. у Бечу у 54. години под сумњивим околностима.

4.7 Опрезност других бокелских истраживача

Поучени Љубишиним искуством, последице њега бокелски историчари су постали врло опрезни, нарочито када је требало помињати грбљско поријекло цара Лазара. Ипак, нису могли да и то не промакну ту и тамо, као узгред или случајно.

Учитељ **Томо Крстов Поповић** није много помињао кнеза Лазара, јер се углавном бавио истраживањем прошлости Херцеговског краја. Ипак, говорећи о кнезу Николи Војновићу, који је наставио ратовање против Дубровника поменуо Лазара, и то титулом "цара" и презименом **Грбљановић**, а писао је то прије 120 година (108):

"Живећи у непријатељству и с Угарском, и Твртком баном босанским и српским царем **Лазаром Грбљановићем**; овај пошљедњи уз помоћ мађарску и помоћу Твртка, који је сам главом предводио војску, уђе у област Николину, те је мало по мало потчини..."

Учитељ **Младен Црногорчевић** је знао и за оно што је написао Руварац, а још боље је знао за све оно што је написао Љубиша. На њега се често и позивао. Ипак је избјегао да директно каже што зна о грбљском поријеклу цара Лазара. Не само што је могао прочитати од Љубише него и што је морао чути од старих Грбљана. Јасно је да је у питању обзир према утицајном Руварцу или бојазан да не доживи судбину и осуду као Љубиша. Из Црногорчевић бројних дјела о Боки, нигдје ништа не наговјештава да цар

Лазар није могао бити из Боке, или да се презивао Хребелановић. Напротив. Има наговјештаја да је баш могао бити из Грбља: оно што је написао о Загори и Врановићима и славља Видовдана и пророка Амоса, Крсне славе цара Лазара. И не само то. Ко познаје његова дјела о Боки, нарочито о Грбљу, лако може препознати цар-Лазарски култ и Косовски мит.

Архимандрит **Дионисије Миковић**, блиски земљак Љубишин, писао је много о Боки. Сигурно би написао нешто опширније и о грбљском поријеклу цара Лазара, да није било кочнице због неког ауторитета. Ипак, у календару «Бока» за 1909. г. (56) промакао је реченицу:

"**Св. муч. цар Лазар**. Рођен је око 1329. г. У Боки се протеже народно предање да је **рођен у Грбљу** од рођене сестре цара Душана – историјски није утврђено. Постао кнезом 1367. г. а зацарио се 1372. г..."

Прота **Саво Накићеновић**, раније већ помињан, али не и цитиран забиљежио о поријеклу цара Лазара (15):

"За вријеме њихово насељење је грбљско било у великим везама са старом српском државом. То нам свједочи предање да је нека краљица српска градила „Краљичин град” у Пелинову; даље предање вели да је Стефан Душан зидао манастир Подластву, као задужбину, пошто је туда прошао (1350.)... И данас **Грбљани** с поносом свједоче како је **кнез Лазар поријеклом и родом из њихова племена**, те да се с тога и звао **Грбљановић**; даље да су Немањићи основали манастир св. Стефана у Врановићима и т. д."

Многи аутори су се бавили дјелима Сима Матавуља. Овдје нам је најважније што кажу Бокељи, и то у научном зборнику «БОКА». Утолико прије што је Матавуљ био шест година (1874-1880) професор у херцеговској Наутичкој школи.

Историчар **Максим Злоковић** из Бијеле, који је дуго живио и у Тивту на домаку Грбља, у бр. 10. зборника «БОКА» (105) на више страна (245-266) пише о дјелима Матавуља, цитирајући и што су други аутори о томе писали. Наравно, ту посебно мјесто заузима "Књига за народ" Сима Матавуља «Бока и Бокељи». Злоковић у својој студији ни једном рјечју не помиње да је Матавуљ нешто знао о грбљском поријеклу кнеза (или цара) Лазара. Ко то прочита, мора стећи утисак да професор Матавуљ о томе ништа није знао. Чудно је то ако се зна да је Злоковић често разговарао, па и писао о грбљском поријеклу цара Лазара, а да се не позове и на Матавуља? (109)

Проф. прота **Васо Ивошевић**, из Кртола (на домаку Грбља) у бр. 11. зборника «БОКА» (106) такође на више страна (329-343) пише о дјелима Матавуља, такође позивајући се на многе друге ауторе укључујући и претходну Злоковићеву студију. Осим разних аутора, Ивошевић именује и многе Бокеље које је помињао Матавуљ, знане и мање знане, важне и мање важне личности, али најважнију и најпознатију личност, цара Лазара, уопште не помиње. Чудно је то од Ивошевића, који је дуго службовао у Грбљу, да не помене што је Матавуљ знао о грбљском поријеклу цара Лазара? (110)

Ни Злоковић, ни Ивошевић нису више живи, па то они не могу објаснити. Нити могу пребацити одговорност на рецензената или уредника тог зборника. Али некоме је могао сметати тај важан податак, јер код Сима Матавуље овако гласи:

"Осим повесничких српских успомена, по целој Боци живе усмена предања по којима се може сведочити како је снажна српска свест у сећање на заједницу и бољу прошлост целокупног нашег народа. **Грбљани причају да је цар Лазар пореклом и родом из њихова племена, те да се с тога звао Грбљановић...**" (106)

5 ИСТОРИОГРАФИЈА

За почетак ћемо се осврнути на важније наше енциклопедије, јер су оне свакоме приступачне и одражавају званичну науку "за широку употребу". Под "нашим" с правом подразумевамо и енциклопедије загребачког издања, које су објављене прије распада СФР Југославије, јер су стваране заједничким улагањима свих ондашњих република.

О спорном мјесту рођења и спорном презимену кнеза Лазара, енциклопедије, или не пружају никакве податке, или се ослањају на Илариона Руварца, који је одредио да Лазарево мјесто рођења буде Прилепац, а презиме Хребељановић. Друге могућности и не помињу па у "науци за широку употребу" и нема ништа спорно. Читаоцима ће бити досадни готово једнаки подаци из разних енциклопедија, па то могу прескочити а да много не изгубе. Али добро је да то остане записано на једном мјесту.

У «Свезнању» (42), првом нашем општем енциклопедијском лексикону објављеном између два свјетска рата, о рођењу Лазаревом пише оволико:

"Лазар Хребељановић, срп. кнез (1371-1389) син Душановог логофета Прибца рођен у Прилепцу (1329.) код Н. Брда."

Баш тако, "логофет" а не логотет или логодет. (42)

У београдској »Малој енциклопедији Просвета« (43), треће издање, тротомно, проширено у односу на ранија двотомна, о великану кнезу Лазару тако мало пише, у односу на друге личности, да је то заиста зачуђујуће. Изворе података ова енциклопедија не даје, а о његовом рођењу пише само ово:

"Лазар Хребељановић (1329-1389.), српски кнез 1371-89. син Прибца, логотета цара Душана. Рођен у Прилепцу код Новог Брда."

Нешто више података можемо наћи у «Војној енциклопедији». (44) Приближно дупло више. Али ако имамо у виду да је то десетотомно издање, сразмјерно би требало да има најмање три пута више података. Коришћен је само један извор: "И. Руварац, О кнезу Лазару, I књ. Нови Сад, 1887."

У војној енциклопедији је морало бити много више простора кнезу Лазару, поред осталог и зато што је био и војсковођа. Довољно је површно прелистати било који том те енциклопедије па се згрозити пред чињеницом којој личности је све дато по три, или чак и десет, пута више простора него кнезу Лазару. И оно што тамо има, односи се на Лазареву каснију биографију, а о његовом рођењу и презимену пише још мање:

"Лазар Хребељановић (Прилепац код Приштине...) Доведен је млад на двор цара Душана."

У «Енциклопедији Југославије» ЛЗ Загреб, ФНРЈ пише (45):

"Лазар кнез српски (1371-89), син Прибца Хребељановића *логотета* цара Душана, рођен око 1329. у Прилепцу код Новог Брда, био је на Душанову двору ставилац."

Овдје пише "лопотета", на другим мјестима налазимо: логотета, логодета, логофета.

У загребачком «Лексикону Југословенског лексикографског завода» (46) нема извора података. И да има, не би овдје користили, јер је о кнезу Лазару врло кратак текст. У њему нема ни помена о његовом мјесту рођења, али ни о презимену.

У «Општој енциклопедији ЈЛЗ» (47), треће проширено издање, о Лазаревом рођењу и презимену пише само оволико:

"Лазар, срп. кнез; р. око 1329. у Прилепцу код Новог Брда... син Прибца Хребелановића, логотета цара Душана."

Овдје више користи прво, двадесет година старије непроширено издање «Опште енциклопедије ЈЛЗ» (48):

"Лазар, кнез српски (Прилепац код Новог Брда, око 1329...). Неки га хисторици зову и Лазар Хребелановић, јер се његов отац Прибац, логотет цара Стефана Душана, у каснијим изворима зове Прибац Хребелановић (**Гребелановић**)."

Ни у првом, ни у трећем издању нема извора података, али из старијег издања видимо да је Лазарев отац **"у каснијим изворима"** именован као Прибац Хребелановић. Није изостављено, макар и у заградама **Гребелановић**.

У јунском (видовданском) броју ревије за духовни живот породице «Вера» (49) за 1992. г. који је посвећен цару Лазару и Косовском боју, дат је и енциклопедијски преглед главних актера тих догађаја. Одредница о кнезу Лазару гласи:

"Кнез Лазар Хребелановић није се називао ни царем ни краљем већ кнезом, јер је Душаново царство пропало, а у борби за власт, после смрти Душановог сина Уроша, Лазар буде изабран за владара највише захваљујући томе што је био ожењен Милицом која је била немањихке лозе. Као младић био је дворанин цара Душана."

То је све о кнезу Лазару. Нема ни ријечи ни о његовом оцу, ни о мјесту рођења, ни о варијантама презимена, осим Хребелановић. Да такви критерији важе и за друге личности, могло би се донекле и разумјети. Ради упоређења дајемо из истог извора (48) још једну одредницу:

"Милош Обилић јесте Милош, јесте био племић, јесте убио цара Мурата, али да ли се презивао Обилић, Кобилић, Копилић, Кобиловић, Кобиљевић, Кобила, Коболи, Ковилић, Омиљенић или Обиљевић, - не зна се. Такође се не зна одакле је родом, мада га својата Поцерина, Крушевац, пожаревачки, руднички и ужички крај, затим Нови Пазар, Тјентиште, нека места у Македонији и други. Осим легенде да му је мајка била Јања чобаница, а отац некакав змај, о породичном пореклу Милошевом ништа се не зна."

Дакле, за Милоша Обилића се помиње и легенда о родитељима, и мјеста која га својатају да би му могли бити завичај, и разне варијанте презимена. Кнез Лазар је свакако значајнија историјска личност, па зашто тако није поступљено и у одредници о њему? И то у једној ревији за духовни живот у којој би светитељи морали добити највише простора, па и да није ревији назив «Вера».

5.1 Становишта црногорске науке

Прво дјело црногорске историографије је **«Историја о Црној Гори»** митрополита Василије Петровића из 1754. године. (50)

Ни у овој Историји нећемо наћи много од онога што нас овдје посебно интересује, али од ње, као прве, морамо кренути.

Новији историчари омаловажавају ову Историју јер нема научне апаратуре. Владика је писао онако како су и други писали средином 18. стољећа. Ако је он писао "прву" историју, како се могао позивати на своје претходнике? Ипак је он имао у виду и што је писано прије њега. У нечему је и оспоравао Марва Орбинија, а познато је да је Орбини у свом дјелу **«Краљевство Словена»** (1601. г.) укључио готово све што се о томе знало до његовог доба. У цјелини је уградио и **«Краљевство Словена»** попа Дукљанина (51) по чему је назвао и своје дјело.

Владика Василије је помињао и кнеза Лазара, преко 20 пута, али нити једном га није поменуо са презименом, ни као Грбљановића, ни као Хребљановића. Избјегао је да му помене презиме Грбљановић, за које је морао знати, јер је знао за радове Ђорђа Бранковића, на које се и критички освртао. За новији облик презимена Хребљановић можда није био ни сазнао. За разлику од Лазаревих претходника Немањића, којима није изоставио ни завичај, ни родослов, о родитељима и мјесту Лазаревог рођења није поменуо ни ријечи. То се односи једнако на Грбаљ (којег је више пута помињао, али у другом контексту) као и на Прилепац или Ново брдо (које није ни једном поменуо). Заиста је загонетно зашто је опрезно избјегавао да помене Лазарево, и презиме и мјесто рођења, макар то и не био Грбаљ? То је утолико већа загонетка јер има доказа да је владика Василије, за вријеме припремања свог дјела, дуже боравио на непомућеном извору података у околини Превлаке, односно у непосредном сусједству Грбља. (52)

Владика, можда, није могао доћи до чврстих доказа ни за један од облика презиме и ни за једно од помињаних мјеста Лазаревог рођења, па је све то мудро заобишао? Ако је тако, како би онда могли протумачити чињеницу да је много других несигурних података уврстио у своје дјело, без икаквих, а поготово без чврстих доказа? Ако у владичиној Историји нема података о Лазаревом поријеклу, има о томе да је он био господар и Приморских Срба. Поред осталог, ту су и ови подаци:

"Србљи поставише кнеза Лазара себи за господара. На овом избору била је сва српска господа, осим зетског и црногорског херцога, који је у то вријеме био Баоша син Страцимиров... Баоша не хтједе признати кнеза Лазара за великог господара Србаља и самодршца, па због тога кнез Лазар три пута ратоваше против Баоше, али сва три пута од Баоше би побијеђен. На послетку Баоша, као човјек млад, у рату непобијеђен, би побијеђен од младе дјевојке, дивне Марије, ћерке кнеза Лазара, којом се ожени и признаде покровитељство кнеза Лазара..."

Владика Василије није пропустио истаћи дивљење Лазаревој кћерци, само што је назвао Маријом, умјесто Јеленом.

Коментаришући ове податке, Р. Ротковић (50) није изоставио ни један ни други облик (оба проширена) Лазаревог презимена.

"За повезивање српске и црногорске династије могао се употребити само танки конац који ће Вукан, преко Вратка и његове кћери Милице, увести у кнежевски двор **Лазара Гребљановића** (Хребљановића), одакле ће Лазареву ћерку Јелену сватови одвести до Балшића..."

Као што се види, и по Ротковићевом убјеђењу први и важнији облик презимена је Гребелановић, а у загради је Хребелановић.

Друго незаобилазно дјело црногорске историографије, које је обухватило готово сва претходна историјска сазнања која нас овдје могу интересовати, јесте вишетомна **«Историја Црне Горе»**, на којој је радило неколико аутора. Подаци о кнезу Лазару се могу наћи у другој књизи, II том. (53)

Као да су и аутори ове Историје слиједили владику Василија. Кнез Лазар се помиње много пута, али нити једном са било којим обликом презимена. Не помиње му се ни мјесто рођења, ни родитељи. Па макар да се поменуло како ту има нешто спорно, нејасно, научно недоказано.

5.2 Становишта србијанске науке

Заиста је тешко утврдити становишта науке о поријеклу Лазара, српског кнеза (наука му не признаје титулу цара). Литература је обимна, али резултата нема. Углавном су то досадна преписивања или парафразирана и цитирања већ познатих ставова претходника, без нових открића, аргумената, хипотеза или идеја. То се нарочито односи на Лазарево мјесто рођења. Аутори се најчешће позивају на Илариона Руварца, без критичних осврта (част ријетким изузецима) и без постављања питања одакле је Руварац користио податке за његово "утврђивање" Лазаревог поријекла, односно родног мјеста.

Понављати и овдје све ставове претходника само би замарало читаоце и смањило њихову пажњу. Зато смо се определијели само за најновији (бар до сад) Научни скуп и обимни Зборник са тог скупа на око 450 страна већег формата (21 x 27 цм.).

Овај скуп је одржан у Крушевцу од 4. до 9. новембра 1971. у организацији Народног музеја из Крушевца и Филозофског факултета из Београда. Зборник је објављен са доста закашњења, тек 1975. г. под насловом **«О КНЕЗУ ЛАЗАРУ»** и **«LE PRINCE LAZAR»**. (54)

У овом Зборнику је објављено 28 саопштења врхунских наших и страних стручњака, не само историчара него и других струка. По научним апаратурама и позивима на изворе података види се да је консултовано готово све што је до тада објављено о кнезу Лазару и Косовском боју. Према томе, ово би могло бити довољно за објашњење ставова науке. Наравно, овдје ћемо дати приказ у најкраћим цртама, и то само за оно што се односи на Лазарево поријекло, презиме, титуле и његове везе са Приморјем.

Прво саопштење је аутора **Рада Михаљчића**. Обзиром да је у Зборнику прво по редослиједу и да су радови сврстани по хронологији збивања, у њему се могло очекивати довољно података о ономе што нас овдје највише интересује, односно о рођењу и најранијем добу Лазаревом. Нажалост, о томе има најмање података. Свега неколико реченица:

"Када је погинуо на Косову, Лазар је имао 60 година. Према томе, рођен је око 1329. Његов отац Прибац Хребелановић био је логотет цара Душана. Млади Лазар доведен је на Душанов двор где започиње каријеру као ставилац. Хребелановићи, изгледа, не потичу из старе властелске породице."

У првој и другој реченици се позива на Руварца, у трећој на Лиречека, а за последње двије реченице не позива се ни на кога. Мало даље, поново позивом на Руварца, Михаљчић додаје:

"Баштина му се свакако налазила код Новог Брда, око Прилепца, где је рођен..."

Илариона Руварца готово сви истраживачи сматрају неприкосновеним извором и то је оно што ствара највеће тешкоће. Довољан је позив на Руварца, па да податак постане "необориви доказ".

О Лазаревим титулама важни су ови Михаљчићеви подаци:

"Култ кнеза Лазара почиње његовом канонизацијом. Проглашен је за светитеља годину или две после погибије на Косову када је његово тело пренесено из Приштине... Проглашењем за светитеља почело је организовано ширење култа кнеза Лазара. Његов култ за Лазаревиће значио је исто што и Немањин и Савин култ за Немањиће. Лазаревом канонизацијом створена је још једна "светородна" династија у средњовјековној Србији. Царску титулу свети Лазар „добија” први пут у Хроникама грофа Ђорђа Бранковића."

Михаљчић наводи тврдњу Руварца да је царску титулу Лазару измислио и придодao гроф Бранковић. Михаљчић на више мјеста помиње само **Лазара** или **кнеза Лазара** без презимена, ријеђе презименом **Хребљановић** (краћи облик, без **е** између **б** и **љ**). Ни на једном мјесту га не помиње као **Грбљановића** или **Гребљановића**, нити објашњава зашто је то прећутао. Из пописа извора које је користио види се да му је то презиме било пред очима. На исти начин су поступали и сви други учесници Научног скупа. Или су лектори "исправљали" текстове прије објављивања у Зборнику, уклањањем сваког помена **Грбља** и из тога изведеног презимена.

О оскудности раних података о Лазару, Михаљчић пише:

"У основној дипломатској грађи, све до почетка седме деценије XIV века, о Лазару Хребљановићу **нема непосредних вести**. Зна се да је као ставилац служио и Душановог наследника."

Друго саопштење је **Владимира Мошина**. Ни он не помиње Лазарево поријекло, ни презиме било којег облика. Умјесто тога, на више мјеста помиње уз Лазарево име „**Стефан**”, што је атрибут славе за српске владаре. Посебно је важно што на неколико мјеста, и то у цитатима, помиње **самодрежавног господина кир Стефана Лазара кнеза свих српских земаља укључујући и Поморје**.

Мошин у свом саопштењу означава **Зету** као **исконску српску земљу** и уз њу сврстава **Поморје**. Пажњу заслужују два података о Балшићима и њиховом односу према кнезу Лазару:

"Српски летописи **нису нам оставили извештаја** о тим догађајима, али да су се ти догађаји развијали баш тако сведочи низ чињеница, које су до сада третиране као „чудне” или „необјашњиве”.

Одмах после Тврткова крунисања за српског краља, Зета се јавља као самостална држава; и у идућем раздобљу у политичким односима с другим државама – с папском столицом, с Турцима – зетски владари наступају као самостални владари независне државе. Ово декларисање независности Зете није било уперено против „рашког” владоца кнеза Лазара и његових наследника него против претензија босанског владара на суверенитет над **исконским српским земљама**."

Да ли су се догађаји одвијали баш онако како званична историографија тумачи, или је ипак требало дубље анализирати оно што је "чудно" и "необјашњиво"?

Један од старих «Записа и натписа» из 1386/87. г. о Вуку Бранковићу које је објавио Љ. Стојановића, Мошин коментарише:

"Значајно је у овом натпису, који је написан на заповјед Вука, да Вук признаје себе „сином” Лазара (стварно је био зет Лазарев), али не зове Лазара самодржавним господином, а у следећој реченици изричито наглашава да Лазар и Вук заједнички „држе” све српске земље са **Поморјем...**"

Слично је и са повељом Обраду Драгосаљиху из 1387/88. Тамо стоји:

"Аз в Христа Бога благоверни и самодржавни кнез Србљем и **Приморју**, Стефан, велики кнез Лазар. **Поморје** се налази и у повељи Дубровнику од 9. јануара 1389. године: „постави ме господина земљи Српској и **Поморју** и странама Подунавским”, а као што смо навели и у оном запису Мирчете из 1387. године. Према томе, не бисмо могли сматрати то само празном „претензијом”, него **морамо прихватити тумачење** Руварчево да је кнез Лазар дошао до неке **стварне или номиналне власти у Приморју...** Није мање значајна ни титула „велики кнез”, која се овдје јавља први пут у српским повељама... стоји у складу с **Поморјем**, наведеним у истој титули..."

Треће саопштење је **Фрања Баришића**. Ни он не помиње Лазарево поријекло. Најчешће га помиње само именом, понегдје и презименом **Хребелановић** (дужи облик, са два слова **е**). Као Грбљановића нигдје га не помиње. Баришићу се очигледно не свиђа Лазарева владавина Приморјем, па томе посвећује најмање пажње, осим што изналази сумњичавости. Ипак, и по њему, "Лазар на четири места исказује да је у „владанију” над Приморјем."

Даље Баришић понавља она четири документа у вези са Приморјем која смо већ узели од Мошина. Баришићу као да је мало само четири доказа. У оскудности архивске грађе, да је нешто друго у питању, довољан би био и један чврсти доказ, као што су ова четири, а видјећемо касније да постоји и пети. Ко зна колико их је било о који су нестали или су намјерно уништени? Позната је средњовјековна фалсификаторска пракса (19).

У Зборнику (54) слиједе саопштења, **Гордане Бабић, Димитрија Богдановића, Антониоса-Емила Тахиаоса, Војислава Ђурића, Георгија Острогорског**. Нико од њих не помиње ни Лазарево поријекло, ни презиме, нити у тим саопштењима има било чега за или против тезе о Лазаревом завичају у Приморју.

Наредно саопштење је **Божидара Ферјанчића**. И он углавном помиње Лазара по имену, а на неколико мјеста са презименом Хребелановић. Не објашњава зашто се определио за тај облик Лазаревог презимена. И он цитира оне двије повеље из 1387. г. гдје се Лазар помиње **господарем Србља и Приморја**. То није потребно и овдје понављати, али он цитира и Лазареву Раваничку повељу на којој је сачуван печат са натписом да је **"благоверни кнез Лазар господар свих српских земаља и Поморја"**.

Слиједе саопштења **Јованке Калић-Мијушковић, Stanislaus Hafnera, Мирјане Ђоровић-Љубинковић**. Ни од њих нико не помиње Лазарево поријекло или нешто што је везано за тематику која нас овдје интересује.

Наредно саопштење је **Сергија Димитријевића**. Ни он не помиње Лазарево поријекло, али позивом на Љ. Стојановића, у фусноти цитира ону Лазареву повељу Дубровчанима од 9. јануара 1387. из које нам је важан овај одломак:

"Тргове поморске који су у владавине господства ми... Постави ме господина земљи српској и **Поморској** и странама подунавским, аз во имја Христа Бога..."

Ни **Иван Божић** у Зборнику не помиње Лазарево поријекло, али му се не свиђају везе Лазареве са Приморјем, јер му приговара:

"Истицао је да је самодржац „свих српских земаља”, мада то није одговарало стварности. С пуно права је додавао „Подунавије”, а без оправдања „Приморије”, гдје није располагао никаквим поседом и где његову врховну власт нису признавали."

Ову тврдњу Божић није поткријепио никаквим извором, иако се позвао на изворе готово за све друго што је саопштио.

У саопштењима **Олге Недељковић, Ђорђа Трифуновића, Франка Кемпфера, Ирене Грицкат, Биљане Јовановић, Анке Стојаковић, Дамаскина Миока, Сретена Петковића, Дејана Медаковића, Ivana Dujčeva, Georgesa Dubi, Gyula Krista и Michelangela Muraro** нема помена о Лазаревом поријеклу, а кнез Лазар се помиње без презимена. Већина тих саопштења говори о култу кнеза Лазара у разним српским крајевима, и у Русији, али не и у Боки. Реално је било очекивати бар помен о постојању предања о бокелском поријеклу цара Лазара, јер се то предање од давнина преноси, а помиње се чак и у неким публикацијама (15), (55) и (56) знатно раније објављеним од Зборника (54). Исто као што се у неким публикацијама, укључујући и научна дјела, помиње презиме **Грбљановић**.

Морали су то знати српски, ако не и страни, научници који се баве истраживањем података о цару Лазару и култовима српских великана. Сигурно је то знао бар неко од њих. Зашто су то прећутали? Да је бар неко од њих поменуо да је и то присутно и у свијести људи, и на папиру, па макар то и одбацио уз образложење, лакше би се неправда поднијела.

Од укупно 28 аутора заступљених у Зборнику, нисмо поменули само **Мирослава Пантића**. Његово дјело није на крају Зборника, али није ни далеко од краја. По реду је 24-то. Издвојили смо га за посебно (наредно) поглавље.

5.3 Истраживања **Мирослава Пантића**

Издвојили смо Пантићево дјело у посебно поглавље из више разлога. Прво због наслова: **"Кнез Лазар и Косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке Которске"**. Затим и због тога што је ово дјело далеко најобимније од свих 28 саопштења са Научног скупа, јер је обухватило преко 70 страна. По обиму му је најближе Мошиново (друго по реду у садржају Зборника) на 30 страна, а сва остала саопштења су у просјеку на десетак страна. За разлику од других саопштења, ово дјело је снабђено и индексима (регистрима), посебно: за личности које у дјелу говоре, за личности које се у дјелу спомињу и за "земље, мјеста, народе". Таквим обимом и опремом није ни могло бити саопштено на Научном скупу него је морало бити

накнадно приложено за Зборник.

Већ на првој страници Пантић се позива на Илариона Руварца. Овај архимандрит са својим свештеничким чином и ауторитетом, највећи је кривац, не само због непризнавања бокелског поријекла кнеза Лазара него и због омаловажавања, а за историју и потпуног одбацивања, таквог духовног блага као што је епископ Косовски циклус. Да би ову тврдњу поткријепили, морамо се задржати на Пантићевом уводном тексту.

Пантић већ у првој реченици приговара историчарима умјетности на њиховом приступу анализа великих догађаја и личности. Можда зато што су на овом Научном скупу били заступљени у значајном броју. По Пантићу, за разлику од

"историчара од заната, историчари умјетности као да иду управо обрнутим смером и као да се, већ самим тим, одају беспослици. Више него за стварношћу они, рекло би се, посежу фикцијама, и пре но истине њих као да занимају лажи."

Цитиран је само завршни дио првог пасуса Пантићевог дјела, као приступ другом, којег је важно цитирати у цјелини:

"Сувишно је, међутим, и овога пута поновити стару реч да у питању нису макар какве фикције и да су то такозване песничке лажи, од којих књижевност и живи у првом реду, и од вајкада. Пуним и тачном сагледавању једног знаменитог историјског збивања, а у нашем случају је то Косовска битка на Видовдан 1389. године, као и места и улоге водећих личности у њему, а овде је то кнез Лазар са својим доглавницима и војводама, те „пучке приче и причалице“, како их је једном у свом стилу назвао Иларион Руварац, можда уистину не могу бог зна шта да допринесу. И није сасвим искључено да те „лепо смишљене приче“, како се још о њима изразио наш јаросни архимандрит, посматране са одређеног становишта, „не заслужују никакве вере“ и да се њима „данашњи писац повести о боју на Косову не може служити“."

У фусноти Пантић каже како Руварац одлучно одбацује народну пјесму као историјски извор. То повезујемо са народним предањима, која су, уствари, народне пјесме у прози. Или су некада, као Бокелска народна предања, била у стиху. Заборављањем гусала, заборављена је и рима, али је суштина запамћена у прози. Пантић даље каже да

"те „пучке приче и причалице о косовском боју“, у пркос свему не могу остати изван делокруга пажње ни самих историчара такође; јер ако и не баш историјске чињенице у правом смислу речи, - а у њима никад није све до краја измишљено, - оне им могу понудити речита и поуздана сведочења о вековном присуству појединих историјских догађаја и личности у памћењу одређених слојева народа, а и читавог народа покаткад, и у обликовању онога што би се могло назвати националном свешћу и идеолошким концептом историје."

Узећемо, на прескоке, још два Пантићева цитата везана за легенду о кнезу Лазару и трагичном Косовском боју:

"Нас ће, овога часа, занимати што је све од те легенде настало – или што је само забиљежено, а ми сад верујемо да је настало – на тлу Дубровника и Боке Которске..."

Занимљив је, а у многим погледу и карактеристичан, био вишевековни живот легенде о кнезу Лазару и Косовској бици на овом подручју. За то време та легенда се ту не само упорно одржавала, у усменој традицији, у казивању историчара и у поетским саставима књижевно образованих песника, него се и разгранавала и ширила, добијала нове детаље, а не ретко и читаве нове токове. У свему томе живо су учествовали људи са тога тла, осећајући косовску легенду не само као велику и трагичну причу, занимљиву по себи, али која је дошла однекуд са

стране, попут толиких других, но и као нешто што је део заједничке судбине и у чему се и емоционално учествује на посебан и најприснији начин."

Послије ових цитата постаће прихватљивија бокелска предања о поријеклу цара Лазара и схватљивије деформације тих предања. За формирање **нових токова и нових детаља** у предањима као и у легендама, морало је бити и негативних утицаја.

Пантић даље износи много занимљивих података и имена аутора. Сви они заслужују пажњу јер одражавају **најприснији** однос **учених** Дубровчана и Бокелја **према кнезу Лазару** и Косовском боју. Из свега тога се не може видјети присност обичних нешколованих људи, који нису били у стању писмено изразити своја осјећања. Сасвим је извјесно да у том смислу њихова осјећања нису била слабија од осјећања школованих. То се и данас може осјетити у бокелским селима.

Било би много заморно ако би се овдје задржавали на сваком податку и аутору које Пантић помиње, али вриједи, макар и у најкраћим цртама, скренути пажњу на дубровачког хуманисту бенедиктинца Луја Цријевића. И он је **српске борце и Лазареве поданике називао Дарданцима, Илирима и Македонцима, а самог кнеза (Лазара) "краљем Дарданаца" (Dardanorum rex)**

Ово је важно, не толико због кнеза (овдје краља) Лазара колико због старије митологије Јужног Јадрана дјелимично објављене у збирци «Приморске легенде». (4)

У тој збирци је први пут објављено и изворно предање о грбаљском поријеклу цара Лазара. Они који о томе мало знају, а воле да се петљају и у оно што им није јача страна, тврде да та митологија није од давнина. Поготово одбијају помисао да су Дарданци и Илири били Старосрби. Луј Цријевић је умро 1527. г. што значи да је то морао писати раније. Можда и крајем XV стољећа.

На почетку трећег поглавља Пантић пише:

"Песницима, ерудитима и љубитељима поезије из Дубровника и Боке Которске дугујемо захвалност за најраније записе народних песама о бици на Косову. Тих песама нема много – за сада их знамо само четири, - али без устезања може се рећи да су оне само малени део песама које су у тим ранијим вековима настале. Све су из реда такозваних бугарштица, то јест песама дугог, трмог и жалосног стиха, који је косовским догађајима најбоље и пристајао. Али да тих старих Дубровчана и Бокелја није било, или да у њима није живела тако снажна љубав за „словинску“ прошлост и њене споменике, данас не бисмо имали ни тих песама, а вероватно не бисмо чак ни знали да их је уопште икада било."

У вези са Крсном славом кнеза Лазара, по бокелској традицији пророка Амоса који се слави на Видовдан, значајни су стихови непознатог Пераштанина из краја XVII или почетка XVIII вијека.

"И тако згоди се на петнаес цуња
Видов-данак бјеше, а мјесеца пуна,
а Кнезу славноме бјеше Крсно име
како му суђено бјеше на њ да погине..."

Из ових стихова би се могло закључити да је кнезу Лазару Видовдан Крсно име, а не пророк Амос који се слави на Видовдан. Међутим, има пјесама (о њима ће још бити ријечи касније) у којима се види да је пророк Амос Крсна слава кнеза Лазара. Управо

онако као што се зна у Грбљу, гдје се налазио и манастир посвећен том грчком светитељу.

Иако се Пантићево дјело толико издваја од других саопштења са Научног скупа, да смо га и овдје издвојили у посебно поглавље, ни у читавом том опширном дјелу о књижевности Дубровника и Боке, које се односи на кнеза Лазара, нема спомена о Лазаревом поријеклу. Нема помена ни о његовом презимену ни у једном облику: ни као Грбљановић (Гребљановић, Гребелановић), ни као Хребљановић (Хребелановић).

5.4 Приморски српски буквар

Када је ријеч о култу и штовању кнеза Лазара у Дубровнику и Боки, морамо скренути пажњу на **«Читанку за одрасле (аналфабете)»**. (57)

Читанку је издало **Просвјетно привредно друштво «Српска зора»**. Ово друштво је основано 1902. г. што значи за вријеме антисрпске аустроугарске управе. У оснивању и учлањивању учествовали су једнако Бокељски и Дубровачки Срби укључујући и Србокатолике. За сједиште **П. П. Друштва «Српска зора»**, из више разлога, одређен је Дубровник. И први предсједник Одбора друштва био је Дубровчанин, **Матеј Шарић**. Оснивачи и први чланови Одбора из Боке, били су: протојереји **Јован Бућин** из Грбља парох Которске парохије, **Саво Барбић** из Кртола парох Дубровачке парохије и **Мирко Комненовић**, угледник и истакнути српски патриота из Херцег-Новог.

Из **П. П. Друштва «Српска зора»** изњедрен је 1904. г. **«Савез српских привредних задруга на Приморју»**. Овај савез је за кратко вријеме стекао завидан углед са великим бројем придружених мјесних и сеоских задруга широм читаве Далмације, Дубровачког окружја и Боке Которске у ширем смислу (са Будвом и Паштровићима). Према Правилнику, чланови су могле бити **само задруге којима је пословни језик Српски!**

Из **П. П. Друштва «Српска зора»** покренуто је оснивање истоименог листа **«Српска зора»**, који је послјије многих сметњи и тешкоћа почео излази 1907. г. у Дубровнику. Лист је радосно примљен широм читаве Далмације и Јужног Јадрана. Много је значио за ширење писмености, просвјете, опште и привредне културе међу Србима обје конфесије. Прворазредне тежње су му биле усмјеравање на школовање српске дјеце и описмењавање одраслих.

У издању **П. П. Друштва «Српска зора»** објављена је у Дубровнику 1912. г. **«Читанка за одрасле неписмене (аналфабете)»**. Аутор је **Мито Пушибрк**, тадашњи Уредник листа **«Српска зора»**. Објављивање тог својеврсног српског **Буквара** помагали су и Бокељи, као што су се и служили са њим.

У Боки (прецизније у Кртолима) је и сачуван примјерак Читанке којег овдје користимо. Оно што је овдје посебно важно, **читанка је од почетка до краја прожета култом цара Лазара!** Како у основном тако и у епском дијелу, како у ћириличном тако и у латиничном писму, како у текстовима, нарочито у стиховима, тако и у сликама и цртежима.

Већ на самом почетку, читаву полеђину насловне (ненумерисане) стране прекрива слика Косовског боја. Затим, на полеђинама 9, 10, 11, 12, 13. и 14. стране налазе се слике са мотивима из епског Косовског циклуса. (Кажемо "на полеђинама", јер ове стране, које су читаве илустроване, нису нумерисане). Тако је у основном (букварском)

дијелу. У дијелу са текстовима (читанка) има још 4 слике из тог циклуса. Осим "косовских", других цјелостраничних слика нема.

Карактеристична су објашњења и текстови уз новонаучена слова у букварском дијелу ћириличне **азбуке**. У неким лекцијама је само по једно ново слово, а у неким и до три:

Првонаучено слово није **а**, него **б**, **о** и **ј**, а уз њих је текст **бој**.

Уз слова **а** и **к**, текст је **бојак**.

Уз слова **и** и **у**, текст је **бојак бију**.

Уз слова **ц** и **р**, текст је **бојак бију Срби**.

Уз слова **т**, **ц** и **м**, текст је **бојак бију Срби са Турцима**.

Уз слова **н** и **в**, текст је **бојак бију на Косову равном**.

Уз слова **п** и **љ**, текст је **бојак бију на Косову пољу**.

Уз слова **д**, **л** и **е**, текст је **Турци ударили на Србе**.

Уз слова **з** и **ч**, текст је **Турци узмичу**.

Уз слово **ш**, текст је **вије је крсташ барјак**.

Уз слова **г** и **ћ**, текст је **девет Југовића**.

Уз слова **х** и **ж**, текст је **цар српских држава**.

Уз слово **њ**, текст је **Милош Обилић се заклиње**.

Уз слово **ц**, текст је **турски целат сијече Србе**.

Уз слова **ф** и **ђ**, текст је **манастир Раваница у Фрушкој гори ђе почива тијело цара Лазара**.

Уз то је и слика манастира Раванице.

И уз остала новонаучена слова пригодне слике прате текстове. На примјер, уз **х** и **ж** је слика цара Лазара (на наредној страни), уз слово **ц** је слика сјече главе цара Лазара, итд. Тешко да би се у оваквом односу према цару Лазару и Косовском боју могао упоредити било који уџбеник и из било ког доба, у свеколиком Српству.

«**Српска зора**» се није задовољавала половичним описмењавањем Срба, па букварски дио садржи и латиничну **абечеду**. Уз тај дио су одломци народних пјесама писани латиницом, и то: "**Miloš u latinima**" и "**Ženidba cara Dušana**". Испод тих одломака је, попут напомене: "**Brat je mio koje vjere bio**".

Осим основног дијела на 40 страна са Букваром илустрованим сликама кнеза Лазара и Косовског боја, ту је и епски дио на 30 страна, искључиво посвећен "**пјесмама о пропасти царства Српскога на Косову пољу**" - како стоји и у наслову поглавља. Једнак број пјесама је написано ћирилицом и латиницом:

"Пред бојем косовским",

"Султан Мурат цару Лазару",

"Косанчић Иван уходи турску војску",

"Miloš Obilić objiegjen izdajom",

"Carica Milica zaklinje braću Jugoviće",

"Car Lazar dočuo o pogibiji svojih vjernih vojvoda",
"Poslije boja kosovskog",
"Smrt majke Jugovića",
"Посвећење цар-Лазара" и
"Косовка дјевојка".

Читанка садржи и једно краће поглавље под насловом **"Привреда"** на 4 стране и завршни дио на 5 страна, под насловом **"Напутак за поучавање неписмених"**.

Чак је и овај завршни дио у цјелини посвећен кнезу Лазару и Косовском боју. Послије увода је поднаслов са текстом:

"Како се поступа у првој лекцији?"

Сви они, који буду поучавали неписмене по овој читанци, добро ће учинити ако у кратко приповиједају ученицима о Боју на Косову, прије него што пређу на само поучавање. Који не могу приповиједати, нека бар прочитају историјски догађај, како је ниже наведено. Тим ће се ученици још више задобити за рад."

Читав остали текст овог завршног дијела је о Косовском боју и пропасти Српскога царства. Ево једног одломка из тога дијела:

"Сви несложни Српски владоци увидјеше тада што им Турци спремају, али се касно опаметише и спремаху се да Турке проћерају из Европе у Азију. Пошто им не пође за руком морадоше и они признати турско господство и плаћати им порез. И ни послје овога пораза и срамоте не сложише се сви Српски владоци да заједнички окупе раскомадане дјелове Душанова царства и да се сложено одупру Турцима. Једини бијаше кнез **Лазар Грбљановић**, између свијех Српских владоца најприличнији... И тако даље.

Као што се види, у том основном уџбенику Српског поморја под аустроугарском чизмом, баш тако стоји: **"Лазар Грбљановић"**. Уз тај текст је и слика кнеза Лазара са царском круном и мачем.

Након ових сазнања намеће се питање како је у Дубровнику одржан тако дуго и тако јак култ кнеза Лазара? Одговор пружа проф. др Лазо М. Костић (рођен у Доњем Грбљу недалеко од родног мјеста кнеза Лазара) у књизи "Српска историја и српско море" (63):

"...кнез Лазар, владар Србије, који је онако славно погинуо на Косову, био је 'Дубровчанин', тј. био је почаствован пријемом у корпорацију славна и самовладушчага града и општине Дубровника, као његов властелин и пуноправни грађанин, постао је био Дубровчанин, како они сами кажу..."

У вези са предњим податком, Лазо Костић се позива на Дубровчанина Меда Пуџића у «Споменицима српским» и Љуба Стојановића у Старим српским повељама и писмима па цитира у цјелости један акт Лазаревом сину кнезу Стефану, од којих је овдје довољан један одломак:

"Славни свјатопочивши господин кнез родитељ ваш, док је у животи бил, имал је с нами велику и искровну љубав и пријатељство, и с нами је по његовој милости вазда добро живел, а ми њега примили, и записали, утврдили и установили по његову слаткому прошенију да је наш славни многопochtени Дубровчанин."

И претходни српски владари Немањићи, моћнији и војно и финансијски, имали су присне односе са Дубровником, али нема података да је неко од њих био почасни "Дубровчанин". Па чак ни цар Душан, који је био радо виђени гост у Дубровнику и чији су величанствени дочеци у Дубровнику забиљежени 1333. и 1350. (када је у повратку кроз Грбаљ нашао свог сестрића Лазара Грбљановића).

Послије овога, намеће се ново питање: По чему толико приснији однос према кнезу Лазару него према претходним српским владарима? Да би се и то лакше разумјело, потребно је имати у виду однос Дубровника према Грбљу и митрополији превлачкој.

Када је кнез Војислав Војновић 1360. г. објавио рат Дубровчанима, ови су се обратили за помоћ Котору који је у том смислу имао неких обавеза. Которанима су Дубровчани били ривали у поморству и трговини, па су нашли су изговор да не помогну Дубровнику, како би се овај у рату исцрпљивао. Тако је дошло и до рата између Дубровника и Котора (који се удружио са кнезом Војиславом).

У том рату митрополит превлачки био на страни Дубровника са својим Михољским збором и Грбљанима који су били под његовим утицајем. Позивом на дубровачки архив М. S. M. mon. Ragus. дон Иво Стјепчевић је записао (99):

"У рату између Котора и Дубровника одређују потоњи 18. октобра 1360. послати митрополити једног племића на договор. Год. 1361. (11. јула) наређују заповједнику галије да не напада на митрополита и његове људе. Исте године 20, октобра, издају наредбу, да се штеде људи митрополита св. Миховила... О којем другом бискупу, односно митрополити св. Миховила, споменутом у горњим исправама, осим оним зетком, нема говора."

Мало даље у истом дјелу (99) Стјепчевић налази за потребно да се још једном, осврне на "изричити налог" заповједнику дубровачког бродовља да поштује уговор са "митрополитом" од 11. 07. 1361.

"јер њега, његове људе и добра хоћемо сматрати као пријатеље, као што смо дужни по уговору склопљеном између њега и нас... Године 1361. наређују Дубровчани поморском капетану да оправи галију на отоку св. Миховила."

Дубровчани ни касније нису заборављали стара пријатељства, па су у више прилика својим бродовима евакуисали угрожене Грбљане од Которана и њихових погрома и избјеглицама давали уточишта на својој територији. Нарочито 1452. г. када је уништен и Превлачки манастир. (105)

5.5 Историја српског народа

Прва **Историја српског народа**, под тим насловом, објављена је у издању Српске књижевне задруге у Београду, у двије књиге. Прва је објављена 1893. а друга 1894. године. Аутори су универзитетски професори два Љубомира, Ковачевић и Јовановић. (58)

Ове двије књиге обрађују старију историју Срба, до почетка XI стољећа, па кнеза Лазара у њима није могло ни бити. Ипак, кад смо већ код ових књига, морамо поменути

један податак важан за историографију Превлачког Светилишта. При крају друге књиге (на стр. 204.) је опис погибије кнеза Драгомира на острву светог Гаврила под Кртолима (до Превлачког Светилишта). О том догађају је било ријечи у првом поглављу ове књиге, али није помињан овај извор.

Ова два аутора Љубомира (58), писали су и друга важна дјела из српске историје, али су вјешто избјегавали да се упуштају у расправе о поријеклу кнеза Лазара. Упркос томе, овдје их нисмо изоставили, јер је велика нова десетотомна **«Историја српског народа»**, надграђена на овој првој историографији, како су и њени аутори у предговору навели.

Друга **«Историја српског народа»** под тим насловом, објављена је у Београду у два издања. Друго "поправљено и попуњено" издање објављено је 1910. г. на 400 страна са Регистром имена и дијаграмима. Још два фототипска издања објавила је Српска православна епархија за Западну Европу, 1982. и 1986. г. као главни историјски приручник за Србе у читавој дијаспори. Аутор је Станоје Стојановић (59).

У овој књизи је аутор на странама 144-166. много пута помиње кнеза Лазара, или само именом. Презиме му уопште не спомиње, ни у једном облику. Не помиње му ни име оца. Прилепац помиње само једном, и то не у тексту него на једној ручно нацртаној скици Лазареве државе (стр. 160). На скици је уцртан кружић који означава насељено мјесто југоисточно од Новог Брда, означено као Прилепац. Ко је скицу цртао, и на основу којих података, није назначено.

Важно је поменути и **«Историју Српског народа»** Владимира Ћоровића. Тако се насловљена у рукопису завршеном 1940. г. а објављена је много касније, 1993. г. под насловом **«Историја Срба»**. (60) То је обимна књига од 800 страна на којој је аутор радио десет година. У њој аутор много пута помиње Лазара на странама 230-750 углавном без презимена, осим на два мјеста, и то узгредно:

Стр. 230. "...кнез Лазар Хребелановић. Отац Лазарев Прибац, био је једно вријеме логотет цара Душана..."

Стр. 239. "Син Припца Хребелановића, дворског логотета..."

Мјесто Лазаревог рођења уопште не помиње, као ни презиме Грбљановић. Аутор не помиње да је игдје у литератури наишао на то презиме, нити даје какво објашњење зашто је одлучио да Лазару припише презиме Хребелановић.

Најновије монументално дјело српске историографије, које је објављено до почетка писања ове књиге о грбљанском поријеклу кнеза Лазара, јесте **«Историја српског народа»** у издању Српске књижевне задруге. (61) Друго издање се појавило 1994. г. у 6 књига (10 томова) на укупно преко 5.200 страна. Писали су је познати стручњаци са највишим научним звањима. На основу тих референци, то је задња ријеч досадашње историјске науке. И не само на основу тих референци него и на основу завршне ријечи Уређивачког одбора у Предговору:

"Српска књижевна задруга организовала је и истраживање у архивама, библиотекама и другим установама, у земљи и иностранству, гдје се чувају извори и документи о српској историји. Тако су прикупљене хиљаде страница архивског материјала. Све што је прошло кроз руке истраживача није могло да се саопшти на страницама ових шест књига, али је створен драгоцјени фонд докумената, који ће послужити у даљим истраживачким радовима и усавршавању **Историје српског народа**."

Према томе, све што је најважније ту се налази па су последице овога бесмислени напори да се нешто промијени. Али што смо добили овим монументалним дјелом у одгонетању загонетке поријекла цара Лазара? Баш ништа! Једна од највеличанственијих личности српске историје, у до сада најопсежнијем историографском дјелу, остала је без помена изворног презимена, уз изведено презиме Хребелановић. И уз само узгредно помињањем наведеног Лазаревог оца и родног мјеста без икаквог објашњења, и то само по један пут и само у I књизи:

Стр. 534. "Касније се на положају логотета среће Прибац (1340), отац кнеза Лазара, затим Хрс или Хрис..."

Стр. 592. "Оскудност извора спречава нас да од почетка пратимо настанак његове области. Исходиште му је био родни Прилепац код Новог Брда..."

Још на неколико мјеста, али само на стр. 592-595 помиње се Лазар, најчешће само именом, рјеђе изведеним презименом Хребелановић, опет без објашњења како је до тог презиме дошло. Никакви Хребелан или Хребелановић се не помиње прије Лазара од кога би Лазар могао примити то презиме. Не помиње се ни град или мјесто које би у основи назива имало Хребел... (дебло, балван). Изворно презиме Грбљановић, или нешто слично, уопште се не помиње. Као да се нигдје у изворима не налази. Невјероватно је колико је мало у I књизи уопште о Лазару речено, иако та књига обухвата период све до Маричке битке 1371. г. када је Лазар имао 42 године.

Више је помињан у II књизи, јер је у њој обухваћен и Косовски бој, али то је све каснији период који нема везе са његовим поријеклом. Ни ту нема помена Грбљановића, ријетко се помиње и као Хребелановић. И у овој књизи се најчешће помиње само као Лазар, или кнез Лазар, осим када му се набрајају и објашњавају титуле:

Стр. 10. "Лазар се назива, интитулацијама и потписима, 'господин всем Србљем', 'кнез Србљем', 'самодржавни господин Србљем', 'самодржац всем Србљем', 'самодржац всејем српскије земаља ... Поред тога, Лазар употребљава и краљевско, владарско име 'Стефан', које је важило као симбол српске круне и немањихке власти: 'Стефан Лазар', 'Стефан кнез Лазар'."

Чудно је да се не помињу Лазареве титуле везане за господарење Приморјем, иако је о томе било ријечи на научном скупу «О кнезу Лазару» (54) са којег су материјали коришћени за ову «Историју српског народа». (61) Тек понешто о Лазаревом владању Приморјем може се наћи индиректно. На примјер, кад су Светогорци 1374. г. ради измирења долазили у Србију:

Стр. 12. "Они одлазе кнезу Лазару, а не Балшићу, иако се седиште српског патријарха налазило у Пећи, тада у области Балшића."

Стр. 16. "Није извесно, али се помишља на то да је Лазар одмах по постигнутом измирењу црква и избору новог патријарха, Јеврема, морао бити и саборно изабран и потврђен за великог кнеза и самодршца Србије, Подунавља и Поморја. О томе сабору нема помена у изворима, мада има елемената који упућују на такву претпоставку."

Стр. 17. "Слободни обласни господари су формално признавали Лазареву врховну власт тек од 1386. што показују неки документи – повеља Ђурђа II за Дубровник из јануара 1386, дубровачке повеље Лазара и Вука из јануара 1387. као и запис на једном рукопису Аматола из те године."

У "всем Србљем" свакако значи и Грбљем и читавим српским поморјем. У II књизи се помиње Прилепац само на једном мјесту (стр. 275.) али не у вези са рођењем кнеза Лазара него као једна од неколико тврђава код Новог Брда. Није познато тачно мјесто те тврђаве, нити је њено постојање археологија потврдила.

Само на једном мјесту у II књизи (стр. 120.) помиње се и Хребелјан, као први "велики" челник Стефана Лазаревића (1405. г.). Али то је послјије, а не прије кнеза Лазара, да би он Лазару могао бити предак. Осим тога у овом случају Хребелјан је име, а не презиме. По њему би тек његови потомци били Хребелјановићи. Уосталом, зар и тај велики челник Лазаревог сина није могао бити Лазарев земљак Грбљан, па да му је име на исти начин извитоперено као Лазару презиме? Познато је да није мали број Бокеља био међу челницима готово свих српских владара, иако то историографија не истиче колико би требало, и колико та чињеница има значаја.

Наредне 4 књиге у 8 томова обрађују догађаје послјије кнеза Лазара, па се у њима не може нешто више о њему ни очекивати. Ту и тамо Лазар се помиње и у тим књигама, али само кад се подсјећањима враћа у прошлост ради упоређивања и повезивања материје. Ту нема освртања на Лазарево рођење, на његове родитеље или на било што везано за његово поријекло.

Чак ако и оставимо по страни Лазарево бокељско поријекло, просто је несхватљиво да ово велико историографско дјело толико мало значаја придаје Српском поморју, исходишту српске духовности и државности. Нарочито је запостављен преднемањићи период у коме је и зачет српски национ. Игнорисани су радови оних аутора који заступају гледишта, и то обилато документују, да се српство ширило од Српског поморја ка унутрашњости. Нико од аутора ове велике Историје није поменуо проф. др Лаза Костића или се позвао на његове књиге. Од стотинак његових књига (да не помињемо и преко двије хиљаде студија и чланака) 70 се односе на Српство, на српску историју и културу и на историјска права Срба. Да ли је могуће да нико од уважених аутора велике Историје није знао за дјела Лаза Костића? Посебно за његове књиге које се у цјелости или дјелимично односе на Српско поморје:

«Образовање и одржавање српске нације» (62),

«Српска историја и српско море» (63),

«О Српском карактеру Боке» (64),

«Још о српском карактеру Боке» (65),

«Бока и Бокељи» (66),

«Католички Срби» (67),

«Дубровачки језик и дубровачка књижевност» (68),

«Насилно присвајање дубровачке културе» (69),

«Насилно преотимање српских писаца» (70),

«Систематско расрбљавање светосавске цркве» (71),

«Из српског верског живота» (72),

«Спорне територије Срба и Хрвата» (73) и тако даље.

Како то да аутори велике Историје српског народа не знају за запретану прошлост Превлачког Светилишта, односно за Царску лавру у Боки (11) и (19), за прве јавне школе на српском народном језику најстарије у српству, за Српску народну гарду у

Котору, за Српско пјевачко друштво "Јединство", за Српску музику, за Српско добротворно друштво "Свети Ђорђе", за српске листове и читаонице и за велики број других српских националних, патриотских, културних, спортских, привредних и других асоцијација, не само у Котору него и широм Боке? И све то за вријеме туђинских владавина. А те асоцијације су одржале српски национални карактер Боке и осталог Српског поморја. О томе су неколико година прије појаве ове велике историографије објављене и књиге. (Осим књига проф. др Лаза Костића, погледати списак раније објављених књига В. К. на крају ове књиге).

Ако ове књиге и нису доспјеле у руке поменутих ауторима, постојало је, и још постоји, довољно сачуваних архивских докумената на основу којих су и писане те књиге. Многи од тих докумената, који нису коришћени за поменуте књиге, још нису ни проучени. Да ли су аутори велика Историје српског народа имали у виду и ове архивске документе, кад истичу огромну количину прикупљене грађе?

Велика Историја српског народа биће још већа ако се, и када се, допуни са запостављеном историјом Српског поморја. Поготово са дјелима Лазара-Лаза Костића, који носи име свога дједа прото-презвитера Лазара. А тај старији Лазар, нека се и то зна, добио је име по цару Лазару Грбљановићу. По свом претку то име није могао добити, јер прије њега у том братству није било овог имена. То име је у Грбљу и Кртолима било нарочито популарно средином XIX стољећа, када је разбуктаван култ цара Лазара у Боки, а старији Лазар је рођен 1867. г. у свештеничкој фамилији.

Историографија Српског поморја заснована је на ономе што је припремано и сервирано у некој другој кухињи, а не православној. Почело је у Барској надбискупији загонетним аутором измишљеним попом Дукљанином (96). Настављено је у Дубровачкој бискупији фратром Мавром Орбинијем (97), да би, посебно за Боку, то надграђивали и дотјеривали бискуп Павао Буторац (101) и (102), дон Иво Стјепчевић (98) и (99) и дон Нико Луковић. (100) Углавном су то загребачка и сплитска издања.

Не би било поштено рећи да они нису дали крупни допринос историографији Боке. Међутим, кроз те радове су наводили воду на свој млин. Обрађивали су теме како им одговара, заобилазили оно што им не одговара.

Најкарактеристичнији је примјер Павла Буторца. Он је врло опширно описао историју Боке од најстаријих времена до Немањића (101), а затим догађаје од 1797 до 1815. (102) и посебно 1848. годину. Српску средњовјековну преднемањићку државу уопште није представио као српску. Немањићку државу, као и велико Српско (Душаново) царство није обрађивао, па се те државе у историографији Боке готово и не помињу, као да никада нису ни постојале. Ако за тај стари период није имао довољно грађе, како је имао за још старији, "од најстаријих времена"? Зашто је заобишао и млетачки период, за којег има обиље грађе? Да је тај период обухватио, морао би дати објашњење ко је савладао земљу славно Превлачко светилиште и потровао калуђере, ко је уништавао и многе друге богомоље, како је дјеловао прозелитизам и још много тога што му је било најлакше заобићи. На такву историографију некритички су се ослањали и многи православни историчари, а то се одразило и на садржај велике «Историје српског народа». (61)

Овдје морамо нешто рећи и о «Историји Срба» Константина Јиречека и Јована Радонића у два тома, јер је свугдје присутна и популарна. (39) Међутим, не би било потребе ни да је уврштавамо у Списак коришћених извора података, јер из ње не можемо ништа користити. У њој нема ништа о поријеклу и мјесту рођења кнеза Лазара, а о презимену и родитељу је на страни 384. другог тома само кратка и узгредна

биљешка: "...отац кнеза Лазара, Прибац Хребелјановић." Уврстили смо је у Списак коришћених извора само због тога да неко не помисли да смо је намјерно заобишли. Поготово због оних који не знају што тамо пише.

Уз такав однос званичне српске науке према значају и историји Српског поморја, није сасвим несхватљиво зашто се не уважавају аргументи о бокелском поријеклу цара Лазара. Онда није ни чудно понашање хрватске "повјеснографије" која упорно и неуморно преко моћних медија свакодневно наглашава хрватски карактер Боке и не одустаје од аспирација на читаво Српско поморје. У томе им, не мало, помаже и црногорска и србијанска историографија.

6

ЦРКВЕНА ЖИТИЈА СВЕТИТЕЉА

Постоји неколико Житија (животописа, биографија, хагиографија) светитеља Српске православне цркве, али је најобухватније животно дјело архимандрита др **Јустина Поповића** у 12 обимних томова. (74)

У овом дјелу оца Јустина обухваћено све важније што је раније писано о православним светитељима, па готово да не би ни било потребно освртати се на Житија писана до 1975. године. Дјело оца Јустина прошло је кроз све фазе стручне рецензије и заслужује да се свака према њему односити са највећим поштовањем. Тешко је приговорити том дјелу, али ваљда није гријех ако је намјера да се исправи неправда?

Наравно, овдје нема приговора читавом дјелу оца Јустина. Нас овом приликом интересује само VI том **«Житије светих за јуни»** и у њему само **«Житије светог Великомученика Лазара, цара Српског»** (стр. 338-365.). По броју страница види се обимност, али из свега тога са нашом темом има везе само нешто из уводних пасуса:

"Када у Српској земљи цароваше цар Стефан Душан (1331-1355. г.) он око себе имађаше многе благороднике и великаше; међу њима беше и знаменити великаш Лазар Прибац Хребелјановић. Прибац беше из града Прилепца крај Новог Брда и имађаше троје деце, две кћери и једног сина – овог блаженог и славног Лазара, чије житије и страдање желимо овдје да изложимо.

Лазар се родио око 1329. године у споменутом граду Прилепцу код Новог брда..."

Уз последњу горњу реченицу, додата је напомена у фусноти:

"Пуно име св. Лазара било је: Стефан Лазар Хребелјановић – по тадашњем краљу Стефану Дечанском и по Лазаревом оцу."

То је све што у овом опширном житију може наћи о поријеклу и родитељима цара Лазара. Отац Јустин ни у фусноти не каже како је дошао до податка да се Лазарев отац звао Прибац Хребелјановић, и до податка да је рођен у Прилепцу код Новог Брда. По, готово идентичном, тексту као у дјелу Илариона Руварца **«О цару Лазару»**, види се да је то Јустин некритички преузео од Руварца. Осим на два мјеста (горе цитирана), нигдје даље до краја опширног текста, отац Јустин више не помиње Лазарево презиме Хребелјановић. Не помиње га ни као Грбљановића, а ред је био бар поменути да га и са тим презименом често помињу у литератури.

О вези цара Лазара са Приморјем отац Јустин пише да побједом над Николом Алтомановићем,

"постаде у Христу Богу благоверни и самодрживи господар Србљем и Приморју – Стефан Велики кнез Лазар, а од свог српског народа прозван Славни цар Лазар."

У чувеном «Прологу охридском» епископа Николаја XI књ. из 1983. г. (40) налазимо исто што је и у нешто новијем (из 1988. г.), дјелу **«Православни Светачник – мјесецослов светих»** у два тома, аутора јеромонаха Хризостома Столића Хиландарца. (75)

У овом Светачнику текстови су кратки, енциклопедијског типа, само што енциклопедијске јединице нису по алфабетском него по календарском реду. За 15. јун (по старом календару) отац Хризостом је уврстио велики број светитеља. Прва три по реду су:

"Свети Великомученик Лазар, кнез Српски",

"Свети пророк Амос" и

"Свети мученици Вит дечак, Модест и Крискентија".

Сва три празника су нам важна, јер су, осим светог цара Лазара, и друга два празника за њега везана. У IX књизи (40) на стр. 324. и 325. епископ Николај пише:

"Кад је Кнез Лазар на вечеру своје славе – а то је свети Амос, на сам Видовдан... на дан светог Амоса, крсне славе честитог кнеза."

Житија која је писао отац Хризостом нешто су краћа и концизнија него у Николајевом «Прологу», па се за њих опредјељујемо да их овдје у цјелини пренесемо. Иначе је потребно да се, у књизи о Лазаревом поријеклу, нађе бар укратко нешто и о његовом животу. Уз то иде и оно што је везано за Лазареву Крсну славу и Видовдан.

6.1 Свети великомученик Лазар, кнез српски.

"Један од великаша српских који су владали Царством српским после цара Душана. По смрти цара Уроша, крунисао га за цара српског патријарх Јефрем. Слао изасланство у Цариград са монахом Исаијом на челу, и с препоруком да се скине анатема са народа српског. Борио се против силе турске у неколико махова. Најзад, сукобио се на Косову пољу 15. јуна 1389. године са турским царом Амуратом, и ту погинуо. Тело му је сахрањено у његовој задужбини Раваници (код Ћуприје). Доцније, пренето је у Раваницу (сремску), а одатле – за време другог светског рата, 1942. године – у Београд, и положено у Саборну цркву у којој и данас – нетљено – почива и пружа утехе и исцељења свима који му се молитвом обраћају."

Овдје је важно скренути пажњу на чињеницу да ни отац Хризостом за светог цара Лазара не помиње мјесто рођења. Да су то утврђени критерији овог «Светачника», који важе и за све остале светитеље, ова примједба не би била умјесна. Међутим, за неупоредиво старије светитеље ту се помињу мјеста рођења, а за највећи број њих помињу се и имена родитеља.

Отац Хризостом за светог цара Лазара не помиње ни име родитеља, ни презиме било у којем облику. Овај аутор је, што се може лако уочити, опрезнији од свог претходника

оца Јустина, иако је од оца Јустина могао преузети недостајуће податке, и да за то има истраживачко покриће. Као што их је и отац Јустин преузео од својих претходника. Да није сумњао у њихову истинитост, отац Хризостом их не би изоставио. Ако је сумњао у истинитост Лазаревог рођења у Прилепцу и да се презивао Хребелановић, могао је уврстити податак да је Лазар рођен у Грбљу и да се по томе презивао Грбљановић. Али није ни то учинио. Можда ни у то није био сигуран, али је вјероватније да није желио оспоравати своје претходнике.

Много је података у житијима светитеља у које је тешко бити сигуран, чак и оних који су веома сумњиви, али се, због недостатка чвршћих доказа ипак прихватају као чињенице.

6.2 Свети пророк Амос

"Рођен у Текију, селу у близини Витлејема. До призивања на пророчко служење, био чувар свиња у богаташа јерусалимских. Пророковао у време јудејског цара Озије, и изобличавао његове жречеве и идолопоклонство, - због чега је претрпео многе недаће и невоље. Син главног жреца Амасије удари га, једном приликом, тако силно штапом по челу – да паде, и после тога и сконча у своме селу, у 8. веку пре Христа."

Овдје је важно подвући да је свети Амос живио 8 вјекова прије Христа и да је био пророк, а то је везано за видовитост.

У претходном тексту већ је било ријечи о светом Амосу као Крсној слави цара Лазара, као и о некадашњем манастиру пророка Амоса, у селу Загори. Ово село је у Доњем Грбљу, у којем је и село Побрђе, по предању родно мјесто цара Лазара. Раније је саопштено оно што је записао Саво Накићеновић у својој Антрополошкој студији «Бока». (15)

Манастир пророка Амоса био је на мјесту, или у непосредној околини, садашње малене цркве Светог Теодора Тирона, који је страдао у Амасији. Пуну деценију прије Накићеновића, о манастиру пророка Амоса свој запис је објавио Младен Црногорчевић. (76)

Ево што је Црногорчевић забиљежио:

"Простор око цркве, заокружен зидом, има мноштво старинских гробница са големим поклопницама и на њима гдјекојим амблемским знаком. Предање казује како је овдје у давно доба опстојао манастир пророка Амоса, тако да су сељани славили некад као крсно име Видовдан, што им је и данас прислужба."

Наставак текста се поклапа са оним што је од Црногорчевића (76) преузео Накићеновић (15), а што је раније цитирано.

Да и овдје поновимо: Свети пророк Амос ријетка је српска слава. Нисмо успјели наћи податак да је то неке Крсно име осим Грбљанима и исељеницима поријеклом из Грбља – Грбљановићима.

6.3 Свети мученици Вит дечак, Модест и Крискентија

"Вит је рођен у Сицилији, у породици славних, али неверничких људи. Модест му је био учитељ, а Крискентија дадиља. У 12. години Вит се крстио и почео подвизавати. Једном је његов отац у његовој соби видео 12 анђела, и одмах ослепео, но син га је молитвом исцелио. Кад га је отац хтео убити, јави му се анђео и преведе га – са Модестом и Крескентијом – у Луканију, на обали реке Силар. На позив цара Диоклецијана оде у Рим и изагна злог духа из сина императорова, зашто га цар не – награди него – напротив, љуто намучи, јер се Вит не хтједе поклонити идолима. Ипак, свих тих мука избави га Господ, и својом невидљивом руком – поново пренесе у Луканију, у којој му се и Вит, и Модест, и Крискентија, ускоро и представише. – Мошти Св. Вита налазе се у Прагу."

У несигурне податка свакако спада и читава хагиографија о светом Виту. Преузета је из римског Martirologija. по њој, животопис светог Вита настао је у Луканији као «Passio S. Viti», пуна три стољећа након свечеве мученичке смрти. Ево како свој рад о светом Виту, почиње Јосип Антолић, аутор животописа римокатоличких светаца «С духовним великанима» (78):

"I sveti Vid spada među one svece koje puk veoma štuje, ali i one o kojima malo povjesno zajamčeno znamo. Doduše i oko njega se ovila legenda, no kojoj povjesničari ne daju nikakvu povijesnu vrijednost. Za njegovu povijesnu opstojnost najsigurnije je jamstvo štovanje što se oko njegova lika rano razvilo. Kako svi životopisi spominju legendu što se uz njegov život i mučeništvo razvila, nevjest ću je i ja."

Слиједи легенда слична цитираном животопису светог Вита, уз објашњење да се "његово штовање проширило и у источну Цркву".

У ствари, преузета је само легенда и у житија светих уврштена као животопис, свеца који је надомјестио у исти дан слављеног много старијег источног Вишњег Вида.

Оправдано је посумњати да су му Латини измислили у свом крају мјесто рођења, у данашњој Mazara del Vallo, на југозападној обали Сицилије. Одатле је, због своје вјере, наводно када је имао свега 7 година, пребјегао у Луканију у Доњој Италији. Вријеме рођења, му није прецизно одређено. Једино кажу да је то било у доба цара Диоклецијана, а то је прва половина IV стољећа. Име оца му је Хилас, дадиље Кресценција и учитеља Модест.

Чудно је како су се подесила значења имена:

"Хилас" значи подмуклост, неправду.

"Кресценција" означава физички одгој (крештити значи расти).

"Модеста" означава духовни одгој (разборитост, примјереност, чедност, скромност).

Чак и "Луканија" има симболичко значење: свјетлост (lucе), светиљка (лукијерна – по бокељски), просвјетљење.

Латински израз "vidi" везан је за вид, али израз "vita" мијења смисао јер значи живот, а не вид. Према томе, прикладнији је назив свети Вид него свети Вито.

Увидјевши да римокатолике српског поријекла тешко могу одвојити од старосрпског култа Свевишњег и Свевидећег светог Вида, нашли су безболно рјешење. На ту стару и велику српску светковину увели су светог Вита да би испало како вјерници не славе

старосрпског светог Вида него свог светог Вита. То није једини случај оваквих намјештаљки.

У ревији «Вера» (49), под насловом «Славе и празници у јуну», за Видовдан, поред осталог стоји и ово:

"Српска православна црква на овај дан чини спомен пророку Амосу и светом кнезу Лазару, а нигдје се не спомиње Вид, Видоје или Витус по којем би 28. јун могао бити називан. Постоје, међутим, сазнања да су у предхришћанско време сви словенски народи славили божанство Вид – свевидећег бога у чијој моћи је обелодањење свих ствари. **Српска православна црква је тек 1892. године у свој календар увела и овај празник.**

У католичкој цркви то је дан Светог Витуса, па постоји претпоставка да се овај светац задржао и у нашем народу.

Предање каже да је на Кнежевој вечери, баш уочи Косовског боја, Милош Обилић рекао кнезу Лазару: „**Сутра је Видовдан, видеће се ко је вера а ко је невера.**”

По народном предању, такође, кнез Лазар је славио пророка Амоса...”

О «Србљаку»

«Србљак» (79) спада и у национална, али још више у црквена православна дјела. Углавном садржи стихире и тропаре. Оригинал «Србљака» је из 1892. а обновљено издање је из 1970. године. У II тому су:

«Стихире и тропар светом кнезу Лазару» (стр. 129-137.),

«Стихире светом кнезу Лазару» (стр. 137-143.) и

«Служба светом кнезу Лазару» (стр. 143-201.).

Сва три дјела су од непознатих аутора. Као што се види, на преко 70 страна (129-201) су стихире, тропари и службе светом кнезу Лазару. На готово свакој страни се по неколико пута помиње име Лазарево. Укупно око 200 пута. Иако име најчешће не стоји без неког атрибута (кнез, херој, витез, мученик, светац, богоугодник и тд.), нити на једном мјесту нема презимена, нема помена ни о Лазаревим родитељима или мјесту рођења.

Осим стихира, тропара у служби светом кнезу Лазару, у допунском тому «Србљака» налазе се стручне студије на исту тему:

1. Десанка Милошевић, «Срби светитељи у старом сликарству», «Свети кнез Лазар». (Стр. 205-209.)

Ту су описана, приказана и оцијењена многа ликовна умјетничка дјела са ликом светог кнеза Лазара: фреске, иконе, слике. Нема оне чувене са иконостаса храма Свете Тројице на Превлачком Светилишту, која је на корицама ове књиге. Нема ни других икона светог кнеза Лазара које се налазе у храмовима и манастирима Боке (са Паштровићима). Уз остало, и оне указују на култ светог цара Лазара у Боки.

2. Ђорђе Трифуновић, «Биљешке о дјелима у Србљаку» и у томе посебно по дјелима: Непознати писац, «Стихире и тропар светом кнезу Лазару». (Стр. 300-301.)

Непознати писац, «Стихире светом кнезу Лазару». (Стр. 302.)

Непознати Раваничанин, «Служба светом кнезу Лазару». (Стр. 303-306.)

Кипријан Рачанин, «Стихира светом кнезу Лазару». (Стр. 355-356.)

Дакле, укупно на преко 50 страна (300-355) и у овим студијама са непрекидним помињањем Лазар са разним атрибутима, али без иједног помена презимена, родитеља или мјеста рођења.

Осим овога, Ђорђе Трифуновић је написао и књигу «Српски средњовјековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју». (80)

Књига садржи преко 540 страна, а раније је доживљавала бројне преписе. И ту се углавном описују и истичу Лазареве врлине: јунак, херој, витез, мученик, задужбинар, заштитник монаштва итд. Лазарево загонетно поријекло је сваки избјегавао и помињати. Нарочито у црквеним круговима, јер то Цркву много не интересује.

Када је ријеч о похвалама кнезу Лазару, морамо још једном поменути монахињу Јефимију, јер се њено дјело убраја у најбоља књижевна дјела оног времена. В. Ђоровић (60) је записао:

Стр. 260. "Ни један наш владар није добио толико похвалних слова, и толико топлих, као Лазар. Прва жена списатељ у нашој књижевности монахиња Јефимија, жена деспота Угљеше, извезла му је на свиленом покрову за његово тело дубоко проосећану молитву и признање за учињену жртву."

Деспотица Јефимија је била кћер ћесара Војихне, господара Дrame, града и области у сјеверној Грчкој. Послије погибије свога мужа у боју на Марици, живјела је на двору кнегиње Милице. Послије Косовског боја се закалуђерила. Покров је извезла 1402. године. О Лазаревом поријеклу се ни ту ништа не говори.

Цар Лазар и данас надахњује да му се пишу стихови. Ради илустрације предочавамо двије новије пјесме "Лазаревих земљака" (ако се већ тако може рећи након свих овдје пружених аргумената). Пјесме су дуже, али их за ову прилику дајемо у краћем облику.

6.5 Духовно озрачје

ЛИТУРГИЈА У ГРАЧАНИЦИ

Косовски јунаци честитог кнеза
слушали су службу усред Грачанице.
На беломе платну девојачког веза
оставише завет, сузе покајнице.

Са светим Лазаром себри и властела,
деца у наручју кнегиње Милице.
Литургију служи патријарх из Ждрела,
свети отац Јефрем, понос испоснице.

Јавља се и данас испред Самодреже
Косовка девојка, крвавога чела;
Штаке и колевке уздасима веже,
уплакана испод монашкога вела.

Векови прођоше. Химна мученика
чује се и данас ко у оно доба.
Само правда плете венце победника.
Она је знамење сваког нашег гроба.

Грчаница бдије у Распећу блиста,
молитвом окупља свако покољење.
Подвизима вере очекује Христа,
у жртви љубави – опште Васкрсење.

О. Васо ИВОШЕВИЋ из Кртола
Пјесма из млађих дана, објављена 1989. г. (31)

КРАТКА ОДА ЦАРУ ГРБЉАНИНУ

Ово сунце изнад Грбља,
што чаробну свјетлост ствара,
обасјава славно мјесто,
постојбину цар Лазара.

Славно мјесто, славни људи,
што су српство величали,
својом крвљу, животима,
жртве су за српство дали.

Поносити цар Лазаре
никад ниси поклекнуо,
својом вјером и храброшћу
из мртвих си васкрснуо.

Ти си славу подигао
и свог родног завичаја.
Грбљани ће Те памтити,
томе неће бити краја.

Сви Бокелји православни,
поносни су на свог цара,
великога мученика,
светитеља и владара.

И сав онај српски народ

што се Теби увијек моли,
што Ти име сад велича
да се оно вјечно воли.

Сања МРШУЉА из Грбља

Писала 1996. г. док је била средњошколка

7

ВИДОВДАН У БОКИ

Старе вјере морамо цијенити и проучавати иако су превазиђене новијим учењима, јер су оне основа свих каснијих цивилизација. Њих је засновао дух, који је и прије Христа био Божји дар. Старосрпски видовдански дух је претеча хришћанског и у основи му не противуријечи. Обзиром да је источни и српски, разумљиво је зашто га Запад одбацује, а замјену му убацује. Бар Срби морају задржати сјећање на најстарије слојеве културе Приморских Срба.

Иако је и православна Црква прихватила и уврстила у свој календар (са много закашњења) на старосрпски Видовдан, Лукинијанског или Сицилијанског светог Вита, Бокељи се нису лако одрицали свог старијег светог Вида. То им је од давнина била врхунска светиња: Вишњи, Свевишњи, Сведидећи, Свемогући - претеча појма Бога оца, Творца прије прихватања хришћанства. (81)

Стари свети Вид је везан за провиђења, пророчанства, проницљивост, видовитост, али и за обични очњи вид, видило. Кроз то и симболично за свјетлост (као доброту) против мрака (као зла). Отуд и славље баш онда када је најдужи дан и најкраћа ноћ. Да би се ноћ и тама још више скратила, чак толико да би се без мрака саставио дан са даном, настао је обичај видовданских кресова, или "светог огња". Ритуално су га палили у сутон, испред кућа и храмова, на зборним мјестима и на врховима брда. Илуминације су трајале све до цика зоре, до којег у краткој ноћи није требало дуго чекати. Обичај се ширио на паљење ђурђевданских, илинданских и петровданских кресова, али су се они гасили до поноћи.

Сви ти кресови су имали (и имају још гдје се одржавају) своју симболику:

Ђурђевдански кресови су симболи логорских ватри устаника (уз Ђурђев данак - хајдучки устанак). Илиндански кресови су симболи муња (уз Илију Громовника). Петровдански кресови су симболи стварање ватре кресилом, кременом (ријеч "петар" значи камен). Једино видовдански кресови нису везани само за физичке ватрене појаве (искра, пламен, гром) него и за духовне (видовитост и просвјетљење).

Уз кресове су ишли и други обичаји: молитве, првенствено за вид и просвјетљење. Задржани су и неки пагански обичаји: прескакање пламена, гатање по облику жара и пламена, и прорицање каква ће година бити. Уосталом, тога дана је и славље једног пророка, у Боки много штованог Амоса.

За пророке, видовњаке, визионаре, врачаре, каже се да имају "Видов дар", или да "виде" оно што други не могу видјети, или да имају "треће око", а очи су чуло вида. Наводно, неки од њих су способни да у посебном духовном стању виде и Видову епифанију, тачно када је сунце у зениту 15. јуна по старом календару. То је необична визуелна појава, или приказа lika светог Вида. Колико заиста виде они који имају "Видов дар", и

да ли уопште виде оно што не може сваки видјети, колико су ти видовњаци и разни пророци "прави" или лажни, ствар је других тема и расправа, али ипак на неки начин везаних за стари култ светог Вида.

Натко Нодило, у свом обимном дјелу (преко 700 страна) «Стара вјера Срба и Хрвата» (81) највише простора је посветио слављењу свевишњег Вида. При том је у више наврата помињао Боку. Није пропустио да помене и биљку која се зове "видовчица". Један обичај још није заборављен, иако је занемарен:

"На Видовдан, ђевојке које су стасале за удају, брале су видовчицу, у воду је квасиле и са њом момке стасале за женидбу попрскавале. Не све него само оне који им се свиђају. Тако су им стављали до знања своја осјећање."

На дан Вишњег почињала је и берба вишања, љековитог воћа посебно препоручиваног за побољшање очњег вида и за освјежење ума (против "фјаке" - поспаности). Ако Видовдан осване под росом, то је био "сигуран" предзнак за срећно и берићетно љето, за богате јесење жетве и свадбе. Будуће удаваче су се умивале у видовданској роси, при чему је било нарочито важно да добро исперу очи. То је била "гаранција" да неће слијепо улетјети било коме у наручје (у преносном смислу у брак).

Видовдански култ је одраз вјечите борбе свјетлости и таме, добра и зла. Славље видовданског најдужег дана и најкраће ноћи одражава жељу за што дужом свјетлошћу и што краћом тамом, за што више озарености (среће и слободе) и што мање таме (несреће и ропства). То се може пренијети и на небеску, рајску, вјечиту свјетлост и срећу, у односу на земаљску несрећу. Зато су Срби поистовјетили своју судбину са Христовим страдањем и васкрсењем, црпећи из тога вјеру у своје спасење.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ ШТО СЕ ДЕСИЛО НА ВИДОВДАН, МОЖДА ЈЕ УТИЦАЛО ДА ЦАР ЛАЗАР ПОСТАНЕ СИМВОЛ ОТПОРА МРАКУ И МРАЧЊАШТВУ И ТЕЖЊЕ СЛОБОДИ И СВЈЕТЛОШЋУ? ДА СЕ КОСОВСКА ТРАГЕДИЈА НИЈЕ ДОГОДИЛА УПРАВО НА ВИДОВДАН, КО ЗНА ДА ЛИ БИ ДОШЛО ДО ИЗЛИВА ТОЛИКЕ СНАГЕ НАРОДНОГ ДУХА, ПРЕТОЧЕНОГ И У КОСОВСКИ ЦИКЛУС НАРОДНИХ ПЈЕСАМА И У СВЕ ДРУГО ШТО ДУХОВНО ВЕЖЕ СРБЕ, НАРОЧИТО ПРИМОРСКЕ, СА ВИДОВДАНОМ?

У IX књизи «Сабраних дјела» епископа Николаја (40) су и видовдански говори. У једном од њих (стр. 327.) он каже:

"Видовдан је највећа слава српског народа. Он је дан а не ноћ, и то баш – **Дан!** Он нас опомиње на победу и на васкрсење. Семе царства небеснога, посијано светим Савом, никло је бујно и порасло велико. Богати плодови тога семена узабрани су на Косову пољу. То није једина Христова и Савина жетва у нашој прошлости, али је пресјајна и јединствена свога рода."

Од старосрпског Видовдана, разликује се Видовдан као велики српски национални празник. Он се тако свечано почео славити тек у првој половини XIX в. кад и Савиндан, у доба издашне националне еуфорије, и то најприје у областима под управом Аустрије и Угарске. То је био одраз буђења националне свијести поробљених Срба и жеље за васкрснућем слободе, уз сјећање на жртву цара Лазара и осталих Косовских мученика. Празник није назван ни Косовски ни Лазаревски него Видовдански, као трик (да се "Власи не досјете"). Чак ни Видовдански, када је то било опасно, него је званично слављен пророк Амос, или католички Вито. Слично је са прославом Светог Стефана Дечанског чији празник називају Мратиндан, а таквих случајева има највише у Војводини. Изгледа да је такав случај и са Светим Харитоном (Лесендровдан или Св. Александар). Њега славе у Луштици и у дијелу Грбља ближем Превлаци - подручја некадашњег Михољског збора.

7.1 Како су уведене Видовданске светковине на Превлаци

Видовданске феште у Боки су одраз снажног култа цара Лазара у овим крајевима, јер су више везане за њега него за култ светог Вида. Из чега је проистекао тако снажан култ, само ће се казати читаоцима ове књиге. Не случајно, највеличанственије феште су биле у Грбљу и око Грбља: на Превлаци и у Паштровићима.

Како су уведене феште на Превлаци, објашњено је уочи феште 1995. г. и у склопу припрема за фешту. Тада је у ревији «Бока» (84) објављен опширан прилог, са циљем да се млађим генерацијама Бокела пружи информације о овим фештама. Уз мање прераде и отклањање штампарских и других грешака, неки одломци заслужују да се и овдје нађу.

* * *

Све до II свјетског рата на Превлаци код Тивта одржаване су величанствене свебокељске "Видовданске феште" – како би рекли Бокелџи. Има још живих људи који добро памте (јер им се снажно урезало у памћење) како су сјајно изгледале те светковине између два свјетска рата, уз масовна учешћа и православних и католика. Међутим, мало је оних који знају када, како и уз које проблеме су уведене ове светковине. Расположиве податке о томе не смијемо испустити да потпуно потону у дубине заборава.

Масовније светковине биле су на Тројичин дан и на дан Сабора Архангела Михаила.

Тројичин дан је знатно мање посјећиван на Превлаци од 1859. г. када су се Грбљани вратили окупљању око своје тада обновљене цркве Свете Тројице на Пелинову. Још мање је посјећиван од 1860. г. када су православни Которани увели велике Тројичинске феште Српске народне гарде, за чијег покровитеља је прихваћена Света Тројица. Осим тога, Тројичин дан је промјењивог датума, па некад дође и када су неповољне временске прилике за масовне светковине.

Сабор Архангела Михаила је готово увијек по тмурном времену крајем новембра, када су дани кишни и кратки, често са узбурканим морем, а до Превлаке се тада могло доћи само баркама.

Све то још нису биле велике превлачке феште. За највеличанственије светковине требало је одабрати и повољну атмосферу, како духовну тако и временску.

До 1897. г. парог врановићки (Доњи Грбаль) био је поп Марко Костић, парох Ђурашевићки прота Лука Старчевић и парох радовићки прота Лазар Костић. Он је те године умро, а Радовићку парохију је добио његов син поп Марко. Идуће 1898. г. је умро и прота Лука Старчевић, па је и његову парохију (којој је припадала и Превлака) добио поп Марко. Док је службовао у Врановићкој парохији, којој је припадало и Побрђе, поп Марко је био више него ма ко други опсједнут Побрђем, као родним мјестом цара Лазара. Извлачио је од сваког старца детаље колективног сјећања из давнина. Имао је прилике чути и прекоре што се његов предак поп Филип противио градњи цркве Светог цара Лазара на Превлаци. Могао је сатима сједити на рушевинама званим "Лазарева кућишта у Пешкере" и удубљен у размишљања тражити одговоре на загонетке које су га тишtile. Ту су му навирале и инспирације – како је сам објашњавао.

Чим је примио Ђурашевићку парохију, пожurio је да изврши обимне припреме за организовање велике Видовданске феште на Превлаци. Као пароху Ђурашевићком та дужност му је и припадала. Није смио пропустити 1899. г. јер је то била јубиларна 570-та годишњица од рођења и 510-та годишњица од мученичке смрти цара Лазара и великог броја српских племића и војника. Уз одобрење Епархије Бококоторско-Дубровачке и уз нарочиту подршку протопрезвитера Гаврила Руцовића, на Превлаци је крајем маја 1899. одржано савјетовање свештенства из околине Превлаке како да се припреми јубиларна фешта. Осим иницијатора и домаћина попа Марка Костића, учествовали су свештеници: Јован Бућин, Јован Радановић, Јован Микијељ, Филип Микијељ, Никола Тичић, Никола Бринић, Крсто Ђукић, Филип Тројановић и Саво Барбић. Записник није пронађен у рукописној заоставштини попа Марка, али други подаци говоре да је на њега пао главни терет организације прославе.

Уз помоћ народа и школске дјецe Доњег Грбља и Кртола, за неколико дана рада, запуштена Превлака је очишћена и уређена. Уз помоћ трговаца из Тивта и Котора, културно просвјетних друштава и црквених одбора читаве Боке, припремљена је незаборавна вјерска, али и патриотска и културно-просвјетна цјелодневна фешта какву Бока до тада није запамтила. Недостатак је био што нису присуствовали епископ и чланови Консисторија Бококоторско-Дубровачке епархије. То би прославу подигло на виши и званичнији ниво. Можда је разлог зебња како ће реаговати аустроугарске власти?

Фешта је протекла у најбољем реду, па је наредна прослава 1900. г. била још свечанија. Учествовали су и неки чланови Консисторија, највишег црквеног органа Епархије. Редовни члан Консисторија, извјеститељ епископски протосинђел Кирил Митровић, професор Богословије (касније потоњи епископ Бококоторско-Дубровачки) одржао је свечану бесједу великој маси окупљеног народа о значају Превлачког светилишта и везаности за њега Светог Саве и цара Лазара. Иако је било замишљено да ове свечаности буду у оквиру Михољског збора и Грбља, већ те године је дошла маса народа и из Будве, Котора, Кавча, Рисна и Херцег-Новог. Прочуло се како је био претходне године, па су хтјели да то и лично доживе.

Од тада, сваке године на дан страдања цара Лазара одржаван је помен косовским, превлачким и свим осталим српским мученицима и жртвама палим за своју вјеру и слободу, укључујући и Видовдан 1914. г. када свечаност није весело кончана. Тога дана увече, када је весеље достигало врхунац, догалопирала је жандармерија на коњима са исуканим сабљама. Сјекли су славолуке и све украсе, рушили настрешинице и наредила општи разлаз без поговора. Нико није знао што то одједном значи. Тек сутрадан је народ сазнао за сарајевски атентат на аустријског престолонаследника. (О томе ће још бити неких свједочења.)

7.2 Ко је аутор иконе светог цара Лазара

Икона светог цара Лазара на Превлаци заслужује да се на њу скрене пажња, па и да цар Лазар није рођен у близини Превлаке.

Причи о икони претходи прича о жељи да се на Превлаци подигне црква светом цару Лазару. Такве жеље су настављене и касније, што се види из листа «Бока» бр. 23. из

1908. г. у коме стоји:

"Ту ћемо на Превлачким развалинама повести братски разговор, како би се то за све нас свето мјесто дало опет у неколико подићи, а то кад би из рушевина велељепног храма, посвећеног успомени св. Архангела Михаила, поникла, ако и чедна, црква **Лазарица**, гдје би се за сва времена окупљала Бокешка Србадија...

Још 1830. г. када се добротворка Екатерина Властелиновић колебала којем светитељу да посвети своју задужбину на Превлаци, развиле су се жучне расправе о томе. Кртољани су хтјели да то буде црква Светог Саве, оснивача прве епископије СПЦ на Превлаци. Грбљани су предлагали да то буде црква Светог цара Лазара Грбљановића. Грбља има велики број цркава, али претходне турске и млетачке власти нису дозвољавале подизање спомен-цркве српским мученицима. Знано се да ни Аустрија не би одушевљено дочекала такву идеју, али су Грбљани сматрали да је Превлачко светилиште такво мјесто да нико неће правити сметње. Запријетила је опасност да због овога дође до сукоба између Кртољана и Грбљана.

Превлака је припадала Кртољској општини и парохији, али се без Грбљана тамо није могло ништа урадити. Доњогрбљани су емотивно били везани за Превлаку, а дио Доњег Грбља је више вјекова припадао Превлачкој метохији. Тадашњи парох Превлачки је био поп Филип Костић. Раније је он био десна рука владике Петра Првог у Боки. Био је најмлађи потписник бокелских главара на вјерност црногорском владици, и најмлађи члан Централне комисије за уједињење Црне Горе и Боке. Код аустријских власти био је у немилости. Био је блиски пријатељ и савјетник грофици Катерини. Без договора са њим у његовој парохији она није ни могла, нити је жељела, градити цркву. Он је сматрао да би црква Светог цара Лазара могла бити схваћена као провокација и да би аустријске власти правиле непремостиве тешкоће. Као парох, он би био најодговорнији, па би нашли начина да га уклоне. Такав исход није жељела ни грофица Екатерина, која се била потпуно ослонила на предузимљивог попа Филипа. Она је била беспомоћна удовица, тада у 54-тој години, упућена у финансијске али не у црквене и грађевинске послове. Без 8 година млађег попа Филипа, мало би могла сама урадити.

Поп Филип је нашао такво рјешење да Катеринина задужбина буде црква Свете Тројице, за коју власт не би имала никаквог разлога да омета градњу. Тиме је на неки начин и подилазио Грбљанима. Њихова Саборна црква Свете Тројице у Пелинову, симбол отпора исламској најезди, у то вријеме је била мала, стара и трошна (убрзо је срушена, а нова већа је саграђена 1859. г.). Црква Свете Тројице на истоименом превоју (почетак полуострва Врмца) између Грбља и Котора, такође је била у рушевинама.

Са Грбљанима је постигнут компромис тако да се гради црква Свете Тројице, али под условом да се на олтарском иконостасу постави икона цара Лазара. Упорни Кртољани су захтјевали да мјесто на олтарском иконостасу добије икона и другог великана српске историје и духовности, Светог Саве. Узалуд је поп Филип тумачио да горњи ред икона на иконостасу мора припасти библијским догађајима и светитељима, а не личностима из националне историје ма колике имали заслуге. Морало је остати како су Грбљани и Кртољани захтијевали. Да власт то не би схватила као провокацију, договорено је да се одлука чува у тајности и да се те иконе поставе на иконостас тек на дан освећења готове цркве. У гужви велике свечаности детаљи би могли остати незапажени, а иконама цара Лазара и Светог Саве на том мјесту, олтар би био посвећен и њима. То значи и црква. Не зна се како се тада читава ствар завршила, јер је стари иконостас страдао у рушевинама 12. 12. 1882. због удара грома, али распоред икона на новом

иконостасу из прве половине XX в. свједочи о поштовању првобитног договора.

Темеље цркве Свете Тројице на Превлаци освештао је 1832. г. епископ Јосип Рајачић (касније српски патријарх). Чудно је да и завршену цркву, годину дана касније, није освештао епископ?

Освећење завршене цркве обавио је которски парох, протопрезвитер Јоко Поповић, уз асистенцију рисанског пароха попа Вука Поповића (познатог сарадника Вука Караџића) и мјесног пароха попа Филипа Костића. Можда се одсуство епископа може довести у везу са неуобичајеним иконостасом, због начина како је до њега дошло?

Штета је што, осим стручњака за умјетност (сликара, историчара умјетности и ликовних критичара) мало ко од посјетилаца цркава обраћа већу пажњу на иконе црквених иконостаса у било којој цркви. Тако многа вриједна дјела остају незапажена. А када је ријеч о цркви на Превлаци, питање је да ли је неко и од стручњака запазио икону цара Лазара. Тек послје објављивања првог издања ове књиге, људи су почели загледати иконостас и распитивати се о икони и њеном аутору. Али ни то нису били стручњаци.

Ово поглавље има задатак да заинтересује стручњаке који могу препознати чије је то дјело, и процијенити умјетничку вредност, јер они који нису стручњаци за умјетност дају различите оцјене: лијепа слика али националистичко-политички обојена, или значајно умјетничко дјело али без иконографског надахнућа, или најљепша икона цара Лазара, коју су видјели ти људи, све до ремек-дјела. Једино је нико није прогласио чудотворном иконом, каквих је некада било на Превлаци (помињу се чудотворне иконе свете Ане и Богородичина). Дакле, од умјерених примједаба до претјеривања, а овдје би била најкориснија објективна и стручна оцјена.

Икона није репродукција него оригинал, рађена у сликарској техници уље на платну, садашњих димензија: ширине 38 и висина 57 цм. Кажемо "садашњих" јер се по подвијености око оквира види да је била нешто шири, можда 40 x 60 цм.

Још није поуздано утврђено ко је аутор. Не зна се да ли је то она икона која је постављена 1833. г. када је црква освештана, или је израђена нова послје разарања ударом грома? Нема потписа аутора, ни записа у литератури, осим текста попа Стефана Костића у «Шематизму Бококоторско-Дубровачке епархије» (1884. г.) по коме је црква "осим олтара, скоро сасвим порушена" 1882. г. од нечувено јаког удара грома. Да се оно "осим олтара" односи на грађевински дио апсиде али не и на иконостас, види се из истог записа у којем стоји да је израда новог иконостаса уговорена са сликаром "Аспиоти из Крфа". Ријеч је о чувеном иконописцу Николи Аспиоти, који је радио многе иконостасе и иконе по Боки. Из записа није јасно да ли је са Аспиотијем уговорена само израда иконостаса или и икона на њему? Црква је громом разорена али не и запаљена, па је могла бити сачувана стара икона цара Лазара и поново постављена на нови иконостас. Или је Аспиоти могао видјети кога је икона представљала па направити нову, љепшу и умјетнички вреднију.

Нема података да је уговор реализован, односно да је Аспиоти радио и иконе, а не само иконостас. Обзиром да је више људи примјетило "рукописну" разлика између иконе цара Лазара и других икона на том иконостасу, поставља се питање није ли икону Цара Лазара неко други сликао?

Ако се упореди слика на корицама и на првој страници ове књиге, уочиће се сличност, нарочито у ставу (стојећем) у дужини одежде, у оружју, у обући са гамашама, завјеси у позадини... Та друга слика је дјело врхунског српског сликара Уроша Предића. Истина,

нема записаних података да је он посјећивао Превлаку, али и многи други су је посјећивали, а да то није записано.

Урош Предић, син свештеника, у то вријеме (до краја 1885. г.) налазио се у Бечу, а Бока је припадала бечкој круни. Познато је да су Срби из Беча радо љетовали у Српском приморју, а ствараоци се сигурно ту нису само одмарали. Нарочито ликовни умјетници. Ако ту и нису стварали, инспирација им није недостајало. Посебно су имали што видјети иконописци, а Урош Предић је, поред осталог, насликао преко хиљаду икона. С посебном љубављу је сликао цара Лазара и чувену «Косовку девојку». Тадашњи парох кртољски (и превлачки) прота Лазар Костић, имао је пријатељске везе са многим истакнутим Србима у Бечу, захваљујући којима ће му касније син Крсто студирати у Бечу. Могао је тада доћи у везу са Предићем, али и од 1886. г. када је Предић прешао у Србију, јер се не зна када је икона цара Лазара уграђена на иконостас. На њему ни до данас нису попуњена сва мјеста предвиђена за иконе. Да ли је Урош Предић аутор и превлачке иконе цара Лазара?

7. 3. Видовдан у Боки 1900. године

Из листа *Дубровник* бр. 27. од 8. јула 1900. у цјелини:

"**Котор**, јула мјесеца

Превлака, убави оточић између Кртола и Тивта у Боки, ове године на Видовдан окитио се дивним цвијећем, сакупљеним по разним перивојима питоме Боке; окитио се красном Србадијом, што није откако му је Млечић разрушио топовима великољепни манастир Михољски и потровао 71-ног калуђера, као што прича Љубиша. О тој разореној светињи српској још из доба Немањића написао је прекрасно дјело Старинар, а ваљани млади српски књижевник Младен Црногорчевић, учитељ грађанске школе у Шибенику.

Данас на рушевинама тог великог манастира налази се малена црквица. Ту је на Видовдан поврвио народ из Боке да се Богу помоли и да ода достојну пошту у помен падшим јунацима на Косову пољу. Народ допловио парабродичима – ту су до 100 Которана са својом музиком; ту до 100 Новљана; Ту Ришњани, Морињани, Луштитани, Кртољани – ту народа преко хиљаде. Гледаш тај дивни народ, па ти око сијева, а срце игра у грудима – чисто би раширио руке, па га махом загрлио, изљубио – све само Србин и Српкиња.

Кртољани дочекали своју браћу братски. Грме прангије, све се разлијеже, а барјаци се вију. Звук звона опомиње те, да почиње св. Литургија. Сав се народ моли, а служе и одговарају св Литургији до десет свештеника. По Литургији парастос погинулим борцима на Косову за часни крст и слободу златну.

Не можемо а да не поменемо дивно слово које је одржао протосинђел Кирил Митровић. Он је говорио одушевљено, разговјетно, заносно, па помиње Превлаку и њен манастир, отроване калуђере, а тебе хвата јежа, па ти сузе низ лице саме врцају; **помиње ти Лазара, Милоша; помиње ти тужно Косово поље**, а ти се сав у ухо претворио, па ни да дахнеш, а све ти се коса подиже, а мрави те подиђу. Е благо народу кад има онако ваљане своје духовнике. Жив нам био, Боже дај, и дуго нас његова мудра ријеч заносила!

Пошто се сити начусмо красног слова, е да нам малко лед са срца спане, **да нас косовска жалост иоле мине**: Српска музика удесила по српски. "**Иза плача велесије појеш; иза туге бистрија ти душа**" – рече Његош. Умилна свирка ублажи нам узбуркана чувства, па дође вријеме и да се јела латимо!

Изредали се столови, а посиједао народ за готове софре. Све се начичкало, ко бисер у ђердану.

Настане тајац, а клопоћу кашике, вилице, ножеви и тањира. Звече чаше, а ори се Србинова пјесма у свук српске музике, а ма брате, ко у рају међу херувимима.

Починак је. Народ се раскомио, па у хлад се смјестио и слуша српског гуслара гдје о Косову поје. Пошто захладило: вечерња па литија, којој је судјеловао сав народ. Иза литије развела се кола: валовито, плаховито, све се таласало, а лупка нога сама уз свирку музике.

Наш омиљени заступник и ватрени поборник др Владимир Тројановић бесједио је, а народ га окупио, па га чујеш, ал га не можеш виђети од стиске народа. Говорио је ватрено, одушевљено, српски, а народ, да ублажи узбуркана чувства, дигао на бијеле руке Тројановића, па га у вис носи кличући му.

Смркло се, дошло вријеме растанку. Свак врви своме пара-бродичу, а непрестано чујеш: **"Збогом!" "Здраво се и весело опет виђели!"** А музика свира.

Свечаност је била дивна преко сваког очекивања, и све остало уредно и лијепо, те служи на част браћи Кртољанима.

Мило нам је било виђети међу нама г. д-ра Маховеца, полицијског комесара. Сигурно ће се бити на своје очи увјерио да Срби озбиљно, мирно и достојанствено славе своју славу, а без вике, свађе и галаме. Биће се освједочио да Срби нијесу онакови као што их сликају браћа Хрвати у «Informations Bureau».

Евала врлим покретачима! Боже, унапријед и боље!

Илђ."

(Кратица умјесто потписа)

7.4 Ужасни Видовдан 1914.

Немањића задужбина св. Арх. Михаила основана од Стевана Првовјенчаног, коју је касније Св. Сава учинио сједиштем Зетске архиепископије, од 1346. митрополијом, а која се налази на Превлаци између Тивта и Кртола, требало је да по давнашњој жељи Кртољана буде обновљена и да код ње буде направљено пристаниште на Видовдан 1914. г. Године 1914. начелник општине Јоко Дубравчевић и поп Марко Костић требали су да нагледају радове.

О Видову-дне сакупила се маса свијета на прославу која се сваке године одржавала ради сјећања на косовску катастрофу. Ова прослава значила је много за чување националне свијести народа онога краја који је био под туђином. По свакогодишњем обичају посјећивали су ову свечаност и становници осталих дјелова Боке, а највише Кртољани. За ту сврху употребљавао се мали парабродичи окићен заставицама, музиком и масом народа, који је ишао од мјеста до мјеста и прикупљао посјетиоце. То Бокелји називају "ђита".

1914. г. измолио сам од о. архимандрита да ми дозволи посјетити прославу на Превлаци. Објаснио сам му значај и циљ светковине, па ме одмах пустио. Уочи Видовдана кренуо сам из Житомислића пуд Боке. Прослава се обавила на најсвечанији начин: Св. служба Божја, процесија с музиком, народно весеље, пуцање прангија и све тако у живом темпу до 9h увече.

Када се народ почео разилазити дођоше жандарми и строго наредише да се прекине весеље. Саопштише нам вијест о крвавој сарајевској драми, о огњеној босанској стријели – Принципу и о погибији страшне немани централне Европе – аустроугарског престолонаследника Фердинанда...

Хаци-Макарије Радоњић.

То је било свједочење (103) хаџи-Макарија, тада јеромонаха у манастиру Житомислић код Мостара, касније игумана Превлачког манастира. У првом издању ове књиге дати су и његови основни биографски подаци, јер је био непознат широј читалачкој публици, а овдје је то изостављено због других допуна.

7.5 Превлачке феште између два свјетска рата

Први свјетски рат је прекинуо Видовданске феште на Превлаци. Међутим, управо на Превлачком Светилишту, обављен је главни и завршни дио прве прославе уједињења Срба, Хрвата и Словенаца 1919. године. Случајно је то пало на јубиларну 20-ту годишњицу установљења Видовданских фешта на Превлаци и 530-ту годишњицу погибије цара Лазара и страдања косовских јунака. Тога дана се славило у читавој Боки, али највише на Превлаци, уз учешће Српског пјевачког друштва »Јединство« из Котора.

Сребрни јубилеј, тј. 25. годишњица установљења Видовданских фешта, 28. јуна 1924. нарочито је припремљена и прослављена. Изненађење, које није било у програму, приредио је познати которски композитор, капелник которске Грађанске музике и хорова Српског пјевачког друштва "Јединство", Трипо Томас. Свечано је предао попу Марку Костићу своју композицију "Кртољски марш" у почаст покретача Видовданских фешта на Превлаци, попа Марка Костића. Тако је својом руком написао у посвети на нотама које су сачуване и објављене на два мјеста (14) и (19). Није сметало римокатолику композитору да буде хорова српског друштва и да учини изузетну почаст православном свештенику, протопрезвитеру и предсједнику удружења свештеника Боке. То је доказ да се на Превлаци развијао дух љубави и братства свих Бокеља, и не само Бокеља.

Између два свјетска рата, осим Бокеља, свакој Видовданској фешти на Превлаци присуствовале су групе омладине и пјевача из Дубровника, Требиња и са Цетиња. Изузев преподневног и вечерњег богослужења, читав дан се на Превлаци свирало и пјевало уз учешће, не само великог броја католика појединачно, него и њихових пјевачких клапа и друштава. Та чињеница показује да српска свијест бокељских католика у то вријеме још није била помућена.

Лист »Политика« (82), уочи Видовдана и јубилеја Косовског боја 1989. г. објавио је дужи чланак под великим насловом преко читаве стране, »**ЗАБОРАВЉЕНЕ ВИДОВДАНСКЕ ФЕШТЕ НА ПРЕВЛАЦИ**« и поднасловом »Млађи Бокељи не знају за лепе свечаности које су се некада одржавале«.

Из овог чланка преносимо један сликовити одломак:

Вријеме када се Бокељи нису дијелили

Званично је истицано да се ове феште одржавају због светог Вида као најстаријег покровитеља Боке када се Бокељи нису дијелили на православне и католике, јер аустроугарске власти нису гледале благонаклоно на његовање српских традиција у Боки. Ове феште су Бокељи прихватили изван сваког очекивања. Свечану атмосферу на тим фештама још многи памте.

Превлака је на дан феште била пуна провизорних продавница и настрешница за продају свега и свачега, а "двоножне" покретне продавнице тзв. "мате", нудиле су свакакве

ситнице и дрангулије за мале паре. Обично су то били Имоћани, путујући трговци, који су у великој кутији објешеној о врату носили као на излогу оно што нуде на продају. Било је и настрешница за продају хибера, бозе и крахера, сода-воде и сладоледа, пива из флаша и буради, вина домаћег и фабричког, слане рибе, популарног "тврдог колача" (тако Кртољани називају пециво савијено у круг, Грбљани га називају "короман", а неки Бокељи и "провртач") и других локалних специјалитета. Окретали су се ражњеви, димили роштиљи, дегустирали и оцјењивали ловћенски и луштитчки пршут и сиреви.

Све је било искићено заставама, чак и оним низовима бродских сигналних заставица, да би шаренило било веће. Разнобојни сунцобрани и лебдећи балони били су над главама, а слику је уоквиривало на стотине чамаца око жалова острва, многи са једрима, тен дама (балдахинима за хладовину) итд. Што је све ту било није се могло видјети ни на најбогатијим вашарима.

Фешту су употпуњавала музичка и пјевачка друштва из Горње Ластве, Тивта, Котора и Дубровника, а по обали, ту и тамо, клапе су пјевале далматинске пјесме. Нису изостали ни гуслари који су појали о Косовском боју. Увече су распаљивани ферали и гарбитуше јер електричне струје није било. Тада је било и највеселије, јер је остало највише омадине. Старији народ, и они који су на фешту долазили само због религиозних обреда, разилазили су се раније.

7.6 Видовданска прослава уочи II свјетског рата

«Глас Боке» од 6. јула 1940. објавио је текст под насловом «Превлачка прослава». Прва половина текста је овдје изостављена јер се односи на историјат Превлаке, па превазилази оквири наше теме. А то је познато из других дјела (11), (19) и т. д. Овдје преносимо другу половину текста:

"Дакле, дуги низ стољећа била је Превлака стјечиште Бокеља Срба. Тако је и ове године на Видовдан одржана лијепа свечаност, којој је присуствовао народ из све Боке. Одбор за ову свечаност, коме је био на челу вриједни и агилни г. Симо Секуловић, учинио је све да свечаност што боље успије. У јутро је служена литургија. Војска је, под командом симпатичног мајора г. Петричевића, палила почасну паљбу, а свештеник. Б. Милошевић одржао је дивну проповијед о значају слободе.

Послије подне, посебном лађом из Котора, дошло је мноштво народа са Српским пјевачким друштвом "Јединство" и Грађанском музиком. Послије литије, у којој је "Јединство", под дириговањем г. Моисијенка, одговарало на јектеније, Црквена општина приредила је закуску Српском пјевачком друштву "Јединству". Том приликом г. Симо Секуловић одржао је говор, у коме је изнио у краћим потезима историјат Превлаке, па се на концу захвалио СПД "Јединству", које је увеличало ову свечаност. У име "Јединства" одговорио је г. Спасоје Липовац, нагласивши да ће "Јединство" унијети у свој програм да сваке године учествује у овој свечаности.

Послије се развило народно весеље, које је трајало до 20 сати, када се народ почео разилазити кућама."

Видовдан наредне 1941. г. није дочекан у слободи, па није било ни славља, али је ипак и те године, као и свих ратних година обиљежаван. Умјесто славља, то је више личило на погребне жалости са парастосом "палим мученицима свих ратова". Занимљиво је да

су и током ратних година, школске године у Боки завршавале на Видовдан, како за вријеме италијанске тако и за вријеме њемачке окупације. Школска дјеца су свечано одјевена примала свједочанства, а затим већина њих са родитељима одлазили на Превлаку. Послије рата, од 1947. г. и то је било забрањено.

7.6 Видовданске феште у Грбљу

Према претходним текстовима могао би се стећи утисак да су Бокелји само на Превлачком Светилишту организовали Видовданске свечаности. Био би то површан утисак, јер је тај празник слављен у свим православним мјестима Боке. Нарочито у Грбљу.

Раније је било ријечи о слављењу Видовдана у грбаљском селу Загори. Цитирано је што су о томе написали Младен Црногорчевић и Саво Накићеновић.

Код Црногорчевића (76) налазимо још један важан податак, који се односи на веома стари храм Светог Стефана у Врановићима. То село је у Доњем Грбљу и непосредно граничи са Побрђем, родним мјестом цара Лазара:

"У цркви се служи редовно на Шћепан дан и Видовдан (Амос пророк). Предање казује како је ова црква постанком старија од Превлаке, да је при њој опстојао манастир, а Немањићи да су основали како тај манастир, тако и превлачки.

Како год било, стоји и остаје факат, да нигдје у Грбљу није нађено тако интересантних архитектонских уломака као код ове цркве. Ни Мирине у Ластви, ни црква Св. Андрије у Крмовици, па ни она Св. Неђеље у Пелинову не могу да останке из своје прошлости упореде са умјетничким останцима, који су нађени овамо. Има овећих и омањих надступница (капитела), који служе данас као свијећњаци, предмета од пирамице и појединих уломака украшених вијугалицама, зубицама и палметама; чак за праг на улазним вратима је употребљен камен са красно израђеним крстом... На pročелу је четвртаста профилисана плоча с нејасним натписом..."

Штета што тај натпис још није разјашњен, јер би, можда, помогао рјешавању неких загонетки.

Дакле, у овој цркви се редовно служило само два пута годишње: на Шћепандан, односно на дан цркве Светог Стефана и на Видовдан, односно на дан пророка Амоса, Крсне славе цара Лазара. За разлику од већине других грбаљских цркава које су на висовима, ова црква је у долини окружена шумом. Долини је назив Сушћепан, а падини повише ње Лазине, што Грбљани везују за име цара Лазара. Исто као што се велико, и једно од најпознатијих грбаљских братстава Лазаревиће, везују за име Лазарево. Ако не у смислу директног потомства, онда у смислу популарности имена Лазар, баш због грбаљског поријекла цара Лазара.

У близини цркве су рушевине града Орашја или Орашца, гдје су, по предању, били смјештени преживјели косовски јунаци из Шумадије. Наиме, осим предања о грбаљском поријеклу цара Лазара, постоји и предање о насељавању Паштровића и Грбља рањеницима и паћеницима. Њих је, како предање каже, покупио послјије Косовског боја и спасио Ђорђе Балшић, зет цара Лазара, након што је са закашњењем стигао на Косово поље. И данас неколико братстава у Грбљу и Паштровићима сматрају да су потомци косовских јунака и то са поносом истичу. Да у томе има и неке историјске подлоге, сјетимо се писма владике Петра Првог из 1786. г. руском војном и

дипломатском изасланику Ивелићу, у којем каже:

"Пошто је српско царство пало, ми смо се од силнога непријатеља хришћана склонили у ове горе и у њима се населили..."

Можда има неке везе између предања о прихвату косовских јунака и Видовданских фешта у Сушћепану?

Није остављен, као за Превлаку, опис како су те феште изгледале, али су, по свему судећи, морале бити узор попу Марку Костићу да слично организује на Превлачком Светилишту. Као што је већ речено, он је био парох Врановићи прије него што је премјештен у Кртоле.

Дакле, прије увођења Видовданских светковина на Превлаци, Видовдан, макар и под камуфлажом славља пророка Амоса, масовно је прослављан у Грбљу. Наприје у Загори, па у Сушћепану, а касније и у Подластви. Поред тога Грбљани су масовно учествовали и на превлачким прославама. Вјероватно је зато било и подешено да главни дио цјелодневне Видовданске феште на Превлаци буде послје подне, а прије подне у Грбљу и у Паштровићима.

За трајну и снажнију успомену на славног земљака, поред усмене традиције, Грбљани су на јубилеј 2000 година хришћанства основали племенско удружење именом "**Цар Лазар**". Важнији подаци о том удружењу налазе се у пригодном новинском чланку Драгане Зечевић у листу «Дан». (111)

7.7 Видовданске феште у Паштровићима

На далеко се прочуо Паштровски збор или Банкада. Кроз историју увијек је био у присним односима са Михољским (превлачким) збором. У вјерским и националним односима био је у присним односима и са Грбаљским збором, чак и онда када је Грбаљ био под турском а Паштровићи под млетачком управом. Може се без устезања тврдити да Паштровски, Грбаљски и Михољски збор имају највише заслуга за спас и одржање православља и Српства у Српском поморју, иако су ту били вјековима најнемилосрдније изложени притисцима за одрицање од вјере и нације прадједовске.

Предраг Ковачевић је забиљежио (85):

"Све своје одлуке банкада је доносила на српском језику и то ћирилицом. То је важна чињеница самоуправног живота, родољубља и немањићке традиције, која је била увијек будна не само у Паштровићима него и у Грбљу.

Ову чињеницу о употреби српског језика и ћирилице у свим службеним актима и извјештајима ми овдје нарочито подвлачимо да укажемо на патриотизам наших предака који нису хтјели из начелних разлога да се користе италијанским језиком. Уколико је језик био старији, он је био и чистији; доцније, услјед сталног саобраћаја са млетачким властима, језик је попримао многе италијанизме које је дјеловођа уводио ваљда као професионалне и стручне изразе. Све исправе свједоче о релативно доброј писмености, о важности да све буде писмено утврђено и о важности писменог текста...

Банкада се бирала сваке године **о Видовдану** када је присуствовао „вас збор Паштровића са свијем народом”. Представници племена бирали су се сваке године, судије сваке треће, а војводе сваке шесте године."

Подвучено је оно што нам је овдје најважније: **о Видовдану!** Представници из 12 паштровских племена бирали су 12 властела, од сваког племена по једног. Банкада је имала главно (али не и једино) сједиште на Светом Стефану, одакле је управљала цијелом општином. Повремено је засједала у манастирима Праскавици и Режевићу, што указује на њену неодвојивост од Православне цркве. Као што Грбаљ има највећи број цркава, у односу на бројчаност становника и пространство, тако Паштровићи имају највећи број манастира. Њима припада велика заслуга за развој школства и описмењавање великог броја, не само дјеце него и одраслих.

Видовдан је био општи празник Паштровића. На тај дан сваке године одржаван је редовни годишњи сабор Паштровског збора. Та велика национална манифестација одржавала се на прекрасном зборишту, на плажи Дробни пијесак. По причању старца којима су се још задржале у сјећању те светковине, оне нису заостајале за оним на Превлачком Светилишту, које су детаљније описане. Према томе, није их потребно и овдје описивати него само оно већ описано пренијети у други сличан (јер је уз море) амбијент.

На **Видовдан 1998.** г. Паштровићи су обновили свој традиционални збор на Дробном пијеску, на неизмјерну радост старца који су то дочекали. У вези са тим расписан је проглас:

"Паштровићи и Паштровићке!

Више вјекова на Дробном пијеску, зборном мјесту од правде, окупљали су се **на Видов дан** наши стари. Ту су засиједали, бирали Банкаду – суђе, војводе и властелу – виђене, умне и поштене људе, који су судили по староставном закону, руководили племенском самоуправом, чувајући као зеницу ока вјеру, националност, језик и обичаје племена.

Обновимо традицију, окупимо се сви **на Видов дан** 28. јуна на Дробном пијеску; усвојимо Законик, изаберимо Банкаду, дружимо се, развијајмо саборност и духовност нашег племена, а све за добро и напредак нашег завичаја.

Паштровићи, Организациони одбор

јуна 1998. године Банкаде – Збора Паштровића"

На одржаном и веома успјелом Збору, донесен и «**Законик Банкаде збора Паштровића**». (86)

Члан 1. најбоље одражава цар-Лазаревски дух Паштровића:

"Паштровићи, припадници старог српског племена, образују Банкаду – збор Паштровића са циљем да обнове, његују и развијају саборност, духовност, вјеру, традицију и обичаје свога племена, а све за добробит завичаја, наше земље и васколиког народа."

Након члана 2. који говори о потпуној независности и ванстраначким активностима, важан је и члан 3:

"Банкада – збор Паштровића ће сарађивати са локалним и државним органима власти, са културним, научним и другим институцијама и организацијама у земљи и иностранству. Од посебне важности је сарадња Банкаде са паштровским манастирима: Дуљево, Праскавица, Режевићи и Градишта, са спомен домом у Петровцу, Режевићима и Љубишиним домом у Будви."

За ову прилику важан је и члан 11.:

"Дан Банкаде – Збора Паштровића је **Видов дан 28. јун** када се на Дробном пијеску одржава светковина и традиционални збор Паштровића са свијем народом."

Још једном се то „пофермава” чланом 26. став трећи:

"Збор Паштровића са свијем народом редовно се састаје једном годишње на **Видов дан 28. јуна** на Дробном пијеску."

Нема ту ничега новог. Све је засновано на дугој традицији и осјећају патриотског становништва Паштровића, којем та осјећања нису успјели угушити: ни четворовјековна млетачка, ни једновјековна аустријска, ни полувјековна антихришћанска владавина (све заједно антисрпске).

У другом броју листа Банкаде «**Баштина**» (87) уводник овако почиње:

"Традиција која обавезује"

Послије опсежних припрема на **Видовдан** ове (1998.) године, 28 јуна на Дробном пијеску, зборном мјесту од правде, окупили су се Паштровићи, стари и млади, њихови пријатељи и гости да на примјеран начин наставе вјековну традицију окупљања на велики црквени и национални празник..."

7.8 Култ цара Лазара у Конавлима

У Конавлима, као и у другим приморским крајевима сјеверозападно од Боке, култ цара Лазара је упорно и систематски сузбијан, а сваки писмени траг о томе је склањан. Исто као што је гушено слављење Крсног имена и одржавање других српских обичаја. У пркос томе, и у пркос суровом распиривању србомржње, у Конавлима су још у сјећању велике светковине у част цара Лазара, дуго одржаване у селу Плочице. Ту је култом цар Лазар највише приближен Христу. У том селу је веома стар храм подигнут "**Лазару Васкрснулом**". Управо тако је храм назван! Злобници су тврдили да то нема везе са српским царем Лазарем. За утврђивање истине, овдје ће бити довољан један одломак из рукописа «**Прилози културној историји Дубровника**», који се у Дубровачком Архиву води под бројем 3682. Рукопис је дон Антуна Бабурице, Дубровчанина Србokatолика, жупника у Орашцу, а на значај рукописа је указао Рафо Марић, такође дубровачки Србokatолик. Преносимо у цјелини IV поглавље:

"Свети цар Лазар на Плочицама"

У селу и парохији Плочице у Конавлима од XIV вијека, а за спомен св. Цара Лазара, одмах после пада и погибје на Косову 1389. године, још док не бјеше проглашен светитељем, би подигнута црква и посвећена св. Лазару од Христа воскреснулом (**Васкрсењу Лазареву**). Та црква и данас је парохијска црква парохије Плочице. Али, да се то забашури, клир католички, нарочито онај корчулански, који од времена Аустрије влада у Дубровачкој бискупији, за вријеме бискупа Чафрона Корчуланина, и пароху Антуна Бачића, опет Корчуланина, стару икону св. Лазара Васкрслога дигосе са великог олтару те мјесто ње поставише нову са сликом Госпе од Кармела и уведоше дан Госпе од Кармела да се слави, како би народ заборавио св.

Лазара кад га нема пред очима, али у томе се преварише.

Народ је, додуше, прихватио и Госпу од Кармела, али није заборавио ни св. Лазара. Не само то, него народ у Плочичкој парохији није никад ни прихватио св. Лазара када га слави католичка црква и како налаже календар Дубровачке бискупије (типик), а то је на 17. децембра, па је свећеник био приморан да га у цркви слави сам за себе. А народ је скоро још до недавно сачувао у овоме своје православно обиљежје тако да су га увијек свјетковали и славили не радећи већ у цркву ходећи – и то баш у суботу уочи Цвијетне недеље. Тај дан народ назива Лазаревом суботом или суботом од Лазара, и тако примораше свог католичког пароха да одржи службу тога дана по правилу од суботе пред Цвијетницом са Јеванђељем од ускрснућа Лазарева, које католичка црква читаше у петак пред Глуху недјељу све до недавне литургијске реформе по концилу.

Разумљиво је да се и ово светковање почело гасити, јер треба промислити да се већ године 1875. отприлике скоро 100 година то систематски и насилно побија, особито у задње доба, а форсира се светковина Госпе од Кармела, умјесто св. Лазара Васкрслога."

На рукопису нема датума када је писан, али судећи по претходној реченици, рукопис је морао бити писан, у сваком случају, прије 1875. године. Из рукописа би се могло закључити да његов аутор брка српског светог цара Лазара и мало познатог светог Лазара Четверодневног. Тешко је вјеровати да један католички свећеник толико погријеши. Прије ће бити да он, због разумљивих разлога, није то довољно разглабао.

Вјероватно је сличан случај као у луштитчком селу Мркови. Тамо постоји стара црква светог Лазара, чије је зидање почело 1605. г. како је забиљежио Саво Накићеновић (15) позивом на Младена Црногорчевића. Ни Црногорчевић, ни Накићеновић, нису пружили објашњење којем светом Лазару је црква посвећена. Не знају то ни најстарији Луштитчани, али знају да је према туђинским властима, та црква је представљана као црква посвећена библијском Лазару, а за домаћи народ, ту се слави и Лазарева субота, и свети цар Лазар Српски.

7.9 Покушаји обнове Видовданских фешта на Превлаци

Ублажавањем режимских репресија, 1989. г. створени су услови за појављивање књиге «Запретана прошлост Превлаке» (19) што јер обновило заинтересованост за то Светилиште. Те године су и читанији листови почели објављивати серије чланака о Видовданским фештама и грбљском поријеклу цара Лазара (8), (9), (10), (82) и др.

Након тога су установљене прославе Светог Јевстатија Превлачког, којих раније није било, и обновљене Тројичинске прославе, којих је и раније било. То су били први кораци за припреме обнове великих Видовданских фешта на Превлаци. Нажалост, избијањем рата међу републикама СФРЈ и насељавањем Превлаке избјеглицама, удаљене су могућности за организовање великих светковина. Прилике су биле такве да је мало било заинтересованих за било какве прославе. Поготово је било тешко пронаћи приложнике. Ипак, малобројни ентузијастички нису одустајали. Припреман је терен, вођени су разговори са људима добре воље (иако неке јаче воље није било).

Тек пред Видовдан 1994. група мјештана из Тивта, Кртола и Грбља, самоиницијативно се организовала да покрене обнову Видовданских фешта, којих није било равно пола стољећа (1944-1994.). Иницијативу је прихватило и подржало Православно архијерејско намјесништво Бококоторско. У васкршњем броју которског листа »Монархија« (83) који је тада излазио, објављено је Саопштење под насловом «Обнова

Видовданских фешта на Превлаци» са апелом свим људима добре воље да се придруже прослави. Прва реченица тог апела гласи:

"На Видовдан ове године одржаће се на Превлаци Видовдански сабор. Биће то обнова традиционалних Видовданских фешта мира и љубави свих Бокелја..."

Слиједи краћи опис како су некада ове феште изгледале, што је овдје изостављено ради избјегавања понављања, након чега је објашњење:

"Због техничких прилика, овогодишња фешта неће бити цјелодневна већ само поподневна. Биће у знаку грађанског помирења. Не само бивших четника и партизана него и страначког помирења свих Бокелја лојалних држави у којој живе. Очекује се присуство црквених хорова из Тивта, Бијеле, Котора, Херцег-Новог, уз апел свима да се тога дана уздигну над свакодневницом, да моле за мир и љубав, да никога не провоцирају политичким иступима. То би било у духу видовданских фешта мира и љубави одржаваних на Превлаци до Првог и између Првог и Другог свјетског рата. То је у интересу свих Бокелја. Лудило рата ће проћи, а Бокелји ће морати и даље живјети заједно, уз толеранцију и уважавање, али и уз неминовно исправљање историјских фалсификата и заблуда, на културан и научни начин..."

У горњем апелу, због тренутних политичких прилика, није наглашен један од главних циљева Видовданских фешта на Превлаци: да се сваке године обнавља сјећање на косовске страдалнике, на мученика цара Лазара и на његово бокелјско поријекло.

Прва обновљена фешта 1994. г. је добро организована и била је успјешнија од сваког очекивања иако је, нажалост, бојкотована од стране бокелјских римокатолика. Значајан број приложника из општина Тиват и Котор, уз Војску Југославије, помогли су да светковина добије обиљежја некадашњег сјаја. Учествовао је и митрополит Црногорско-приморски Амфилохије са великим бројем свештеника. Обављено је и масовно крштење некрштене дјеце и омладине, чији су родитељи одлучили да им се дјеца врате духовном животу. За разлику од ранијих цјелодневних, прослава 1994. г. била је само поподневна. Ипак, било је неколико група који су тај дан поранили на цјелодневни излет.

Организациони одбор за прославу Видовдана 1994. г. могао се увјерити како је тешко организовати велику свечаност. Како ли је тек било првим покретачима тих свечаности, када је Превлака била пусто острво зарасло у шикару, без пута, воде, пристаништа и уз аустријску власт која није била наклоњена таквим активностима?

Обнављање тих фешта није свакоме погодновало, па су настале разне, углавном индиректне ометње наредних фешта. Без добре воље и подршке, не само појединаца него и државних институција, тешко је приредити оно што Видовдан и цар Лазар заслужују.

Једна од десет слика о Косовском боју из српске Читанке за одрасле неписмене, Дубровник, 1912. (57)

МНОГЕ КОСОВСКЕ ДИЛЕМЕ

Како неко може тврдити да је кнезу Лазару презиме Хребљановић или Хребелановић, а игнорисати Грбљановић, или сматрати да нема дилема у погледу мјеста његовог

рођења, ако је не само то него и готово све остало везано за њега велика енигма?

Наука није била у стању да утврди ни имена Лазаревих родитеља, ни њихово презиме, ни мјесто и годину његовог рођења, ни када и како је доспио на Душанов двор. Бокелска предања нуде одговоре на све те и још неке загонетке, иако и отварају нека стара-нова питања. Међутим, историјске загонетке и дилеме нису везане само за Лазарево рођење.

Није сасвим историјски избистрен ни најважнији догађај: ко је уопште победио у Косовском боју? Од тог догађаја па до данашњих дана повлаче се различита тумачења. Бројчани подаци говоре да су обје стране претрпјеле тежак пораз. Чак су Турци имали више губитака, а уз то изгубили су и свемоћног цара, а Срби једног од својих, ако не малих али сигурно не свемоћних, кнежева. Са бојног поља су се преживјели "повукли" (или разбјежали) и једни и други. Ако је нека страна и победила, то је била "Пирова пobjеда", од које је рационалнији частан пораз.

Много је људи, чак и високоучених, који се чуде, неки се и ругају, Србима што славе свој пораз на Косовом пољу и погибију кнеза Лазара. На основу тога, неки психоаналитичари изводе закључке о мазохистичком карактеру Срба. О томе су објављиване и стручне расправе и то од добронамјерних српских стручњака. Ако психолози насједну подвали, што се тек од других може очекивати?

Да је то тако, Срби би славили све своје поразе, а не само онај на Видовдан. За Србе и Српство свакако је био већи пораз пропаст великог Душановог српског царства, од оног на Косову пољу. Тај пораз, а не Косовска битка, отклонио је препреке и отворио пут не много каснијој исламској најезди на Балкан. Да се одржало Српско царство, не би било ни Косовског боја. За Србе није мање тежак пораз пад Србије и Црне Горе и албанска голгота 1916. године. Требало би много простора само да се наброје сви српски порази, од којих су многи били и катастрофални. Вишевијековно робовање под Турцима (и не само под њима) и из тога произашле патње Срби би хвалили и славили, а не туговали, да су заиста мазохисти.

Да ли Срби своје поразе славе, или их памте и обиљежавају њихове годишњице да се не забораве? Срби помињу са пијететом и Косовску битку не славећи њу него Видовдан и пророка Амоса, јер календарски падају на тај дан. Да ли сами себе брукамо признавањем и истицањем да своје поразе слаavimo?

Није утврђено ни колику је која страна имала војну снагу у Косовском боју. Разни извори нуде различите податке. Бројке се крећу од 40 до 150 хиљада људи које је цар Мурат прикупио. Узмимо најнижу цифру да избјегнемо претјеривања. Српске снаге извори процјењују на 20 до 50 хиљада. Својих људи кнез Лазар је имао само 15 хиљада. Могло је бити још највише 10 хиљада укључујући снаге Вука Бранковића, Влатка Вуковића и разне добровољце. У сваком случају, однос је био 2 : 1 у корист Турака.

Извори се слажу да је кнезу Лазару одрубљена глава. Али се не слажу да ли је то учињено након што је јуначки погинуо непосредно у боју, или се предао па му глава још живоме на пању посјечена. То се могло десити само ако је тешко рањен пао у руке Турцима. Ко би повјеровао да се он кукавички предао? Уосталом, Срби никада нису величали и проглашавали светитељима кукавице који су се злотворима предавали.

Вук Бранковић је проглашен за издајника. Према реконструкцији Косовског боја на основу разних извора, претежно турских, он се највише истицао у почетној фази битке. Његови коњаници су угрозили лијево крило турског бојног поретка, којег је обезбјеђивао Муратов син Јакуп и направили метеж пробојем иза предњих ешалона.

Има аналитичара који указују на индикације да је већ тада погинуо цар Мурат, па да се то држало у тајности. Ако је то тачно, могао га је убити само Вук Бранковић или један од његових витезова. Вук је био један од ријетких српских војсковођа који се јуначки борио против Турака и после је Косовског боја. Истина, у новије вријеме неправду према њему историчари исправљају, али зашто тако и у другим случајевима не поступају?

За Бановић Страхињу, једни тврде да је измишљена личност а други да је он, у ствари, зет кнеза Лазара, Ђурађ Стратимировић Балшић. За њега опет једни кажу да је издао кнеза Лазара недоласком у бој на Косову, а други да је из објективних разлога закаснио, али да је и са закашњењем одиграо позитивну улогу: убрзао повлачење изнурених Турака, који су мислили да пристижу свјеже и велике српске снаге; покупио је растурене и израђављене преживјеле Србе и довео их на опоравак у Приморје. На други начин није ни могао поступити ако се зна да му је жена била кћер кнеза Лазара, Јелена, једна од најистакнутијих Српкиња.

Југ Богдан, мајка и девет Југовића науци нису познати, иако су из колективног сјећања неизбрисиви. Њихови подвизи и жртве нису немогући. Мајка Југовића је прототип мајке хероја.

Косовка дјевојка, оличење дјевојачке храбрости, хришћанског милосрђа и доброте у највећој трагедији, за већину историчара је само производ пјесничке маште. Зар није могло бити, не само једна него на десетине дјевојака које су међу рањеницима и погинулима тражили своје очеве, браћу, заручнике, било кога коме би могле помоћи? Таквих случајева је било и после многих мање важних битака, без потребе за пјесничким маштањем.

У производе маште сврстане су и легендарне личности: Орловић Павле, Косанчић Иван, Топлица Милан... Најлегендарнија личност Краљевић Марко био је слављен као ненадмашни јунак, па гурнут у другу крајност: као покорни турски вазал. Истина је вјероватно негде у средини. Истраживачи су до сада мало водили рачуна да дубљом анализом утврде зашто је Краљевић Марко у души народа остао тако позитивна личност. Народ га не би тако дуго по добру памтио да, макар у једном периоду свога живота, није ништа изванредно урадио. И то у смислу добра, а не зла. Питање је и што је било могуће урадити на његовом мјесту у оном тешком времену? Можда је он нашао најбољи начин да спаси Српству што се спасити још могло? Описан је као јунак и народни заштитник не само у српским него и у бугарским, хрватским, албанским, грчким и румунским, па чак и у турским народним пјесмама. Ако Марко није био такав као што га је народ запамтио, наука би морала истражити разлоге због којих га народ велича, или ако је, зашто је народ побркао вредности? Због тога су и важна мултидисциплинарна истраживања.

Косовски бој се представља као оружани сукоб између Срба и Турака са којим је све почело и све завршило. И то све у једном дану, 15. јуна (по старом календару) 1389. Прецизније: у непуном дану – за свега неколико часова. Из историографије, а донекле и из косовског мита, произлазе такви закључци.

Косовски бој је ипак била само једна битка тридесетогодишњег (1361-1391.) крвавог и исцрпљујућег српско-турског рата. Тај велики рат је вођен између једне од највећих европских (и не само европских) сила и једног малог слободољубивог народа. Свођењем дугог и тешког рата на само један дан, у огромној мјери се смањује и значај тог рата и величина жртве и патње српског народа. Једнодневне патње и жртве, ма колике оне биле, неупоредиве су патњама и жртвама подношеним деценијама. А све те

патње и жртве нису подношене само за српске интересе. Бранећи своја огњишта Срби су бранили читаву Европу од османлијских, азијатских и разних пљачкашких, дивљих и крволочних хорди. Та важна чињеница се једва може чути и од наших историчара, да и не помињемо странце. А требало би је оглашавати на сва звона – увијек и свугдје!

То што је у тридесетогодишњем рату било предаха између битака, није значило прекид непријатељстава, а поготово не трајни прекид ратовања. Ни стогодишњи енглеско-француски рат, вођен у исто вријеме кад и српско-турски, није вођен без прекида. У њему је било много мирних периода, од којих су неки трајали по пет и више година. Чак су склапана и легитимна примирја, потписивани мировни уговори, а свјетска историографија је том рату ипак признала стогодишњи континуитет. То звучи веома крупно, иако тај рат није вођен због неких хуманих побуда. У односу на тај стогодишњи рат, како се у главама људи, поготово оних са Запада, може формирати утисак и величина једнодневног рата?

По критеријима сличним енглеско-француском стогодишњем рату, српско-турски рат је трајао преко пола миленијумима (1355-1913. г.). Ако је уопште и завршен? Још прије 1355. г. већ почетком распадања Византијског царства, Турци су покушавали искористити ту околност да се дочепају читавог Балкана, па преко њега и Европе. Да их није предухитрио цар Душан, ко зна што би било? У оно вријеме, осим Срба, на Балкану није било никога ко се могао, или усуђивао, супротставити османлијској најезди. Муку су мучиле чак и удружене све хришћанске јаче државе, па су и удруженим снагама многе битке су изгубиле.

Да ли је за пропаст Српског царства крива само неслога српских великаша? Потврдно ће одговорити свако ко је у нашим школама нешто из историје научио. Према томе, за све српске трагедије су криве само српске неслоге, а из њих произлазе и сва друга зла. Па није чудо што Србе сатанизују. Како те подвале не могу да уоче наши историчари? Ако за докучивање тих подвала немају довољне домете аутори историјских уџбеника, што раде други научници: социолози, психолози, политиколози, војни аналитичари и други? Нажалост, у разоткривању и објективнијем објашњавању свих узрока пропасти Српског царства, мало ко истиче чињеницу да јака Србија није сметала само Турцима. Сметала је највише Ватикану и другим тадашњим државама на тлу данашње Италије, али и другим европским земљама. Они су подстрекавали неслогу, потпаљивали братоубилачке ратове, тежили да Србе расцјепкају у што више покорних државица. Иако је то највише рађено перфидно, као да се неким велможама жели пружити искрена помоћ, или тајно да не остану писани трагови, ипак има много показатеља који показују чији су све прсти били уплетени у дробљење српске земље. Уосталом, то су наставили да чине и до данашњих дана, па можемо аналогично сагледати како је то рађено од давнина.

Дилеме и загонетке нису везане само за цара Лазара и Косовски бој. Зашто је Балша III, син Јелене, кћери цара Лазара, уочи своје смрти, предао власт над Приморским Србима (Зета) свом ујаку, деспоту Стефану Лазаревићу Високом, старијем сину цара Лазара? Да ли је урадио уз сагласност своје умне мајке Јелене, са којом је заједно владао? До када је владао заједно са мајком? Да ли само до пунољетства, или и онда када му се мајка преудала? Балшићи су често боравили у Зетској митрополији на Превлаци Архангела Михаила. Према истраживању професора Ђелчића (20) није тешко извести закључак да је Балша III, власт над Зетом предао Стефану Лазаревићу, на предлог митрополита Зетског, да би се поново обједињавало разједињено Српство, да би се и Приморски Срби вратили под власт династије Грбљановића којој су и раније припадали. Без зетског митрополита такве одлуке нису могле ни бити доношене.

Ко је тада био митрополит на Превлаци? Између 1400. и 1430. г. као зетски митрополит више пута се помиње Арсеније II којег, као и Арсенија I, Младен Црногорчевић назива "Превлачким". (77)

Балша III је умро 1421. г. а прије њега је (1415. г.) као дијете, умро његов једини син Балша IV чиме се истражила династија Балшића. Јелена је остала удовица 1403. а преудала се 1411. године. Како деспот Стефан Лазаревић Високи није имао мушког порода, након његове смрти 1427. г. власт је преузео његов сестрић Ђурађ, млађи син Вука Бранковића, по матери Мари унук цара Лазара Грбљановића. Мара је била старија Јелина сестра. Јелена-Јела је умрла 1433. године. Турски султан Мурат II ослијепио је 1441. г. два Ђурђева сина, Гргура и Стефана. За све то вријеме је Зетска митрополија на Превлаци имала веома важну улогу у очувању Српства и православља у Боки, а отуд и у читавој Зети. Па и шире.

Превлачко Светилиште је уништено 1452. г. а Арсеније II је 1453. г. постао патријарх српски. На Бадњи дан 1456. г. на неразјашњен начин је умро Ђурађ Вуков Бранковић, а исте године му је убијен зет Урлих Цељски. Ђурђа је наслиједио најмлађи и једини неосљењени син Лазар, који је носио има славног прадједа. Само двије године касније умрли су, Лазар и његов брат Гргур. Лазар није имао мушког порода, а Гргур је имао јединца Вука, за којег кажу да је он онај прослављени јунак "**Змај Огњени Вук**". Послије Лазареве смрти власт је преузео његов брат слијепи Стефан, чија је жена била "**Приморка Ангелина**", по светости "**Преподобна Мајка Српска**". Дакле, из "**Српског приморја**" је и "**Мајка српска**"! Па, не на основу игре ријечи него на основу много чега другог, можемо рећи и да је **Приморје српска мајка**.

КОСОВО ЈЕ У СРПСТВУ ВЕЧНО

Текст под горњим насловом проф. др **Лаза М. Костића**, рођеног у Грбљу из једног његовог објављеног (104.) предавања (бесједе) односи се на значај Видовдана за Српство, те колико је тај дан уткан у општу судбину Срба. Из предавања у Чикагу 29. јуна 1958. овдје ће се наћи само неколико одломака.

"Почели су од Косова прогони, злостављања, подјармљивања, физичко и духовно разбијање Српства. Почела су страдања без краја и без зрачка наде...

Али се није дао Српски народ! Он је био рањен, тешко али не смртоносно. Напротив, те ране дале су му једну дивовску снагу да их извиди и да постане свестан положаја у коме је, да се не илузионира, да се не обмањује, да се не заноси. Да сасвим трезвено схвати ситуацију у којој је...

Народни певач је боље него ико, и лепше него ма ко, обележио овде суштину онога што данас називамо Видовданом или Видовданским поменом.

Ми се тих витезова сећамо увек, преко целе године, кад год размишљамо о прошлости, или кад њу учимо, или кад читамо, односно слушамо народне песме. Пре је то било много чешће, али ни данас то није ретко. Но један дан у години наши су преци, а непосреднији потомци Косовских јунака, оставили нама у аманет да посветимо само успомени тих соколова и хероја... То је **Видовдан**. Сећам се да сам као млад гимназист читао објашњења наших карловачких професора и класичних филолога, да реч **Вид** долази од грчке речи **оида**, а она значи: **знам, разумем, памтим**.

Можда је то један прост случај да је Косовска битка пала на дан Св. Вида, али случај у најмању

руку симптоматичан.

То је браћо, више знаменије...

А ко је створио подлогу српској народности? Видовдан, то можемо без страха и без предомишљања тврдити. Јер данас се у науци сматра као народ у етничком смислу, тј. као народност, она заједница људи која има исту историју, односно исте запамћене историјске подвиге, заједничке патње, исти начин изражавања, иста веровања и једнака стремљења према будућности.

Видовдан је све то омогућио, или бар условио. Српска прошлост пажње достојна, не почиње са Видовданом, већ се њиме у неку руку завршава. Али је Видовдан учинио да се та прошлост не заборави, да се очува у нашим духовним очима, у нашој интимној унутрашњости. Он ју је изазвао у памћењу, и он ју је конзервирао. Требало је да наиђе јад и чемер као последица Видовдана, па да светли дани наше прошлости засјају у нашим очима као контраст бедне тадашњости. Све што је пре тога било лепо и велико, све је тад нашим прецима, па и нама самима, изгледало још далеко светлије и сјајније. Дед је то препричавао унуку, отац сину, мајка кћерима итд. Ниједан детаљ није смео да се изгуби, ништа да се мимоиђе. Глачало се помало даље, додавало се и улепшавало, у то не може бити сумње. Али се и много тога истинитог преносило и сачувало. Основе су биле скоро увек на истини саздане. Ниједан народ света - и то су утврдили најмеродавнији страни научници - није познавао своју прошлост тако прецизно као српски народ. У доба кад писмености уопште у масама није било, мало је ко међу осталим светом знао и најкрупније догађаје прошлости својих предака, Срби су знали и саме детаље. И то Срби, "сви и свуда", гдегод живели и под чијом год влашћу били... А то везује јаче и чвршће него ма шта друго. То указује на заједничко порекло, духовно и телесно, на херојско порекло. А нико не може да себе одваја од предака који су обележени као хероји.

Па страдања, једнака или чак заједничка, цементују такође заједницу до неслућене јачине. Увек су се солидарним осећали гоњени и мучени на исте начине и од истих тирана, а камо ли тек кад они имају исту прошлост и судбинску повезаност. То збија заједно, то спаја, то обручава. А сви су, скоро Срби имали после Косова једнаку судбину... Све је једнако патило и једнако се надало. Није се могло поправити или погоршати стање једних да се то не одрази и на остале. И то је онда јако утицало на солидарност која народ ствара... Није Видовдан створио српски језик, то је тачно; није чак ни утицао нимало на његово стварање. Али је он знатно припомогао распрострањању и уједињењу српског језика. Да није било Видовдана, тај језик не би говорили у Банији, на Кордуну, у Бачкој, Банату итд. једнако као у Србији, Боки, Црној Гори, Херцеговини и Босни. миграцијама и мешањем народа Српство је било све више учвршћивано, место да буде – према општим социолошким законима – тим више диференцирано. Опет један парадокс, али и несумњива стварност...

Код Срба је рецитовање уз гусле (тзв. "појање", које са песмом скоро ништа нема заједничког), сасвим спонтано, изражавано од неписмених слепаца и пастира, образовало и уједначавало српски заједнички изговор, општи народни изговор који је доцније проглашен књижевним. Слепци су попут старогрчких рапсода или еода, ишли од насеља до насеља, од манастира до манастира, од једне покрајине до друге. А и становништво је већ било измешано из разних покрајина, тако да се искристалисао један заједнички тип Србина као ретко где у свету. То је била најкрупнија основа образовања и афирмисања српске народности.

Нашу веру није такође Видовдан створио, већ Свети Сава (ја под вером овде разумем Цркву, српско-православну). И она се била усталила и ојачала за време Немањића. Али се очеличила тек под Турцима. Ту је доживела своје каљење, без кога је сумњиво да ли би остала у животу. Јер је мучеништво, мучеништво, неопходан услов за одржање сваке вере. У темељима њеним морају да буду кости мученика. А српска црква, Светосавска црква, дала је стотине, хиљаде, можда и милионе мученика. Стотине хиљада дала је чак у наше доба, које сматрају просвећеним...

Наша црква је била мученичка све од Видовдана, и великим делом због Видовдана, али она није поклекла, а најмање пак резигнирала на своју свету мисију због тешкоћа, препрека и мука

на које је наилазила. Напротив, то је све више наше људе привезивало уз веру праотаца, то је све ову веру чинило у њиховим очима ближом, милијом, светлијом..."

Лазо М. Костић.

Из свега произлази да су цар Лазар и Видовдан у српским душама други Христос и Васкрс. То је српска вјера и судбина, српски језик и народност - српски опстанак. За разлику од других хришћана, па и од других народа православне вјере Срби су духовно богатији јер уз Христа имају и Лазара, а уз Васкрс имају и Видовдан!

ЗАКЉУЧЦИ

Било која наука, па и историјска, не би оправдала основну сврху свог постојања ако би ишла линијом мањег отпора. Чињеница је да су прве двије трећине живота кнеза Лазара обавијене тамом. Већина истраживача се задовољава констатацијом те чињенице, умјесто да покушају освјетлити таму. Кнеза Лазара најчешће помињу само именом да би избјегли загонетку презимена, иако је можда баш ту кључ и за рјешење проблема мјеста Лазаревог рођења.

У једним случајевима наука тражи чврсте доказе, а у другим "утврђује становишта" без икаквих доказа и образложења. На тај начин се избјегавају дилеме и загонетке које би требало рјешавати, па истраживаче нема што да мучи. Али то отвара питање колики допринос науци дају они истраживачи који, умјесто да рјешавају проблеме, једноставно их заобилазе?

Лако је давати примједбе, а ништа не понудити. Зато је нужно јасно истаћи и што се нуди. Овом књигом је указано на низ проблема, дилема и загонетки из којих произлази

ПРВО:

Упркос утврђеним становиштима готово свих релевантних фактора (у првом реду науке и политике) да је кнезу Лазару презиме Хребљановић и да је рођен у Прилепцу код Новог Брда од оца Прибца, то се може подвести под велики упитник.

Уосталом, то ни на који начин није доказано. Могућа су, и потребна су, даљна истраживања. Можда ни наставак истраживања неће дати коначна рјешења, али ће морати ући и у научну литературу чињеница да постоје аргументи који указују на

ДРУГО:

Кнезу Лазару је презиме Грбљановић!

То му је изворно, старије и најоправданије презиме, без обзира да ли га је он, или његов отац, први имао. На то се надовезује

ТРЕЋЕ:

Грбљановићи су поријеклом из Грбља!

Ако то важи за друге, зашто то не би важило и за кнеза Лазара?

РЕАГОВАЊЕ НА УСПАВАНОСТ ИСТОРИЈСКЕ

НАУКЕ (2003)

И након четири године од објављивања првог издања књиге о грбаљском поријеклу цара Лазара, и протекле деценије од серије чланака на ту тему, и ове 2003. г. за Видовдан упорно су понављани застарјели подаци да је цар Лазар рођен у Прилепцу код Новог Брда. Разумљива је била жеља добронамјерних да се одржи српски дух и тамо гдје га нема, али то не иде на силу. Поготово кад постоје и смишљене активности злонамјерних да се искључи Грбаљ као родно мјесто цара Лазара Грбљановића.

За српски дух и духовност на Косову довољне су српске жртве на Косову Пољу, овјековјечене, не само светитељством косовских мученика него и ненадмашним епским косовским циклусом и култом косовских јунака на челу са кнезом Лазаром, посмртно проглашеним за светитеља и цара (па га тако ваља и ословљавати). Усиљено калемљење нечега тамо гдје не припада, не може уродити плодом.

У Прилепцу се вјероватно дјеца нису никад рађала, јер то и није било насеље него једна од низа војних утврда-кула, за одбрану рудника злата и сребра. Среброљупцима би одговарало да су ту и рођени, али каква би духовност иза њих остала. Какав тамо дух зрачи види се по томе што тамо нема православља, ни Срба, ни њихових духовних остатака у виду предања, легенди и култова.

У Грбљу нема рудника злата. али итекако зрачи Светосавски дух који је и Лазара одњихао, а његовом појавом духовно озарје је постало још ореолније. Грбаљ, кроз читаву прошлост од када је Срба и православља, био је и остао етнички потпуно чист, упркос притисцима непријатељски настројеног окружења, честим погромима, истребљивањима, досељавањима новог становништва, под многовјековним туђинским владавинама католичких и исламских царевина. Ако то у датим условима није јединствен, сигурно је изузетно риједак случај, У 20 грбаљских малих села, расутих на простору дужине свега 10 км. а ширине још мање, има преко 60 српско-православних цркава, а нити једне богомоље других конфесија. Нити их је икада било. На источном крају је славни и стари манастир Подластва. а на западном још славнији и старији Превлачки манастир. Ове чињенице не могу бити пријатне данашњим заговарачима глобализма и свих оних мулти-мулти-мултизама, али су значајне за одржање националног идентитета. То је Грбљане коштало великим жртвама кроз многе ратове. Само II свј. рат, од око 4.000 становника, однио је 600 живота у најбољим годинама од којих би данас било бар три пута толико бокелских Срба. И то најбољих! Проф. др Лазо М. Костић, који је такође рођен у Грбљу, чијих стотину књига свједочи о истом надахнућу, записао је да је Грбаљ "најбунтовнији, најправославнији и најсрпскији" од свих српских крајева. Тешко да то неко може оспорити.

У грбаљском селу Загора остаци су манастира Светог Амаса, који је крсна слава тог села и цара Лазара. Ријетко ко од Грба има за крсну славу тог грчког пророка, осим Грбљана. У Грбљу се знају и Лазареви родитељи, и гдје му је била родна кућа, и када и како га је пронашао цар Душан, а низ предања сликовито говори о свему томе. Иако се у неким детаљима предања разликују, ни једно не доводи у питање Лазарево грбаљско поријекло. Све је то анализирано, објашњено и аргументовано у књизи "Кнез Лазар Грбљановић". која је објављена 1999. г. што је такође тешко оспорити.

Може се разумјети што историчарима из Србије није лако признати да један од највећих српских великана не потиче из подручја садашње Србије. Хрватски повјесничари не престају да својатају Боку, па није чудо што не прихватају да је такав српски великан из тог краја. Исто се односи и на дукљанско-монтенегринске "повијестничаре". Приморски Срби имају се чиме поносити, али имају и аманет да и даље чувају и његују вјерски и национални идентитет, своје

руднике духовног блага. Да би то и даље успијевали као до сада, немају од кога очекивати подршку осим од Митрополије Црногорско-Приморске, која је била исходиште и духовности и државности касније Црне Горе, чије је прво сједиште било недалеко од родног села цара Лазара Грбљановића, на старославној Превлаци. Дакле у Приморју, и то неколико вјекова прије него у Црној Гори.

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ ПОДАТАКА

- (1) В. К. «Грбаљ заметак српског царства», ревија «Бока» за август.....Котор, 1996.
- (2) В. К. «Грбаљ најбунтовнији, најправославнији, најсрпскији цара Лазара изњихао», ревија «Српско наслеђе» за децембар.....Београд, 1998.
- (3) Предраг Ковачевић, «Грбаљска легенда о кнезу Лазару», лист «Бока» од 15. маја.....Котор, 1988.
- (4) В. К. «Приморске легенде».....Титоград, 1989.
- (5) Максим Злоковић, «Лазар Грбљановић», лист «Бока» од 15. јуна..... Котор, 1989.
- (6) Јован Бојовић, «Видовдан у Црној Гори», ревија «Овдје», двоброј јун-јул.....Титоград, 1989.
- (7) «Београдске новине» бр. 291. .... Београд, 1896.
- (8) В. К. «Бокелско поријекло цара Лазара», ревија «Дуга» од 10-23. јуна..... Београд, 1989.
- (9) В. К. «Легенда о бокелском поријеклу цара Лазара», лист «Политика» од 28. јуна ..... Београд, 1989.
- (10) В. К. «О бокелском поријеклу цара Лазара», ревија «Новости 8» од 6. јула..... Београд, 1989.
- (11) В. К. «Запретана прошлост Превлаке» II дио..... Београд, 1994.
- (12) В. К. «Предање о поријеклу цара Лазара», ревија «Бока» за јун..... Котор, 1998.
- (13) В. К. «Гдје је рођен цар Лазар», ревија «Бока» за јун..... Котор, 1996.
- (14) В. К. «Три крупне подвале», ревија «Овдје» за август.....Титоград, 1989.
- (15) Саво Накићеновић, Антрополошка студија «Бока» ..... Београд, 1913.
- (16) Радован Бећировић-Требјешки, «Нагоркиње».... Никшић, 1969.
- (17) Борко Бошковић, «Хребљановић или Грбљановић», ревија «Бока» за јул..... Котор, 1996.
- (18) В. К. «Цар Лазар је Грбљановић»,

- ревија «Бока» за јун..... Котор, 1997.
- (19) В. К. «Запретана прошлост Превлаке» I књ. .... Београд, 1989.
- (20) Giuseppe Gelcich, «La Zedda e la dinastia del Balšidi» ..... Spalato, 1899.
- (21) Василије Марковић, «Православно монаштво и манастири у средњовјековној Србији» ..... Ср. Карловци, 1920.
- (22) Миодраг Пурковић, «Кћери кнеза Лазара» ..... Мелбурн, 1957.
- (23) Чедомиљ Мијатовић, «Госпођа Јела Балшићка, кћи кнеза Лазара», «Српски преглед» бр. 1. .... Београд, 1895.
- (24) Данило II, «Житије краљева и епископа српских» ..... Београд, 1935.
- (25) Милунка Митић, «Из Даниловог зборника», «Приче о краљевима српским средњег вијека». Ниш, 1993.
- (26) Стојан Новаковић, «Косовски мученик», «Хришћански весник» ..... Београд, 1879.
- (27) Ђорђе Бранковић, «Хроника Словена, Илира, Горње Мезије и Доње Мезије»..... Нови Сад, 1994.
- (28) Јован Рајић, «Мрњавчевићи и Грбљановићи» I . Панчево, ?
- (29) Јован Рајић, «Мрњавчевићи и Грбљановићи» II Панчево, ?
- (30) Јован Рајић, «Историја разних славенских народа» ..... Беч, 1794.
- (31) «Црква» - Календар Српске православне патријаршије..... Београд, 1989.
- (32) Мирјана Бошков, «Цароставник Јована Рајића» Београд, 1997.
- (33) Светозар Никетић, «Историјски развитак српске Цркве», Гласник СУЧ 10. .... Београд, 1870.
- (34) Чедомиљ Мијатовић, «Цар Урош и краљ Вукашин», Гласник СУЧ 35. .... Београд, 1872.
- (35) Иларион Руварац, «О кнезу Лазару»..... Нови Сад, 1887.
- (36) Иларион Руварац, «Повесна слова о кнезу Лазару, Стефану Лазаревићу и кнезу Стефану Штиљановићу», ЛМС, књ. 117. .... Нови Сад, 1874.
- (37) Иларион Руварац, «Прилошци к објашњењу извора српске историје», Гласник СУЧ 47. .... Београд, 1879.
- (38) Нићифор Дучић, «Извјештај о поријеклу кнеза

- Лазара Хребельановића», Гласник СУЧ 59..... Београд, 1883.
- (39) Константин Јиречек и Јован Радоњић,
«Историја Срба» у два тома ..... Београд, 1988.
- (40) Николај Велимировић, «Сабрана дјела» .....Химелстир, 1983.
- (41) Панта Срећковић, «Расправа о цару Урошу»,
Гласник СУЧ 64. .... Београд, 1885.
- (42) «Свезнање», Институт за нац. публицитет..... Београд, 1937.
- (43) «Мала енциклопедија», «Просвета», том II ..... Београд, 1978.
- (44) «Војна енциклопедија» св. 5. .... Београд, 1973.
- (45) «Енциклопедија Југославије» ЛЗ ФНРЈ св. 5. .... Загреб, 1962.
- (46) «Лексикон» ЈЛЗ..... Загреб, 1974.
- (47) «Општа енциклопедија» ЈЛЗ III издање..... Загреб, 1979.
- (48) «Општа енциклопедија» ЈЛЗ I издање..... Загреб, 1959.
- (49) «Вера», Ревизија за духовни живот бр. 5. .... Београд, 1992.
- (50) Василије Петровић, «Историја о Црној Гори».....Титоград, 1985.
- (51) «Љетопис попа Дукљанина» .....Титоград, 1967.
- (52) В. К. «Подвизи Бокелџа - Збирка
истинитих прича»..... Београд, 1992.
- (53) «Историја Црне Горе», књ. 2. том II ..... Титоград, 1970.
- (54) «О кнезу Лазару», Зборник са Научног скупа ..... Београд, 1975.
- (55) Стјепан Митров Љубиша, «Приповијести» ..... Београд, 1949.
- (56) Дионисије Миковић, «О српским свецима»,
Календар «Бока» ..... Рисан, 1909.
- (57) Мита Пушибрк, «Читанка за одрасле»..... Дубровник, 1912.
- (58) Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, «Историја
српског народа», СКЗ ..... Београд, 1894.
- (59) Светислав Станојевић, «Историја српског
народа», II фото издање..... Химелстир, 1986.
- (60) Владимир Ћоровић, «Историја српског
народа», друго издање ..... Београд, 1993.
- (61) Велика «Историја српског народа» ..... Београд, 1994.
- (62) Лазо Костић, «Образовање и одржавање
српске нације»..... Швајцарска, 1978.
- (63) Лазо Костић, «Српска историја и
српско море» ..... Мелбурн, 1963.

- (64) Лазо Костић, «О српском карактеру
Боке Которске»..... Цирих, 1961.
- (65) Лазо Костић, «Још о српском карактеру
Боке Которске»..... Виндзор, 1975.
- (66) Лазо Костић, «Бока и Бокељи»..... Детроит, 1979.
- (67) Лазо Костић, «Католички Срби»..... Торонто, 1963.
- (68) Лазо Костић, «Дубровачки језик и дубровачка
књижевност»..... Аустралија, 1974.
- (69) Лазо Костић, «Насилно присвајање дубровачке
културе»..... Мелбурн, 1975.
- (70) Лазо Костић, «Насилно преотимање српских
писаца»..... Милвоки, 1973.
- (71) Лазо Костић, «Систематско расрбљавање
светосавске цркве»..... Чикаго, 1963.
- (72) Лазо Костић, «Из српског верског живота»..... Минхен, 1961.
- (73) Лазо Костић, «Спорне територије
Срба и Хрвата»..... Чикаго, 1956.
- (74) Јустин Поповић, «Житије светих за јун»..... Београд, 1975.
- (75) Хризостом Столић Хилендарац,
«Православни Светачник»..... Београд, 1988.
- (76) Младен Црногорчевић, «Цркве у Грбљу»..... Грбаљ, 1998.
- (77) Младен Црногорчевић, «Михољски збор у
Боци Которској», «Старинар» 1-2 ..... Београд, 1893.
- (78) Јосип Антолић, «С духовним великанима
кроз српањ»..... Загреб, 1978.
- (79) «Србљак», СКЗ..... Београд, 1970.
- (80) Ђорђе Трифуновић, «Српски
средњовјековни списи о кнезу Лазару и
Косовском боју», «Багдала»..... Крушевац, 1968.
- (81) Натко Нодило, «Стара вјера Срба и Хрвата»..... Сплит, 1981.
- (82) В. К. «Заборављене Видовданске феште на
Превлаци», лист «Политика» од 24. јуна..... Београд, 1989.
- (83) В. К. «Обнова Видовданских фешта на
Превлаци», Вакршњи број 7. «Монархије»..... Котор, 1994.

- (84) В. К. «Како су уведене Видовданске феште на Превлаци», ревија «Бока» за јун.....Котор, 1995.
- (85) Предраг Ковачевић, «Паштровићи».....Београд, 1976.
- (86) «Баштина, Лист Банкаде-Збора Паштровића» бр 1. од 28. јуна.....Паштровићи, 1998.
- (87) «Баштина, Лист Банкаде-Збора Паштровића» бр. 2. од 17. октобра.....Паштровићи, 1998.
- (88) «Стјепан Митров Љубиша» .....Београд, 1949.
- (89) Стјепан М. Љубиша, «Пучко краснорјечје» .....Титоград, 1966.
- (90) Стјепан М. Љубиша, «Приповјетке» .....Нови Сад, 1969.
- (91) Стјепан М. Љубиша, «Кањош Мацедоновић и друге приповијести» .....Сарајево, 1980.
- (92) Стјепан М. Љубиша, «Приповијести».....Београд, 1984.
- (93) Стјепан М. Љубиша, «Сабрана дјела» .....Титоград, 1988.
- (94) Стјепан М. Љубиша, «Кањош Мацедоновић»....Титоград, 1991.
- (95) Стјепан М. Љубиша, «Приповијести црногорске и приморске» . .....Београд, 1924.
- (96) Дукљанин, «Љетопис» .....Титоград, 1967.
- (97) Orbin Mavro, «Il Rrgno degli Slavi».....Pesaro, 1601.
- (98) Иво Стјепчевић, «Котор и Грбаљ».....Сплит, 1941.
- (99) Иво Стјепчевић, «Превлака».....Загреб, 1930. (100) Нико Луковић, «Бока Которска» .....Цетиње, 1951.
- (101) Павао Буторац, «Бока Которска од најстаријих времена до Немањића» .....Сплит, 1927.
- (102) Павао Буторац, «Бока Которска након пада Млетачке Републике до Бечког конгреса» .....Загреб, 1938.
- (103) Хаџи-Макарије Радоњић, «Христом у души по трњу животом».....Подгорица, 1932.
- (104) Лазо Костић, «Видовданске беседе».....Hamilton, 1958.
- (105) Томо Крстов Поповић, «Херцег-Нови» ..... Задар, 1883.
- (106) Симо Матавуљ, «Бока и Бокељи», «Слободна књига» ..... Београд, 1999.
- (107) Pietro Cassandrich, «Canti popolari epici Serbi» ..... Zara (Задар), MDCCCLXXXIV

- (108) Eugen Lazar de Czernucki, односи се на текст 3,4
«Лазаревић- Хребелјановић».
- (109) Максим Злоковић, «Херцеговски дани Сима Матавуља», зборник «БОКА» бр. 10.
.Херцег-Нови, 1978.
- (110) Васо Ивошевић, «Матавуљеви записи о Бокелјима», зборник «БОКА» бр. 11. ....
Херцег-Нови, 1979.
- (111) Драгана Зечевић, «У Ластви Грбаљској основано удружење "Цар Лазар"», лист «Дан»
од 22. августа ..... Подгорица, 2000.
- (112) К. «Видовдан», лист «Бока» од 12(25) јуна ..... Котор, 1908.
- (113) Драгован Лазаревић, «Празник за очи»,
лист «Дан» од 29. јуна. .... Подгорица, 2000.
- (114) Старина Новак, «Из Бајове куле на Божић»,
лист «Дубровник» бр. 28. од 11. јануара. .... Дубровник, 1893.